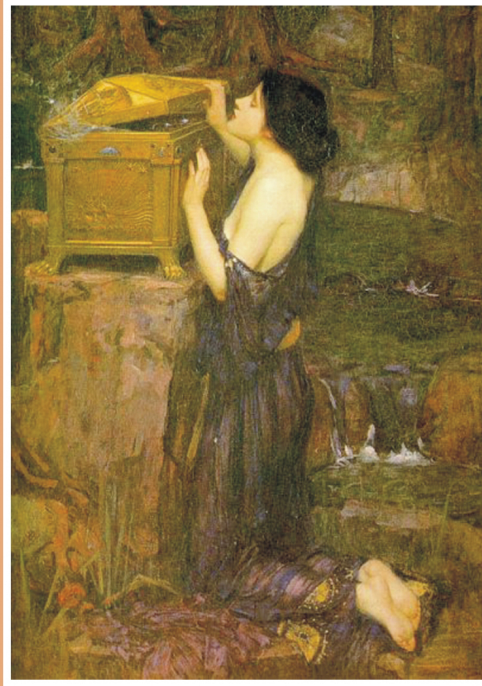

Pandora Könyvek 31.

Zimányi Árpád

**SZÓKÉSZLETI ÉS
MORFOLÓGIAI VÁLTOZÁSOK
A MAI MAGYAR NYELVBEN**

Zimányi Árpád

SZÓKÉSZLETI ÉS
MORFOLÓGIAI VÁLTOZÁSOK
A MAI MAGYAR NYELVBEN

Pandora Könyvek

31. kötet

Zimányi Árpád

**SZÓKÉSZLETI ÉS
MORFOLÓGIAI VÁLTOZÁSOK
A MAI MAGYAR NYELVBEN**

Sorozatszerkesztő:

Prof. Dr. Mózes Mihály

A 2012-ben megjelent kötetek:

- Balásné Szalai Edit: A tárgyas szószerkezetek a magyar és a mordvin nyelvben
(25. kötet)
- Németh István: Az osztrák út. Ausztria a 20. században
(26. kötet)
- Ian Roberts: Összehasonlító mondattan. Fordította: Dalmi Gréte, Szalontai Ádám
(27. kötet)
- Angelika Reichmann: Desire – Narrative – Identity
(28. kötet)
- Bednancs Gábor: A kétséges faggatása. Kulturális párbeszédkísérletek
(29. kötet)
- Csikány Andrea: A palóc nyelvjárás hat kutatópontjának lexikológiai vizsgálata
(30. kötet)

Zimányi Árpád

**SZÓKÉSZLETI ÉS
MORFOLÓGIAI VÁLTOZÁSOK
A MAI MAGYAR NYELVBEN**

Líceum Kiadó
Eger, 2013

Lektorálta:

Dr. Minya Károly

főiskolai tanár

A borítón

John William Waterhouse: *Pandora* (1896)
című festményének részlete látható

ISSN: 1787-9671

ISBN 978-615-5250-30-9

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Czeglédi László
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2013-ban

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

Bevezetés	7
Norma és változás.....	7
Szavak jelentésváltozása	12
abszolút – abszolúte	12
aggály – aggályos	13
árendemény – árleszállítás	15
asszisztens – assistance – assziszt	15
a <i>be</i> igekötő használatáról	18
celeb	21
farvíz	22
fesztivál	23
filozófia	24
formális – formálisan	25
humanitárius	25
kommandó	26
kommunikál	27
legenda – ikon	27
monitoring	29
pláza – mall	29
regisztrál	31
retró	33
szudoku	35
tanárok – tantárgyak	36
tempós – tempósan	39
vállalkozó	41
Morfológiai változások.....	43
1. Vonzatszerkezet és tranzitivitás	43
Korábbi jelenségek.....	43
Újabb példák	44
2. A ritkább szóalkotásmódok mint morfológiai tényezők	46
Elvonás.....	47
A szóvegyülés (kontamináció)	47
Rövidülés (csonkítás)	49
Népetimológia (szóértelmesítés).....	52
Betűszók.....	52
Képzővariánsok.....	53
Összegezés.....	54
3. Szóképzésünk újabb példáiból	54
Összegezés.....	58
4. A többszörös szóösszetételek szaporodása.....	58

5. A főnevek neméről.....	59
6. Az általános alany	61
Névtani elemzések	64
1. Az oktatási intézmények névformái.....	64
2. A szállodák névformái	67
3. A fesztiválok névformái.....	69
4. Műsorcímek a Magyar Rádióban.....	70
Irodalom.....	76

BEVEZETÉS

NORMA ÉS VÁLTOZÁS

Az alkalmazott nyelvészet korábban nyelvművelésnek nevezett ágában számottevő változás ment végbe az utóbbi évtizedben. Az 1990 előtti, hagyományosan jórészt nyelvhelyességi alapú tevékenység mára szemléletében, módszereiben megújult, hatóköre jelentősen kibővült, s átfogalmazódtak céljai is. Termékeny viták bontakoztak ki és jelentős publikációk születtek a következő tárgykörökben (zárójelben csupán néhány kiragadott hivatkozás): **1.** A nyelvi norma (sztenderd) meghatározása, újrafogalmazása (Balázs 1998; 2000a; Bańcerowski 1998b; Kemény 1992; Tolcsvai szerk. 1998a; Kontra szerk. 2003; stb.). – **2.** A nyelvművelés céljainak, feladatainak a kor követelményeihez való igazítása – nyelvstratégia (pl. 1992-es, 1996-os, 1997-es, 2000-es és 2001-es MTA-konferenciák: Nyr. 1993: 393–548; Nyr. 1996: 236–263 stb.; az MTA Nyelvtudományi Intézetének a Gramma Nyelvi Irodával együttesen tartott kerasztal-konferenciái: Domonkosi et al. szerk. 2007.; stb.). – **3.** A nyelvművelés politikai vetülete: nyelvhasználati, kisebbségi nyelvhasználati jogok, törvényi szabályozás, „nyelvtörvény” (Nyr. 1996: 237–263; 380–402). – **4.** Új területek bevonása: a határon túli nyelvművelés, a média nyelve stb. (pl. Molnár 1995, Murádin 1993; Péntek 1994; Csernicskó 1998; Lanstyák 2000; 2002; Szabómihály 2005; Domonkosi et al. szerk. 2007; ill. Balázs 2000b).

Mindezek hatására az ezredforduló idejétől már nem csupán nyelvművelésről beszélünk, hanem tágabb értelemben **nyelvi tervezésről**, nyelvpolitikáról és nyelvstratégiáról. Megnevezésük sorrendje egymásra és egymásba épülésüket is jelzi: a nyelvi tervezés összetettebb cselekvésformára utal, mint a hagyományos nyelvművelés. A tervezés fogalmában benne rejlik egyrészt a tudatosság, másrészt a hosszabb távra való előretekintés. Két formáját különítjük el: az egyik az **állapottervezés** (korpusztervezés), melybe beletartozik a normatívnak tekintett formák meghatározása, a kodifikáció, a standardizálás; ez áll legközelebb a hagyományos, nyelvhelyességi alapú nyelvműveléshez, s a közoktatásban is ezek a tényezők tükröződnek leginkább. A másik forma a **helyzettervezés** (státustervezés), amely befolyásolja a nyelvhasználat színtereit, szabályozza a más nyelvekhez vagy nyelvváltozatokhoz való viszonyulást, s így politikai vetülete is van (Balázs 2000b. 64; Kiss 1995. 242–245). A nyelvi tervezés legfontosabb feladata a tudományosan kidolgozott **nyelvstratégia** létrehozása. A nyelvművelés iméntiekben vázolt nagy léptékű, stratégiai átalakulása az 1990-es évek végéig

nem hozott forradalmi változásokat, és akadémiai szinten nem járt a múlt eredményeinek megtagadásával. Éppen ellenkezőleg: azt tapasztalhattuk, hogy nyelv művelésünk – szerves fejlődést követve – a korábbi értékek megőrzésével újult meg.

A hagyományos meghatározás szerint nyelvi normának az írott és beszélt nyelv használatának társadalmilag érvényes, helyesnek elismert szabályait, irányelveit, szokásait nevezzük. A nyelvi normát, az egész társadalom számára érvényes nyelvhasználati szabályokat a társadalmi megegyezés, a mindenkori nyelv szokás alakítja, alakította ki. Nem mindenkinek, nem is a többségnek a nyelv szokása, nyelvi ízlése, példája, hanem a nemzeti nyelv legfejlettebb formáját, a művelt köz- és az irodalmi nyelvet használók, a nyelvileg iskolázottak, műveltebbek szokása, nyelvhasználat vált – a történelmi fejlődés során – követendő példává. A nyelvi norma a hagyományos felfogás szerint a követendő nyelvi eszménnyel azonos, s erre használják újabban a standard vagy **sztenderd** nyelv változat megnevezést. De amint láttuk, sokféle nyelv változat van, és ezeknek a nyelv változatoknak megvannak a saját belső törvényeik, szabályaik, azaz létezik saját belső normájuk, ami pedig nem (feltétlenül) azonos a köznyelvi normával. Nyelvészeti szakszóként tehát a sztenderd szűkebb körű, a norma pedig tágabb körű fogalom.

Az iménti meghatározásból kiderül, hogy a normatív (sztenderd) nyelv változat – a művelt köznyelv és az irodalmi nyelv – kialakulása hosszú történelmi folyamat végeredménye: a 16. században kezdődött, és a nyelvújítás időszakával fejeződött be az 1800-as évek elején. Két leglényegesebb jellemzője pedig az egységesülés és a kodifikáció.

A korábban csak nyelvjáráásokban létező és a latin írásbeliség miatt főleg szóban használt magyar nyelv tudatos beavatkozás révén indult meg ezen az úton. Az **egységesülés** szükségszerű volt, mivel a kommunikációt, a megértést segítette, és egyértelművé tette kifejezőeszközeinket. A folyamatot gyorsította a könyvnyomtatás elterjedése, a hazai reformáció eszmerendszere, valamint a deákság anyanyelvi törekvései.

A normatív nyelv változat létrejöttének másik lényeges sajátossága, a **kodifikáció** azt jelenti, hogy nyelv tanokban rögzítik a szabályokat (nyelv leírás), szótárakat készítenek, később ezekhez stilisztikai, nyelvhelyességi, nyelv művelő kiadványok, kézikönyvek társulnak, s az elismert nyelv változat ezzel mintegy hivatalos rangot kap, mintává válik. Így az általános műveltség részeként a választékos beszéd helyzetekben való használata, megtartása elvárható, sőt megkövetelhető.

Az utóbbi évtizedekben több oldalról közelítették meg a sztenderd és a norma viszonyát. A szociolingvisztikai indíttatású felfogás szerint a sztenderd a legnagyobb presztízsű nyelv változat egy nyelv közösségben, az, amelyet a politikai, gazdasági és kulturális javakat birtokló elit társadalmi réteg használ, amelyen a nyomtatott irodalmat közlik, s amelyet az iskolában tanítanak (Kontra 1992.

109). Ezt a gondolatsort folytatja Tolcsvai Nagy Gábor, aki úgy látja, hogy a sztenderd kiváltságos helyzete szociolingvisztikailag leírható szociokulturális tényezők eredménye, tehát nem autonóm nyelvi, grammatikai folyamatok kifejeződése, hanem a nyelvváltozatok kölcsönhatásának történeti következménye. Az eltérő nézetek oka, hogy a nyelvészek másképpen ítélik meg a nyelvváltozatok helyét és a normatív szabályozás hatókörét (Tolcsvai 1998a. 16). A különféle nézeteket mintegy kiegyensúlyozó kísérlet az **orientáló norma** fogalmának bevezetése: „A norma olyan szokásos nyelvhasználatot jelent, amely a normatív erő révén orientáló mintaként működve előírja, illetve szankcionálja a kívánatos és a nemkívánatos nyelvhasználatot” (Heltai 2004b. 413).

A nyelvi normán kívül elkülöníthetjük a **nyelvi eszmény** fogalmát. Ez olyan ideál és szabályrendszer, amely a nyelvet beszélő közösség tagjainak tudatában él arról, hogy milyennek kell(ene) lennie az igényes, szép, adekvát, sőt esztétikai értékeket is tartalmazó nyelvváltozatnak, illetve nyelvhasználatnak. Ezek szerint a nyelvi eszmény a nyelvi norma fölött áll. Péntek János fölteszi a kérdést: „eszmény vagy átlag a nyelvi norma? Lehet, ez csak olyan dilemma, amelyre két vagy három válasz adható. Az iskola semmiképpen sem képviselhet a nyelvi norma nevében egy szürke átlagot.” (Péntek 1998. 43) Ugyanezt mondhatjuk el a médiáról, pontosabban annak egy részéről is.

A norma és az eszmény kettősségének feloldását segíti Bańcerowski Janusz, aki elkülöníti a magas normát, azaz a **mintanormát** és a **használati normát**. Megállapítása szerint a nyelvi jelenségek értékelésének relatív volta miatt szükséges ez a megközelítés. Normafelfogásában figyelembe vette a következőket:

- a nyelv nem mindenki számára jelent alapvető értéket,
- az egységesen értelmezett norma nem jellemző a gyakorlatra,
- az irodalom, az írott nyelv nem lehet a norma alapja,
- mintává a beszélt nyelv válik,
- a nyelvi kultúra kommunikációs kultúrává válik (Bańcerowski 1998b. 130).

A mintanorma biztosítja a nyelv kultúrateremtő és kultúramegőrző szerepét. A használati normát viszont a kommunikációs folyamat gyorsasága és hatékonysága jellemzi. A norma kiválasztása a szociolingvisztikai szituációtól függ. Nem minden helyzet igényel ugyanis mintanormát. Vannak olyan esetek, amikor az udvariassági maximák betartása kevésbé fontos, ahol nem befolyásolják a beszélgetés folyamatát. A norma kiválasztására hatással vannak a nyelven kívüli tényezők, például a különféle konvenciók, a különböző kultúrkörök igényei, társadalmi pozíciók, elvárások stb. A nyelvi mintaviselkedés a kommunikációs kompetencián alapul, és biztosítja a beszédfolyamat sikerét.

A használati norma viszont csak a kommunikációs minimumot képes garantálni. Tehát a mintanorma az elitet elégíti ki, a használati normának pedig általán-

nos jellege van. Ezt figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a mintanormát a többség legfőljebb csak passzívan sajátítja el, ezért törekedni kell arra, hogy lehetőleg az iskolában tantárggyá váljék.

A nagyközösségi célú megnyilatkozásoktól (publicisztika, tömegkommunikáció, közéleti beszéd, hivatalos nyelv stb.) joggal elvárhatjuk, hogy nyelvhasználati szempontból is megfelelőek legyenek. Ebben a keretben továbbra sem mondhatunk le a normatív szabályozás szükségességéről. Ez azonban már nem pusztán ítéletmondás, nem a nyelv korlátok közé szorítása, hanem sok szempontot figyelembe vevő gondos mérlegelés. A „helyes – helytelen”, „jó – rossz” egy- szavas és megkérdőjelező kategóriák helyett tekintettel kell lennünk a kommunikációs alaphelyzet összes tényezőjére, valamint egyéb körülményekre is, és véleményünket árnyaltan, többféle szempont figyelembevételével célszerű megfogalmaznunk.

Mivel a **médianorma** sajátosságai jelentősen különböznek az eddig tárgyalt normafelfogásoktól, érdemes külön figyelmet szentelnünk ennek a területnek. Főbb jellemzőit Balázs Géza munkái alapján (2000a., 2000b.) foglaljuk össze. Média alatt mindhárom tömegtájékoztató eszközt (médiomot) értjük: a sajtót, a rádiót és a televíziót. Közöttük azonban jelentős különbség van a norma szempontjából is, így háromféle normáról beszélhetünk. Egy-egy médium rendszerint íratlan módon meghatározza saját normáját. Az elektronikus médiumok esetében megkülönböztetünk közszolgálati és kereskedelmi médianormát. Az újságok esetében azonban nem létezik ilyen kettősség, ott inkább lapkultúráról, stílusról beszélünk: polgári, baloldali, pletyka- vagy bulvárstílus.

A közszolgálatiságtól nemcsak elvárható, hanem megkövetelhető a közvetítő közeg (a nyelv, az akusztikus és a vizuális kultúra) tudatos és szervezett ápolása. A Magyar Rádióban és a Magyar Televízióban korábban erre szolgáltak a nyelvi bizottságok. A közszolgálati norma alapja, hogy a nyelvet mintaként fogja fel, és a megnyilatkozásoknak mindenki számára érthetőeknek kell lenniük. De a köz- műsor-szolgáltatóktól az is elvárható, hogy sokféle nyelvhasználatot mutassanak be. Válogassanak a nyelvi repertoárból, legyenek nyelvileg is fogékonyak, tehát képletük:

több műfaj = többféle hangzás, többféle nyelvezet.

Ebben is különböznek a kereskedelmi adóktól, amelyekre sokszor az egyműfajúság a jellemző (például a zenei adók). Külön megemlítendő a közszolgálatiságban létező úgynevezett védendő szövegtípusok és műfajok. Ilyen például a hangjáték, a dokumentum-, a gyermek-, a tudományos- ismeretterjesztő műsorok, a riport, a helyszíni tudósítás stb.

A kétpólusúvá vált magyarországi médiában határozottan elkülönül az emelkedett és a nem emelkedett médianorma. Mindazokban az országokban tapasztalható ez a jelenség, ahol a korábbi központi, állami médiumok kialakítottak

egy sajátos közszolgálati normát, majd megjelentek a kereskedelmi adók. A „kereskedelmiség” sokszor a kommunikációs-nyelvi megkülönböztetés, elkülönülés látványos jegyeivel, a korábbi közszolgálati stílus megtagadásával indult. Ennek főbb jegyei: lazaság, oldottság, harsányság, néha túl keresetten, modorosan; nyelvhasználati sajátosságai: szlengesedés, a köznyelvi normák határának kitérítése, fiatalos szóhasználat, szójátékosság, a komoly, merev formák oldása, egyben az újszerű formák megmerevedése.

Az elvi viták után vázolósa után nézzük meg, hogy az elmondottak hogyan érvényesülnek a gyakorlatban! A mai tudományos felfogásban a korábbi helyes-helytelen szembeállítás árnyaltabb megközelítés váltotta föl. Először megfogalmazták a kommunikatív helyesség, majd a nyelvi-stilisztikai helyénvalóság, az **adekvátság** fogalmát. A véleményalkotáskor figyelembe vesszük a kommunikáció összes tényezőjét, és vizsgálatunkat nem szűkítjük egyetlen nyelvváltozatra, a sztenderdre. A továbbiakban ezt a szemléletet igyekszünk alkalmazni példáink értékelésekor: azaz elfogadhatónak, pontosabban helyénvalónak minősíthetők olyan nyelvi alakulatok is, amelyek nem tartoznak a sztenderdbe, és a korábbi nyelvművelés helytelenítette őket (szóhasználati példák, a jelentésváltozás esetei, egyes morfológiai sajátosságok, újabb kollokációk, frazeológiai egységek, de idesorolhatók a névadás különféle esetei, típusai). Tehát elsősorban a szókészlet és a nyelvtani tényezők szerepét emeljük ki, már csak területi okokból sem térünk ki a szövegalkotási normákra, mint amilyen a fókusz, a tematikus tagolás vagy a kohéziós és a referenciális eszközök alkalmazása (az utóbbiakról bővebben l. Heltai 2004b. 416–419).

A vizsgálatot hármasság tagolás szerint folytatjuk: először a jelentésváltozás újabb eseteit elemezzük, majd a grammatikai tényezők közül a morfológiára összpontosítjuk figyelmünket (ezen belül részletesebben: a vonzatszerkezet és a tranzitivitás módosulása egyes szavakban, a ritkább szóalkotásmódok alakutani vonatkozásai, a szóképzés újabb példái, a többszörös szóösszetételek szaporodása, a főnevek neme, valamint az általános alany mint morfoszintaktikai tényező), végül névtani elemzések következnek az eddigiekkel megegyező céllal, azaz milyen újdonságok, újabb divatok jelentkeznek az oktatási intézmények, a színpadok, a fesztiválok, illetve a rádióműsorcímek területén.

SZAVAK JELENTÉSVÁLTOZÁSA

abszolút – abszolúte

A két szó kiválóan példázza a nyelvváltozás sokoldalúságát, jelesül azt, hogy egyetlen szóban miképpen érvényesülnek a szófaji, jelentésbeli és alaktani vonatkozások. Tehát: *abszolút* vagy *abszolúte*? Ha történeti szempontok figyelembevételével válaszolunk, akkor azt mondhatjuk hogy mindkettő. Történetimológiai szótárunk adatai szerint a 16. század végén, illetőleg a 17. század elején a német nyelv hatására kezdtük használni ezeket a latin eredetű szavakat. Egészen a legutóbbi évtizedekig elkülönült egymástól az *abszolút* melléknév és az *abszolúte* határozószó. Ismert kézikönyveink – például az Idegen szavak és kifejezések kéziszótára (1994/1999), valamint a Nyelvművelő kéziszótár (1996; 2005) – is megkülönböztették őket. Az utóbbi szerint az *abszolút* melléknév jelentései: tökéletes, korlátlan, feltétlen, általános; a külön szócikkben szereplő *abszolúte* határozószó pedig: teljesen, teljességgel, teljes mértékben, egészen, korlátlanul, egyáltalán, mindentől függetlenül.

Érdeemes még tovább finomítanunk az iméntieket. A Bakos Ferenc szerkesztette kéziszótár 1999-es kiadásában a hat melléknévi jelentés között nélkülözhetetlen szaknyelvi szókapcsolatok találhatók: az *abszolút alkohol* szinte teljesen vízmentes és tiszta; az *abszolút igazság* filozófiai fogalom; az *abszolút monarchiát* a történelemkönyvek lapjairól ismerjük; s még folytathatjuk a sort az *abszolút érték*, az *abszolút nulla fok*, az *abszolút hallás*, az *abszolút nyomás* és az *abszolút többség* kifejezésekkel (Bakos 1999. 22).

Mai nyelvhasználatunkban viszont változásnak lehetünk tanúi. Megszűnőfélben van ez az alaki kettősség: a köznyelv és a médianyelv számos példája mutatja az *abszolút* teljes térnyerését az *abszolúte* ellenében, azaz eltűnik ez a szófaji alapú árnyalatnyi megkülönböztetés. Íme, néhány példa (mindegyik mondat után zárójelben vizsgált szavunk jelentése):

Abszolút láttuk az előbb, hogyan előzött Alonso. (Jól, tökéletesen, remekül, pontosan.)

A mérkőzés abszolút leköti a nézőket. (Egészen, teljesen.)

Abszolút felesleges közös jelöltet állítani. (Teljesen.)

Ez az ügy a kampány során abszolút elő fog kerülni. (Biztosan.)

Az új gumikkal abszolút ki kell bírnia a hátralévő köröket. (Mindenképpen.)

Mi a divat manapság: a régi vagy az új óra? – Abszolút mind a kettő. (Egyformán, egyaránt.)

Az alaki változáson kívül figyelemre méltó, hogy milyen sok jelentésben szerepel, a korábban szótározottakhoz képest tehát észrevehető jelentésbővülést tapasztalunk. De még nem idéztük föl tagadó értelmű használatát, pedig meglehetősen gyakori az 'egyáltalán nem' szinonimájaként:

A terv abszolút nem vált be.

Abszolút nem javított az eredményén ebben a körben.

Változatos kommunikációs helyzetekben felelőszóként, igenlő értelemben is használatos, ez pedig olyan újdonság, amelyet szótáraink eddig nem jeleztek. További példáink szintén a rádió és a televízió műsoraiból származnak:

Az új lemezekkel terveztek-e megújulást? – Abszolút, abszolút.

Van története a filmnek? – Abszolút. Sőt csak az van.

Hogy 9 órakor éri el Budapestet a vihar, azt előre jeleztük. – Abszolút. Ezt én is hallottam.

Jászai Mari még megengedhette magának, hogy hátat fordítson az újságíróknak. – Abszolút.

Ezt a tragédiát egy hét alatt sem lehet feldolgozni. – Abszolút.

A válaszokban sokféleképpen helyettesíthető: *igen, hogyne, pontosan, persze, így van, a legteljesebb mértékben*. Legutolsó mondatunk viszont tagadó értelmű választ tartalmaz: *egyáltalán nem, semmiképpen sem*.

Hogyan értékelhetjük ezt a nyelvi változást?

Kétirányú folyamatot látunk: egyfelől gazdagodást, már amennyiben az ilyen mértékű jelentésbővülést egyáltalán annak tarthatjuk, másfelől viszont egyszerűsödést, mivel a korábbi két alakból – a szófajtól és a jelentéstől függetlenül – egy marad meg. Mai gyakorisága és a bemutatott jelentésbővülés összefügg egymással. Népszerűsége miatt korunk divatjelenségének tarthatjuk, mint a példákból kiderült, nemegyszer a művelt nyelvhasználatban, a sajtónyelvben.

aggály – aggályos

Szókincsbővítési eljárásaink egyike az elfeledett szavak felújítása. A 18–19. században tudatosan éltek vele, és ennek köszönhetően visszakerült a mindennapokba az *aggastyán, ajánlat, év, dísz, fegyelem, hon, iker, tartalom, verseny* szavunk. De előfordult az is, hogy valamely régi fordulat az eredetitől eltérő jelentést kapott. Így a nyelvújítást követően a koponya jelentésű *agy*, a parázs jelentésű *szén* és a hős jelentésű *legény* mai értelmében vált közhasználatúvá.

Újabban mintha elfeledkeztünk volna a régi szavak felelevenítéséről, holott minden korábbinál több lehetőség kínálkozna erre például az idegen kifejezések magyarításakor vagy az új fogalmak megnevezésekor. Mindezek miatt csak

örülhetünk annak, ha mai szóhasználatunkba nagy ritkán mégis visszakerül egy kikopott elem. Közelmúltbeli kevés példánk egyike az *aggály* és az *aggályos*. Az utóbbi évtizedekben sűrűn találkozhatunk velük a közélet, a politika és a sajtó nyelvében, többek között így: *A képviselő aggályait hangoztatta a törvényjavaslattal kapcsolatban. – A bizottság elnöke aggályosnak ítélte a kialakult helyzetet.* 1972-es kiadású értelmező kéziszótárunk még régiesnek, választékosnak és ritkának minősíti vizsgált szavainkat, és a főnévi jelentést ekképp határozza meg: aggódó bizonytalanság, kétség, félelem, szorongás, míg a melléknévi származék körülírása: túlzottan aggodalmaskodó, aggodalmat keltő (ÉKsz. 1972. 9). De ugyanezt találjuk a szótár 2003-as, 2. kiadásában. Ez pedig azt jelenti, hogy valóban újszerű használatot feltételezhetünk az idézethez hasonló mondatokban.

A megindult változás kétirányú. Egyrészt *aggály* szavunk a gyakoribb használat miatt csakhamar elveszti régies ízét, másrészt jelentésköre folyamatosan tágul, egyre több rokon értelmű megfelelőt helyettesít, például *aggodalom*, *ellenvetés*, *ellenvélemény*, *ellenézés*, *félelem*, *kétely*, *kétség*, *kifogás*, *kifogásolnivaló*. Átfogalmazva előbbi példáinkat, a képviselő aggodalmának adott hangot, ellenvéleményét vagy kételyeit hangoztatta, a bizottság elnöke pedig aggasztónak ítélte a helyzetet.

Az *aggály* mesterséges alkotás: a nyelvújítás idejéről származik, és első írásbeli adatunk az 1820-as évektől való. Kiterjedt szócsaládja van, beletartozik a már 15. századtól kezdve meglévő *aggaszt*, *aggódik*, *aggodalom*, *aggodalmaskodik*, illetőleg mindegyiknek az őse, eredője az *aggik*, illetőleg iktelen alakja az *agg*. Ennek korai jelentése egyébként nem különbözik két továbbképzett származékától: *aggódik*, *aggodalmaskodik*. Sőt a belőle létrejött *aggság* főnevet a maitól (öregség) eltérő értelemben is használták, mégpedig *aggódás*, *aggodalmaskodás* jelentésében (vö. Czuczor–Fogarasi I. 1862. 44).

Manapság már az *aggályos* is továbbképezhető: *aggályoskodik*. Érdekes analógia útján a közelmúltban megszületett az *aggályos* melléknév ellentéte. Egy nyilatkozat kapcsán arról olvashattunk a lapokban, hogy országgyűlési képviselőink célja *aggálytalan* törvények készítése, tehát olyanoké, amelyekben nem talál majd kivetnivalót az Alkotmánybíróság.

A túlzott mértékű jelentésbővülés szokatlan mondatokhoz vezet. Nem szerencsés a szóválasztás a következő megállapításban: *A gyerekek jelentős része aggályos családban él.* – Bizonyára azt akarták kifejezni, hogy a családok helyzete aggasztó, vagy aggodalomra ad okot. Elképzelhető, hogy a veszélyeztetett helyzet enyhébb, illetőleg túlzottan választékos megfogalmazásának szánták. Mindenesetre jól példázza a jelentésbővülést, illetőleg a jelentéseltolódást, akár csak következő mondatunk: *Aggályos, hogy megtartják-e a premiert.* – Ide sokkal jobban illenék a *kérdéses* melléknév, de más megoldás is létezik: *Kétséges, hogy megtartják-e a premiert.* – *Bizonytalan, hogy megtartják-e a premiert.*

árengedmény – árleszállítás

Ma már alig találkozhatunk az *árleszállítás*, *kedvezmény*, *kiárusítás* szavakkal. Nem divat az *olcsó* melléknév sem. Örömmel tapasztalhatjuk, hogy a sokszínű megnevezéseknek köszönhetően visszaszorult az *akció*, *akciós termék*, *akciós ár*. Jó 10-15 éve még ezektől volt hangos mind a kereskedelem, min pedig a nyelvművelés is, mivel nem pártolta a német hatást tükröző *akciózást*. Látjuk tehát, hogy megnevezéseink egy része meghatározott időszakhoz kötődő divatszó, előbb-utóbb eljár fölötte az idő. A nyelv azonban csodálatos hajlékonyságával folyamatosan megújul, és követi életünk minden változását. A példák:

<i>árelőny</i>	<i>olcsó ár</i>
<i>áresés</i>	<i>mély ár</i>
<i>áreső</i>	<i>nyerő ár</i>
<i>árhullás</i>	<i>skót ár</i>
<i>áruhanás</i>	<i>slágerár</i>
<i>bónusz ár</i>	<i>szuper ár</i>
<i>gazdaságos ár</i>	<i>sztár ár</i>
<i>fantasztikus ár</i>	<i>üdvözlő ár</i>
<i>hűsítő ár</i>	<i>top ár</i>
<i>frissítő ár</i>	

Első négy példánk (*áresés*, *áreső*, *árhullás*, *áruhanás*) azonos ötletre épül, de mindegyik leleményes, kifejező összetétel. Idővel azonban ez a metafora – a *leszállítás*, *csökkenés* szinonimája – elkoptatottá, közhellyé válhat.

Igazán jónak tarthatjuk a *hűsítő ár* és a *frissítő ár* szókapcsolatokat. Valóban egyedi az *üdvözlő ár* és az *árelőny*, bár az utóbbi megítélésén lehet vitatkozni. Áttételes mindkettő, s emiatt képszerűségük talán kissé erőltetett. Szellemes a *skót ár*.

Elkoptatott fordulatnak tekinthető a *fantasztikus* és a *szuper* jelzők használata. Nem túl szerencsés a *bónusz ár*, *mély ár*, *top ár* kifejezés. *Gazdaságos* inkább termék szokott lenni, nem pedig a termék ára.

Legfrissebb, 2013-ból származó példánk már azt mutatja, hogy a mindenáron való – akár sikeres, akár erőltetett – újítások után vagy helyett vissza lehet térni a legegyszerűbb formákhoz. Egyik nagy magyar áruházláncunk a *jó ár* szókapcsolatot használja állandó fordulatként.

asszisztens – assistance – assziszt

Szókészletünk állandó mozgásban van: nem csupán új szavak alkotására vagy idegen kifejezések átvételére gondolhatunk, hanem meglévő szavaink je-

lentésbővülésére. Kiváló példája ennek a természetes folyamatnak *asszisztens* szavunk. Érdeemes megismerkednünk egyfelől a jelenség nyelvhasználati vonatkozásaival, másfelől azzal, hogy mindez hogyan tükröződik szótárainkban.

Kezdjük vizsgálódásunkat a szó köznyelvi beágyazottságával. Ezt az idegen szót hallva a legtöbb embernek a kórházi, *rendelőintézeti asszisztensek* jutnak az eszébe, a rádió, a tévé és a film világából pedig a *rendezőasszisztens*, esetleg iskoláinkból a *pedagógiai asszisztens*. Nyelvművelésünk azzal is foglalkozott, hogy a labdarúgás szaknyelvében a korábbi partjelzőt már jó ideje *játékvezető-asszisztensnek*, röviden *asszisztensnek* nevezik, angol tükörfordítás eredményeképpen (*assistant referee*). Van tehát múltja és jelene nyelvünkben is ennek a kifejezésnek, melynek alapjelentése: segítő. De jövője is van, hiszen életképességét mutatja a jelentésbővülések sorozata. Ezek első lépése még többé-kevésbé összefügg az eddig vázolt alapesetekkel, mint például a *személyi asszisztens* vagy a *menedzserasszisztens*. Mindkettő immár megszokott, nyelvünkbe beépült alakulat, bár mögöttes tartalmuk árulkodik viszonylag fiatal voltukról.

A szó nélkülözhetetlenségét mutatja, hogy számos további, igazán modern szókapcsolatban találkozhatunk vele. Témánk szempontjából gazdag forrásnak bizonyulnak az álláshirdetések:

accountant (könyvelő) *asszisztens*,
financial (pénzügyi) *asszisztens*,
kontroller vagy *controlling asszisztens*,
sales asszisztens,
marketing asszisztens,
online asszisztens,
operatív asszisztens.

Betűszós alakulatok is vannak: *HR-asszisztens*, *PR-asszisztens*. Érdeemes hozzátenni, hogy a két betűszó újabban *hr* és *pr* formában is előfordul; feloldásuk, illetve jelentésük: *human resource* – 'emberi erőforrás', valamint *public relations* – 'közkapcsolatok'. A *belső ellenőr asszisztens* és a *tárgyi eszköz asszisztens* valójában a mozgószabály szerint lenne helyes: *belsőellenőr-asszisztens*, *tárgyieszköz-asszisztens*. Meglehetősen bonyolult szerkezet mindkettő, akárcsak az *EU-projektmenedzser-asszisztens*. Mindahány jellegzetesen 21. századi, korjelző alakulatnak tekinthető.

Következzék a jelentésbővülés második lépése. Az autózás szaknyelvében egyre-másra keletkeznek olyan fogalmak – szóösszetételek és szókapcsolatok –, amelyekben az *asszisztens* újszerű használatával találkozunk. Kiváló példa erre egy olyan cikk, amelyben a járművek legújabb műszaki berendezéseit mutatták be. Már az egyik nagybetűs alcím is jelentésváltozásról árulkodik: *A korszerű gépkocsi vezetői asszisztense*. Amíg az eddig tárgyalt esetekben az *asszisztens* kizárólag személy volt, itt viszont tárgy: olyan szerkezet, amely a vezetőt segíti.

Első pillanatban talán megtévesztő lehet a szóhasználat annak, aki nem jártas ebben a szaknyelvi jelentésben. De nem holmi elszigetelt jelenségről van szó, egymást követik az új fogalmak:

sávváltó asszisztens,
sávtartó asszisztens,
holttérfigyelő asszisztens,
dinamikus kormányasszisztens,
torlódásasszisztens,
fékezésasszisztens,
vészfékasszisztens.

Vizsgált szavunk bonyolultabb összefüggésekre is utalhat, amint azt a *szituatív asszisztensrendszer* mutatja.

Mi a közös az iménti kifejezésekben? Az, hogy mindegyikük valamilyen segítő berendezés. Olyan szókapcsolat is akad közöttük, amelyben a hasonló jelentésű magyar és idegen szó együtt szerepel: *látássegítő asszisztens*. A *segítő asszisztens* ugyanolyan jól hangzó, ám jelentésanilag fölösleges kétszermondásnak tűnik, mint a *hipotetikus feltételezés*, a *tradicionális hagyomány* vagy a *vizuális látvány*. Valójában itt a jelentésváltozásnak újabb fokozatához érkezünk, amikor az asszisztens fogalma a „gép, berendezés” irányában mozdul el.

De a szavakat, kifejezéseket ne csak önmagukban, hanem mondatokban is nézzük. A szövegösszefüggés hozzásegít bennünket az értelmezési gondok leküzdéséhez: „*A forgalmi környezet információit a járműasszisztensek a vezetés egyre több funkciójának automatizálására hasznosítják.*” – „*Szituatív asszisztensként az aktív futómű iránykorrigáló beavatkozása a legszemléletesebb.*” Korjelző sajátosságának és a nyelvváltozat kényszerű – ám mégis kiküszöbölhető – velejárójának tarthatjuk az idegen szavak halmozódását.

Most pedig megfigyeléseinket vessük össze szótáraink idevágó anyagával!

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának tanúsága szerint *asszisztens* szavunk a középkori latinra vezethető vissza, és első írásos adata nyelvünkben Kazinczytól származik. Ő még melléknévként, jelzői értékben használta egy helyütt az „*asszisztens pap*” (azaz segédkező pap) szó szerkezetben. A főnevesülés természetes folyamata csak később, a 19. század folyamán zajlott le. Egyébként az *asszisztál* és az *asszisztencia* már jó egy évszázaddal korábban megjelent a magyarban (vö. TESz. 1967).

A jelentésbővülés jól lemérhető szótárainkból is. A Bakos-féle Idegen szavak és kifejezések szótárának 1994-es és 2002-es kiadásában még csak három jelentése szerepel: 1. az orvos munkáját segítő szakképzett dolgozó; 2. segítő, közreműködő; 3. egyetemi tanársegéd (Bakos 1999. 78). Az utóbbin manapság csodálkozhatunk, hiszen efféle használatával már nem találkozunk a felsőoktatásban, és valóban: régiesnek minősíti maga a szótár is. Ráadásul ez a jelentése

kakukktojás abból a szempontból, hogy nem latin, de nem is angol hatás eredménye, hanem a német nyelvből származó jelentésátvétel. (Egyébként az *asszisztens* esetében egyedül itt figyelhető meg német hatás.) Ellenben a jó négy évtizeddel korábbi hétkötetes értelmező szótárunk még ezt a jelentését tette az első helyre, a régies minősítés nélkül.

Visszatérve az utóbbi évtized szótárbeli fejleményeihez, a Magyar értelmező kéziszótár 2003-as, bővített kiadása negyedik jelentésként felveszi a partjelzőt (ÉKsz.²). Ennél tovább megy az Osiris Kiadó Nyelvészeti Kézikönyvek sorozatának Idegen szavak szótára, amely a jelentésváltozás legfrissebb esetét is tartalmazza. Az *asszisztens* már nem csupán személyt, hanem élettelen dolgot is jelöl, az utóbbit imígyen megfogalmazva: „az emberi tevékenységet segítő, rásegítő berendezés” – pontosan úgy, ahogy az előbbi példasorban láthattuk.

Az egyre terebélyesedő szócsaládnál maradva, évek óta létezik az autósoknak ajánlott *assistance biztosítás* – *asszisztansz biztosítás* (röviden, jelentéstapadásal: *assistance* vagy *asszisztansz*), amelyet magyarul megközelítőleg *segélyszolgálati biztosítás*nak fordíthatunk. Némi kiejtési bizonytalanságot tapasztalhatunk, mivel ejtik franciásan, angolosan és magyarosan egyaránt, ami helyesírására is kihat: a gyakoribb *asszisztansz* mellett létezik az *asszisztensz* változat. A biztosítási forma megnevezésén kívül beszélünk még *asszisztansz szolgáltatások*ról is. Ezeket a formákat a mai írásgyakorlatban rendre különírják, szabályaink szerint viszont egybeírásra lenne szükség.

Elkanyarodva autós témánktól, kitekintésként egy idevágó sportnyelvi újdonság: a labdarúgásban számon tartják azt, hogy kinek köszönhető a gólpassz, azaz ki továbbította a góllövőnek a labdát. Manapság a *gólpassz* helyett az ugyancsak angolból átvett *assziszt* járja. De még az egyházi szóhasználatba is bekerült az amerikai angol közvetítésével: a hazai hitéletben bizonyos kisközösségek segítő tevékenységét nevezik *assziszt*nak.

a be igekötő használatáról

Az utóbbi másfél évtizedben nyelvművelésünk hálás témájának bizonyult a *be* igekötő jelentésváltozása. Viszonylag rövid idő alatt többtucatnyi új alakulat jött létre elsősorban az ifjúsági nyelvben és a bizalmas vagy zsargonyszerű nyelvhasználatban. Szóban forgó igekötőnk akkor került a figyelem középpontjába, amikor a kilencvenes évek első felében – a *vállal*, *elvállal*, *felvállal* mellett vagy helyett – megjelent a *bevállal*. Ezután egymást követték a neologizmusok: *beszól* (’rászól’ értelemben), *benéz* (’elnéz’), *bealáz* (’lealáz’), *bealszik*, *beájul*, *behal*, *belassul*, *beszigorít*, *befigyel*, *bemódosít*, *behasonlít*, *bejósol*, *besért*, *befenyít*, *bekockáztat*. Kivételesen itt mégsem az újdonságokat vizsgáljuk, hanem a múltba tekintünk. Az 1860-as években jelent meg Czuczor Gergely és Fogarasi János hatalmas vállalkozása, *A magyar nyelv szótára* (az I. kötet 1862-es kiadású), s

ennek alapján vonunk párhuzamot a másfél évszázaddal ezelőtti és a mai szóhasználat között.

Mindenekelőtt érdemes leszögeznünk, hogy a kiváló szótár több száz *be* igekötős igét dolgoz fel. Közülük természetesen igen nagy arányban vannak olyanok, amelyek jelentése nem vagy alig változott az eltelt időben. Vannak mai szemmel már archaizmusnak tekinthető példák, de ez mintegy negyede-ötöde a felsoroltaknak. Ami viszont szembetűnő, hogy jó néhány alakulat erősen emlékeztet mai nyelvhasználatunk legújabb jövevényeire, legalábbis a jelentéstan és az akcióminőség szempontjait figyelembe véve. Ha nem tudnánk a forrást, jogosan minősítenénk őket olyan formáknak, amelyek huszonegyedik századi logikával, tehát mai szemlélettel vagy gondolkodásmóddal jöttek létre. Megállapításainkat a Czuczor–Fogarasi-szótár szócikkeinek gazdag példaanyaga egyértelműsíti, mivel az értelmezéseken kívül szókapcsolatok, példamondatok és szólások világítják meg a jelentéseket. A részletek előtt még egy megjegyzés: az akkori és mai írásgyakorlat számottevő különbségei miatt a szótárból vett idézeteket is mindvégig mai helyesírásunk szerint közöljük.

Válogatásunk élére kívánczik a *befeleg*. *Csak szóljon, alaposan befelelek majd neki!* – olvassuk a szó használatát szemléltető mondatot, melyből fény derül jelentésére: 'visszavág, visszaválaszol'. Nem lehet nem észrevenni az analógiát a mai *beszól* ('odaszól, rászól') igével. Következő szavunk a *beiszik*, amely egyfelől – akárcsak ma – 'alaposan lerészegedik', másfelől pedig 'pénzét itálra költi': *beitta lovát, vagyonát; mindenét beitta, beitta az eszét*. A kifejezéseket két közmondás követi: *Beinná még Krisztus palástját is. Kinek rossz a felesége, igya be*. A *beiszik* kétféle értelmezése között tranzitivitásbeli különbség is van: az első esetben tárgyatlan, a második esetben tárgyas igeként használható, de utóbbi jelentése kikopott nyelvünkéből. Szintén a tárgyi vonzat megléte (átható ige), illetőleg hiánya (át nem ható ige) okoz jelentéskülönülést a *bekerül* esetében. Határozói vonzattal *bekerül valahová*, tárgyas igeként: *az éjjeli őr bekerüli a falut, a csősz bekerüli a határt; bekerüli, azaz körbekerüli*.

Mindhárom eddigi példánkhoz közel áll a *bealkuszik* ('alkut köt') és a *bemázsál* ('lemázsál' – 'lemér') ige, hiszen erőteljes módon mai nyelvszemléletet és stílust tükröz, akárcsak a következő alakok. Már akkor meglévő mai jelentése mellett más értelemben is élt a *betart* ('eltart valameddig', a közölt példamondat szerint: *E nagy épület elkészítése talán három évig is betart*), valamint a *betorkol* ('letorkol'). A szócikkben olvasható magyarázat megvilágítja, miért állt itt a *be* igekötő, mégpedig eredeti, térbeliséget kifejező jelentésében: „*Úgy megcáfol, hogy kukkanni sem mer többet, mintha torkát betömték volna.*” A *hidat épít* – talán a *híddal beépít* hatására – szintén létezett tárgyalt igekötőnkkel: *behidal* (a szótárbeli magyarázat szerint: 'folyót, ingoványt híddal beépít').

A térbeli szemlélet módosulásával, átalakulásával magyarázható az igekötőhasználat számos további változása. A *behímez* (pl. kendőt) ma a *ki* igekötővel él, de máris érthetővé válik a korábbi alak a következő értelmezéssel: *kihímez* –

'belehímez a kendőbe valamit', azaz *behímez*. Szintén a *bele* határozószóval, illetve igekötővel világíthatjuk meg a sajátos szóhasználatot a következő alakok esetében: *bepecsételi a levelet, benyomtat a naptárba, hírlapba (belenyomtat valamit; ma: kinyomtat), benyűgöz lovat (a nyűg eredeti értelmét figyelembe véve: beleteszi a nyűgbe, azaz szíjjal, kantárral megfelelően lekötözi, rögzíti), beoktat (a betanít analógiájára; nem kioktat), betelik a hordó musttal (beletöltik, megtöltik és így megtelik), bekövet (bekísér valahová, pl. udvarról a szobába), begyűl, beszorítkozik. Az utóbbi kettő esetében nyilvánvaló a jelentéstömörítés ténye: „A városi ünnepélyre sokat begyűltek vidékről” – így a szótárbeli példa-
mondat, az asszociáció pedig a következőképpen hat: *bementek, beutaztak és így összegyűltek. A beszorítkozik a beszorul [a szobába] jelentéstartalmával függ össze, de további mozzanatok kapcsolódnak hozzá, a szótár szerint imígyen: Télen kényelmet, fényűzést abbahagy. Szintén bővebb magyarázatot igényel a behivatalos melléknév, mai alakjában: hivatalos valahová, például hivatalos a fogadásra. A be igekötő azért helyénvaló, mert az volt hivatalos valahová, akit oda hívtak, illetve behívtak: behivatalos a társaságba, zárt körbe meghívott személy.**

Több esetben az egykori *be* igekötő a mai *körbe ~ körül* jelentéstartalmának felel meg: *begátol* ('gáttal körülvesz'), *bekertel* ('bekerít, kerítéssel körülvesz'), *bekorlátoz* ('házat, aklot korláttal körülvesz'; újabban: szaknyelvi *elkorlátoz*, pl. *az építési területet elkorlátozták*), *besáncol* ('körbesáncol', pl. *a várost besáncolták*). – Általánosan ismert vizsgált igekötőnk befejezetté tevő jelentése: *beszüretel* ('mindent leszüretel'; vö. *betakarít*), *bearat* ('mindent learat, befejezi az aratást'; ma: *learat*).

Folytassuk néhány további példával. Érdekes művelődéstörténeti emlék fel-elevenítésével válik érthetővé a *bedisznóz* ige. A *tintafolt, paca* metaforikusan emlékeztet egy szép kövér disznóra – innen a sajátos, képszerű szóhasználat, pl. *bedisznózta a levelet*. Ugyanerre a jelentésre, de másra is alkalmazható a *becsúnyít, becsúnyáz*, azaz 'csúnyává tesz, elrondít, összemocskol, összerondít'. A melléknévből képzett mindkét származékszó alaktani szempontból – nyelvtani szemmel nézve – igen tanulságos (*csúnya – csúnyít, csúnyáz*). Jelentéssűrítő mozzanatot érhetünk tetten a maitól eltérő értelemben használt *beég* formában. Idézzük a szótár példa-
mondatát: „*Beég a ház, miután a benne lévő holmik is hamuvá lesznek.*” A mai szlengben ez a szó is más értelmet nyert. Megtudhatjuk azt is, hogy a *becserél* nem új ige: jószágot, birtokot, házat már akkor is *becseréltek*, azaz elcserélhettek. Sportnyelvi lexémaként viszont egészen új, 20. század végi fejlemény: *játékos becsérel*, azaz 'a tartalék játékos pályára lép'; logi-
kusan antonimája a *lecserél* ige-
nek.

Nemcsak a jelentésfejlődés eseteit figyelhetjük meg a régi szótárak, így a Czuczor–Fogarasi tanulmányozásakor. Ugyanilyen tanulságos a morfológiai változások számbavétele, melyek közül egyet emelünk ki. Másfél évszázada még iktelen formában használtak sok olyan igét, amelyek mostanra már az ike-

sek csoportjába tartoznak. Az áttekintett anyagban két ilyen is volt: a *befoly* és a *becsúsz*. Az utóbbi kapcsán a szótár olyan megjegyzést közöl, hogy az ikes és iktelen változata egyaránt használatos, de a címszóként szereplő iktelen a szabatosabb. Nem véletlen tehát, hogy Arany János is ekképpen használja a Családi kör alábbi idézetében:

De mikor aztán a vacsorának vége,
Nem nehéz helyen áll a koldus beszéde;
Megered lassanként, s valamint a patak,
Minél messzebbre *foly*, annál inkább dagad.

Ugyancsak az iktelen felszólító alak szerepel Petőfi Sándor *Egy gondolat bánt engemet...* című, sodró lendületű költeményében: ...Ott *folyjon* az ifjui vér ki szivembül... Tehát írástudóink, nyelvészeink a 19. század közepén még az iktelen *folyjon* alakot tekintették a hagyományörző, így helyesebb formának, nem pedig az ikes toldalékot viselő, ma már választékosabbnak érzett *folyjék* felszólító igét (vö. *jelentkezzen* ~ *jelentkezzék*, *dolgozzon* ~ *dolgozzék*).

Milyen tanulsággal járt vizsgálatunk? Mindenekelőtt szembetűnő jelenség az, hogy az igekötő igen mozgékony szófajunk, használata rendkívül gyorsan változik, s ezt a *be* igekötő legújabb alakulataival bizonyítottuk. Ugyanakkor viszont láthattuk, hogy bőven találunk sajátos, mai szemmel különlegesnek látszó alakokat a másfél évszázaddal ezelőtti nyelvállapotot hűen tükröző szótárban. Vizsgált igekötőnket tehát mindig is ugyanaz a hajlékonyság, változékonyság jellemezte, mint manapság. Mai nyelvünk törvényszerűségeinek megértését a nyelvtörténet tanulmányozása nagyban segíti, és erre az anyanyelvi nevelés folyamatában is érdemes gondot fordítanunk. Közelmúltban elsőéves, magyar alapszakos szemináriumi csoportomban arról érdeklődtem, vajon hallottak-e általános és középiskolai éveik alatt valamilyen etimológiai szótárról. A harminc hallgató közül egyetlen jelentkezett, aki tanulmányi versenyre való felkészülése miatt vette kézbe a történeti-etimológiai szótárt. Pedig tanárnak-diáknak egyaránt tartogat nem csupán érdekességeket, de hasznos, szemléletalkító dolgokat is az efféle búvárkodás.

celeb

Alig egy évtizede gyorsan terjedő szót mutatunk be azzal a szándékkal, hogy egyfelől tisztázzuk jelentését, másfelől rávilágítsunk érdekes alaktani sajátosságára. Hangzása alapján akár magyar is lehetne, bár szokatlansága ez ellen szól, ha pedig idegennek vélnénk, nincs benne semmi árulkodó jel. A bizonytalanságon nem csodálkozhatunk, ugyanis eredeti formája némileg átalakult, s hogy miképpen, azt könnyen megérthetjük, ha jelentése, használata felől közelítjük meg.

A mai bizalmas nyelvhasználatban akkor találkozunk ezzel a szóval, ha sztárookra, híres emberekre, közismert személyiségekre gondolnak. A múlt század első feléig, a latinos műveltség idején az ’előkelőségek, hírességek’ megnevezésére még élt a klasszikus nyelvből származó *celebritás* főnév. A latinból került az angol nyelvbe is, ahol *celebrity* formában utalt a hírességekre. A közelmúltban viszont megtörtént vele ugyanaz, mint a *laboratory* – *lab*, *facsimile* – *fax*, *mathematics* – *maths* főnevekkel már korábban, azaz lerövidült, egyszerűbbé vált. Nyelvünk szempontjából pedig végső soron mindegy, hogy az angolos változat vagy a magyarban azelőtt szokásos latin forma rövidüléséről van-e szó, mivel mindkettő töve azonos: *celeb* - *rity*; *celeb* - *ritás*. (A rövidülés jelenségéről bővebben l. Édes Anyanyelvünk 2008. 2. sz. 8. o.)

Abból indultunk ki, hogy ez a szó napjainkban még nem közismert, inkább az „érintettek” – tehát maguk a híres emberek – vannak vele tisztában, de azok is, akik előszeretettel olvassák a bulvárlapokat és a színes magazinokat. A közszolgálati rádió egyik negyedórás kerekasztal-beszélgetését teljes egészében a híres emberek társadalombeli szerepének szentelte. Legalább tucatnyiszor hangzott el a *celeb*, és a résztvevők számára annyira természetes volt, hogy értelmezést nem is adtak. Ha az interneten a témában elmélyedünk, nagyon sok honlap foglalkozik a *celeb* témájával; mindenki meggyőződhet róla a keresőprogramba beírva ezt a szót. Mivel nyelvünkben nem áttetsző, nem transzparens, azaz jelentése nem állapítható meg a szó alakjából, máris megjelent a jelzővel bővített változata: *híres celeb*. Ugyanolyan kétszermondás ez, mint az *elsődleges prioritás*, a *hagyományos tradíció*, a *hipotetikus feltételezés*, az *intervenciós beavatkozás* vagy a *lakonikus tömörség*.

farvív

Érdekes és tanulságos fejtegetést olvashattunk az Édes Anyanyelvünk 2008. évi 3. számában Holczer Józseftől. Friss példák alapján bemutatta utóbbi két évtizedünk nyelvhasználatának egyik divatos jelenségét, a *valaminek a farvizén* kifejezést. Ezzel a képszerű fordulattal a cselekvés sikeres végrehajtására utalhadtunk, mégpedig akkor, ha valaminek a segítségével ment végbe a folyamat. Ily módon a *jóvoltából, révén, által* jelentéstartalmával is rokonítható: „*A szabadság farvizén a gyűlöletkeltők is behajóztak a nyilvánosságba.*”

Elsősorban a politikai-közéleti nyelvben találkozunk vele, innen óhatatlanul belekerült a sajtóba is. Manapság viszont már a köznyelvben is előfordul. Lényeges észrevétel, hogy – éppen a címben jelzett – alapalakja, alanyesete nem szokásos, inkább csak birtokos szerkezet tagjaként képzelhető el. Tehát nem főnévként, hanem névutószerűen használatos, bár ez utóbbi a múltkori írás címében kérdőjellel szerepel.

Ahogy a jeles nyelvművelő megállapítja, szaknyelvi, sportnyelvi gyökerei lehetnek, hiszen logikusan belegondolva: egy csónak, hajó mögött haladva, annak

farvizén könnyebb előrejutni. A szerző jelzi, hogy szótáraink mindeddig nem tartalmazták, s jogot követel magának bennük. De mint látni fogjuk, nem véletlen, hogy szótáraink nem tartalmazzák.

Ehhez a témához szorosan kapcsolódik a Magyar Nyelv című folyóirat 2003. évi 1. számának Szó- és szólásmagyarázatok rovatában Zoltán András igen részletes vizsgálata erről a kifejezésről (73–80). Néhány megállapítása szerencsésen kiegészíti Holczer József írását, érdemes tehát kiragadnunk belőle pár gondolatot. Meglepő, de nincs adat a szaknyelvi használatra, és a vizsgált anyagban – Zoltán András közel negyven szövegrészlettel dolgozott – az előfordulások egyetlen kivétellel politikai és sajtónyelvi eredetűek, és elvont jelentéstartalmúak. Meggyőzőnek látszik azon megállapítása, hogy nem nyelvünk belső fejleményéről van szó, hiszen amit logikusan „farvíz”-nek vélünk, az hajózási szaknyelvünkben *sodorvíz*, *nyomdokvíz*, mégpedig a *hajósodor*, *hajósodorvonal*, *hajónyomdok* kifejezések mellett.

Zoltán András etimológiai levezetése alapján a *farvíz* igen érdekes féltükörszó, a német *Fahrwasser* (‘víziút, hajózási út’) átvétele. Utótagját lefordítottuk, a magyarban értelmes, de más jelentésű előtagját viszont nem, mivel így is beleillik a kifejezett jelentéstartalomba. A nemzetközi kitekintés arra is rámutat, hogy hollandul is hasonlóan hangzik, Az utóbbiból vette át az orosz nyelv is, mégpedig elég régen: Nagy Péter korában, az 1700-as évek elején. Az utóbbi évtizedek orosz politikai nyelvezetében ugyanolyan összefüggésben használják, mint nyelvünkben. Mégis meggyőzőbbnek tűnik az a feltételezés, hogy a németből vettük át, de a fordítások, tükörfordítások révén mindkét nyelv hatása elképzelhető abban, hogy nálunk is meggyökeresedett.

A szófejtés és a nyelvtörténet sok meglepetést tartogat. Tanulásként megjegyezhetjük azt is, hogy a képszerű elemek, a szólások és más állandósult szókapcsolatok esetében meglehetősen gyakori jelenség a különböző nyelvek közötti kölcsönzés.

fesztivál

Ünneplő ország lettünk: egyre-másra rendezik hazánkban is a fesztiválokat. Ez a latinra visszavezethető nemzetközi szó eredetileg ünnepet jelentett. Nyelvünkben nem is olyan régi, etimológiai szótárunk tanúsága szerint a 20. század közepén vettük át – bármily meglepő – akkor valószínűleg orosz közvetítéssel. Az utóbbi évtizedekben viszont már főleg angol és német hatásra vált gyakoribbá. Először a művészetekhez köthető rendezvénysorozatokat jelölt: *filmfesztivál*, *rockfesztivál*, *dzsesszfesztivál*, *tavaszi fesztivál*, *színházi fesztivál*. Negyven évvel ezelőtt rendezték a woodstocki rockfesztivált, amely Déry Tibort a Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról című zenés játék megírására ihlette.

A *fesztivál* szótáraink, kézikönyveink tanúsága szerint eredetileg országos vagy nemzetközi jelentőségű rendezvényre vonatkoztatták (vö. Bakos 1972.,

Bakos 1999., Tolcsvai 2007. stb.). Manapság erőteljes jelentésváltozással hovatovább mindenféle ünnepi rendezvényt, találkozót, vásárt jelöl. A vendégforgalom növekedését szolgáló fesztiválok sokszor a helyi jellegzetességekhez kapcsolódnak, mint az immár hagyományosnak mondható *borfesztivál*, *cseresznyefesztivál*, *körtefesztivál*, *sörfesztivál*, *szilvafesztivál*. (További példák, újabb összetételek: *csokoládéfesztivál*, *derelyefesztivál*, *rétesfesztivál*, *tulipánfesztivál*.)

filozófia

Az utóbbi két évtizedben *filozófia* szavunk érdekes jelentésváltozáson ment keresztül: egyre többször használatos a korábitól eltérő jelentésekben. Mint tudjuk, a filozófia eredetileg a természet, a társadalom és a gondolkodás törvényeit rendszerező tudomány, magyarul: bölcelet. Átvitt értelemben gondolkodásmód és életfelfogás, beszélhetünk tehát életfilozófiáról is. Most viszont következzenek azok a példák, amelyek ennek a szónak a jelentésváltozását tanúsítják.

Cégek, vállalkozások, intézmények — különösen bankok — sokszor már *működési filozófiájukkal* lépnek a nyilvánosság elé. Választékosabbnak, előkelőbbnek tűnik ez, mintha céljaikról, terveikről szólnának. Az üzletpolitika mellett tehát megjelent az *üzleti filozófia* és a *gazdaságfilozófia* is. A szakminisztérium számára készített országos jelentésben a felsőoktatási intézményeknek meg kellett fogalmazniuk a *szakok filozófiáját*. Itt tulajdonképpen a képzés céljáról és követelményeiről volt szó.

Műszaki jellegű példánk is vannak: az egyik lapban a *kábelhíd filozófiájáról* írtak, pedig valójában ennek a híd típusnak a szerkezeti sajátosságait mutatták be. Számítástechnikai folyóiratban jelent meg a következő mondat: A fejlesztés során felhasználtuk a korábbi eszközök *működési filozófiáját*. – A folytatásból kiderül, hogy az eszközök *működési elvére* gondoltak.

Magyar labdarúgóedző nyilatkozatában szerepelt, hogy csapatának *filozófiája* a gyors letámadás. Hagományos szóhasználattal ilyen esetben *taktikáról* beszéltek.

A *filozófia* főnév jelentésköre tehát folyamatosan bővül, és így már a következőket jelenti: *felfogás*, *hitvallás*, *elv*, *cél*, *koncepció*, *elképzelés*, sőt olykor *ars poetica* vagy *mottó*. Az Osiris Kiadó Idegen szavak szótára harmadik jelentésként már feltünteti a 'működési elv'-et (Tolcsvai 2007), korábbi kézikönyveink természetszerűleg az első bekezdésben már közölt jelentésekre szorítkoznak (Bakos 1972; 1999).

A *filozófia* divatszóvá válásához hozzájárulhatott az idegen nyelvi hatás is. Az angol nyelvben szintén megfigyelhető ez a sajátos szóhasználat – valószínűleg onnan is eredt –, és tükörfordítás útján bekerül a magyarba is. Emiatt olvashatjuk egy angol világceg garanciajegyének hazai fordításában a következő

mondatot: *Szervizfilozófiánk arra az elvre épül, hogy felhasználóinkkal a kapcsolat nem szakad meg a készülék megvásárlásával.*

A *filozófia* illetően jelentésváltozásában szerepe lehet más idegen nyelvek hatásának is. Ezt bizonyítja az egyik nagyírú kozmetikai cég német és olasz nyelvű tájékoztató kiadványának megfogalmazása: *Eucerin® Philosophie – La filosofia Eucerin®.*

formális – formálisan

Az angol *formal*, *-ly* tükörfordításaként használatos a médiában, a hírvilágban, illetve a politikai, közéleti szóhasználatban:

*A Szenátus formálisan elfogadta az elnök javaslatát.
Az ENSZ formálisan megszavazta a határozatot.*

A *formális* idevágó jelentései az ÉKsz. és az ÉKsz.² szerint: **1.** 'csak a formai követelményeknek megfelelő, látszólagos'; **2.** 'láthatóan is megmutakozó'; **3.** 'valóságos, szabályos'. Bővebben, bár a lényegét tekintve hasonlóan fogalmaz az IdSz. is (Bakos 1999). Az Osiris Kiadó Idegen szavak szótára viszont már kilenc jelentést sorol fel, közülük a negyedikként a 'hivatalos' értelmezést. További jelentések: **5.** a szabályost, az előírást a tartalom, a lényegi összetevők figyelmen kívül hagyásával megkövetelő (viselkedés); **6.** a látszat kedvéért végzett (cselekedet, döntés); **7.** valamely jelenséget annak szerkezeti megfelelései alapján leíró, funkcióit nem vizsgáló (elmélet); **8.** nem természetes nyelvi; **9.** külsőleges, meghatározott alakú, a lényegtől eltekintő (Tolcsvai 2007. 362). Az Értelmező szótár+ a közölt hat jelentés sorában a harmadik helyre teszi a következőt: 'merev, hivatalos' (Eöry 2007. II. 479).

Két idézett példánk szöveggörnyezetéből, illetve előismereteink alapján kiderül, hogy itt az utóbbi, újabb jelentésről van szó. A Szenátus természetesen nem „formailag”, nem „látszatra” támogatta a javaslatot, hanem 'hivatalosan'. Az angol *formally* alapjelentése egyébként is ez. Az efféle szóhasználat tehát mindenképpen új fejlemény nyelvünkben. Mint láttuk, a fenti példákra vonatkozó jelentést csak legújabb kézikönyveink, ill. szótáraink tartalmazzák. Mivel a magyar *formálisan* alakot általában a 'látszatra' jelentéssel hozzák összefüggésbe, ilyen értelemben félreértést okozhat, és célszerűbb a magyar megfelelőt használni: *hivatalosan elfogadták a javaslatot.*

humanitárius

Ugyancsak jelentésváltozáson esett át a latinból – más nyelvek közvetítésével – átvett *humanitárius* melléknevünk. Az angol *humanitarian* jelentése 'emberba-

ráti; az emberrel, emberiséggel kapcsolatos'. Megszokott szókapcsolatai: *humanitárius akció / feladat / segítség / szervezet*; illetőleg *humanitárius katasztrófa*. A korábbi magyar nyelvhasználatban a *humanitárius* jelentése: 'emberbaráti, emberséges, emberszerető'. Ezt a hagyományos jelentéstartalmat tükrözi a fenti szerkezetek közül az első négy. Az utóbbi években megjelent *humanitárius katasztrófa* kifejezés azonban eltér eddigi nyelvhasználati szokásainktól. Főleg angolból fordított hírügynökségi jelentésekben találkozhatunk vele, s egyértelmű anglicizmus, a *humanitarian catastrophe* átültetése. Az angol *humanitarian* nemcsak 'emberbaráti', hanem – amint láttuk – 'emberrel kapcsolatos', s így a jelzett kollokáció szó szerinti magyar megfelelője: *emberi katasztrófa, emberek katasztrófája* vagy egyszerűen *katasztrófa*.

kommandó

Az 1990-es évek közepétől megindult a *kommandó* főnév jelentésváltozása. Az évtizedekkel korábbi magyar nyelvhasználat szerint csupán Dél-Amerika diktatórikus rendszereiben működtek kommandók, azaz rajtaütéseket végrehajtó katonai csoportok (vö. Bakos 1972.). Később a katonai rezsimekben a hatalomért egymással viaskodó egységeket nevezték így (Bakos 1999.). Akkori fogalmaink szerint a *kommandó* pejoratív jelentést hordozott, vagy legalábbis az aktuálpolitika olyan konnotációt társított hozzá. De már a nyolcvanas évektől kezdve a magyar rendőrségen belül kezdtek megalakulni az úgynevezett *különleges szolgálatok*, illetőleg a *bevetési alegységek*. Hivatalos nevük helyett a nagyközönség és a sajtó egyszerűen *kommandónak* mondta, illetve azóta is mondja ezeket a szakszolgálatokat. Kezdetben a rendőrség ugyan tiltakozott e megnevezés ellen, de mint látjuk, hatástalanul. Csakhamar az alegységeknek nevet is adtak, az egyik legelső a beszédes (áthallásos) *Komondor* elnevezést kapta.

Azután felgyorsult a *kommandó* jelentésváltozása. A rendőrségi egységeken kívül másféle ellenőrző csoportokat is ezzel a névvel illetnek, így hallhattunk *olajkommandóról*, *vámkommandóról*, *adókommandóról*, *idegenrendészeti kommandóról*, *borkommandóról*, *húskommandóról*, *áramkommandóról*, *hulladék-kommandóról*. Sőt még merészebb szóösszetételek is keletkeztek: *mézkommandó*, *paprikakommandó*, *tojáskommandó*, *festékkommandó* (vö. Kiss–Pusztai 1999. 174). Híradásban értesültünk arról, hogy a Bank- és Tőkepiaci Felügyelet *kommandója* betiltott egy óriásplakátot. A közelmúltunk történelmét áttekintő cikkében pedig *médiakommandót* emleget a neves politológus.

Tehát a *kommandó* egyrészt a rajtaütésszerű ellenőrzéseket végrehajtó legkülönbözőbb egységeket jelenti, másrészt pedig – jelentésbővülés révén – bármiféle ellenőrző csoportot is jelöl (vö. Tolcsvai 2007).

kommunikál

A 20. század utolsó évtizedétől kezdve ezt az idegen szót – pontosabban igei és főnévi alakját – egyre gyakrabban használjuk. Korábban még csupán szaknyelvi szerepének előretörését tapasztalhattuk, ám terjedése nem állt meg ezen a ponton. Az információelmélet és a nyelvészet szakszava kilépett a szűk szakmai körből, és a művelt köznyelv, a sajtónyelv részévé vált. Ma már egészen megszokottak például a következő szókapcsolatok: *kommunikációs igazgató*, *kommunikációs partner*, üzleti *kommunikáció* (tantárgy neve is), kormányzati *kommunikáció*. Közülük az első igen beszédes szókapcsolat: a nyolcvanas években még a *szóvivő* számított újdonságnak, majd megjelent a *sajtótitkár* vagy az előkelőbb *sajtóreferens*, de csakhamar fölváltotta még korszerűbb, divatosabb utóda, a *kommunikációs igazgató*, majd a *kommunikációs menedzser*.

A gyakori használat természetes következménye a folyamatos jelentésbővülés, így egyre több rokon értelmű megfelelőt szorított ki a mindennapok nyelvéből a *kommunikáció*. Eredetileg a következő értelemben szerepelt: *közlés*, *tájékoztatás*, *üzenetátadás*, *üzenettovábbítás*, *információátadás*, *információcsere*; ritkábban: *összeköttetés*, *kapcsolat*, *érintkezés*. Mindezekkel összevetve szükséges szaknyelvi idegen szónak tekinthetjük, hiszen az iménti szinonimáknál általánosabb jelentésű. Máskor viszont elkerülhető, különösen a nagyközönségnek szánt szövegekben, így a sajtóban: *A határkonfliktus miatt megszakadt a kommunikáció a két ország vezetői között*. Más megfogalmazásban: *A határkonfliktus miatt megszakadtak a tárgyalások...; megszakadt a párbeszéd...; megszakították a kapcsolatokat a két ország vezetői*. Egy másik tudósításból: *Sikerült kommunikálni az elzárt üregben rekedt barlangással*. Más megfogalmazásban: *Sikerült beszélni, érintkezésbe lépni, kapcsolatot teremteni, szót váltani*. Annál is inkább helyénvaló a magyar változat, mert kiderült, nem kopogással vagy más módon léptek érintkezésbe, hanem egyszerűen beszéd útján.

A jelentésváltozás igazán természetes vagy törvényszerű fejlemény, ám egy másik, sokkal ritkább jelenség is kapcsolódik vizsgált szavunkhoz, ez pedig a vonzatváltás. Nyelvünkben a *kommunikál* ige a legutóbbi időig tárgyatlan volt, azaz nem kapcsolódhatott hozzá tárgy, így csak alanyi ragozása létezett: *valaki* vagy *valami* *kommunikál*. Újabbán viszont tárgyas igeiként is használatos, tárgyas ragozási sorral (bővebben l. a Morfológiai változások 1. pontjának Újabb példák című részében.)

legenda – ikon

Ismert köznyelvi szókapcsolatunk szerint a híres emberek sokszor *legendás személyiséggé* válhatnak. A latin eredetű *legenda* eredetileg olvasnivalót jelentett, majd műfaji megnevezéssé vált: a szentek életét feldolgozó írásokat jelölte. Aki bekerülhetett a legendákba, kétségkívül maradandót alkotott életében, ezért

vált megörökítendő alakká. Beszélhetünk történelmünk legendás szereplőiről, legendás hadvezérekről, királyokról. De a színháznak, a művészeteknek is lehetnek legendás alakjai. A 20. század második felében egyre közelebb került hozzánk ez a fogalom, térben és időben egyaránt: megjelent az *élő legenda* fogalma, benne némi túlzás mint stíluseszköz. Korunk nagyságai, híres emberei kaphatták meg ezt a titulust. A nyelvi változás azonban haladt tovább a maga útján. Alig egy évtizede a jelzős szókapcsolat rövidebbé vált, s maradt helyette pusztán az eredetileg műfajjelölő főnév: *legenda*.

*Visszatért a pályára a kézilabda legendája.
A rock korszak legendája ismét hangversenyezett.*

Ebben a jelentésbővülésben, újszerű használatban – tükörfordítás révén – közrejátszhatott az angol nyelv, mivel ott is kimutatható ez a jelentésváltozás.

Az utóbbi években a legenda mellé felzárkózott az *ikon*. Eredeti jelentése: 'fára vagy fémre festett hordozható táblakép a görög szertartású egyházakban' (ÉKsz.²).

Nyelvészeti szakszóként 'jel, jelkép' értelemben áll. Napjaink számítógépes világában más meghatározással írható körül: 'a művelet kiválasztásához használt piktogramszerű jel'.

A jelentésváltozás folytatásaként az ikon is már mindenféle kiemelkedő személyt vagy dolgot jelöl. Nem nyelvünkben létrejött belső fejlemény ez, hanem – előző példánkhoz hasonlóan – ugyancsak az angolból átvett sajátosság, az amerikai szlengben ugyanis 'bálvány' jelentésben is használatos:

*az angol válogatott ikonja,
az amerikai filmipar ikonja.*

Más megfogalmazásban: jelképe, emblematikus alakja, ünnepezt személyisége.

Vizsgált szavunk merészebb használatával is találkozhatunk. Egy fényképezéssel is foglalkozó biológus kiválóan sikerült felvételéről ekként nyilatkozott méltatója:

Kutatásainak ikonja ez a fénykép a muslincákról.

Tehát kutatásainak csúcsa volt a fénykép. Ezt a jelentésbővülést nem tartalmazzák legújabb szótáraink sem (Tolcsvai 2007; Eöry 2007).

Előfordul melléknévi származéka jelzős szerkezetben, az *alak* főnév bővítémenyeként, mint például az alábbi, erősen bulvárízű megfogalmazású – ám nem bulvárlapban megjelent – mondatban:

Rowan Atkinson, az Egyesült Királyság ikonikus alakja is fellépett a 2012-es londoni olimpia megnyitó ünnepségén.

monitoring

Az angol hatás jellemző példája a *monitoring*, *monitorozás*, *monitoringozás* főnevek esete. Jelentésük: 'megfigyelő, ellenőrző; megfigyelés, ellenőrzés'. Közülük az első efféle szókapcsolatokban szerepel: *monitoring rendszer / hálózat / szolgálat / feladatok*. Igeként is használatos: *monitoroz*, *monitoringoz*. A *monitoring* angol-latin forma: latin tőhöz angol szuffixum járul. Az 1994-es kiadású Idegen szavak és kifejezések kéziszótára (Bakos 1994) a *monitoring* főnevet még a mainál szűkebb jelentésben tünteti föl: 'a megadott tárgykörre vonatkozó irodalmat, közleményeket számon tartó, összegyűjtő és a megrendelőhöz eljuttató (elektronikus) figyelőszolgálat'; de emellett már korábban létezett rádiós szaknyelvi jelentése: 'rádiólehallgatás, műsorfigyelés (lejegyzéssel és/vagy rögzítéssel)', az utóbbiból származik a *monitoring osztály* szó szerkezet.

Az Osiris Kiadó Nyelvészeti Kézikönyvek c. sorozatának Idegen szavak szótára – amely igen sok új szaknyelvi szót, betűszót és alakulatot tartalmaz – legújabb jelentéseit is pontosan meghatározza (Tolcsvai 2007). A *monitoring* jelentésbővüléssel ma mindenféle 'figyelőszolgálat'-ot jelöl. Korábban kizárólag szaknyelvi használatú volt, az 1990-es évek végétől a tisztai ciánszennyezés kapcsán megjelent a médianyelvben, és ma már nagyobb beszélőközösséget érint. Alaktani szempontok figyelembevételével megjegyezhetjük, hogy az angol gerund, ill. participle formákból képzett *monitoringoz*, *monitoringozás* származék helyett a *monitoroz*, *monitorozás* tekinthető szabályosnak. Az Osiris-kézikönyv sem tartalmazza az utóbbi két formát, viszont feltünteti a *monitorizálás* változatot.

pláza – mall

A gazdasági és a műszaki életen kívül a kereskedelem világát sem hagyja érintetlenül korunk viharos ütemű és léptékű fejlődése. A változásokat világosan tükrözi szóhasználatunk is. Úgy tűnik, hogy a piacgazdaság legyőzi a hagyományos vásártereket, piacokat. Mégis egy régi mondás juthat az eszünkbe – cseberből vederbe –, ám nem a jelenségről, hanem a bemutatandó új szavak etimológiájáról. Hogy miért, az mindjárt kiderül.

Nyelvünkben több mint hatszáz éves múltja van a *piac* főnévnek, amely az olasz *piazza* átvétele. Annak idején a magyarban is magánhangzóra végződött (*piaca*), de mivel így megegyezett az egyes szám harmadik személyű alakkal, a végéről lekopott a toldaléknak vélt hang. E szó használatát tanúsító legkorábbi írásos adataink a XIV. század végéről és a XV. század elejéről származnak

(TESz. III. 180–181). Ekkor még bármilyen sík területre vonatkoztatták, majd csakhamar megindult a jelentésfejlődés: tér, főtér, vásártér, vásár. Mostani alakján kívül korábban ismeretes volt a *piarc* és a *piharc* is, amelyek egyes nyelvjáráásokban mindmáig megőrződtek (ÚMT. IV. 466).

Érdeemes időben messzebb is tekintenünk. Szavunk ugyanis a népi latinban gyökeredzik: a *platea*, *plattia* kései leszármazottja, végső soron pedig a görög *platüsz* 'lapos' melléknévre vezethető vissza (Zaicz 2006. 648). Fejleményei az olaszon kívül más európai nyelvekben is megtalálhatók. A német *Platz* magyaros formája közismert: *placc*; az angol és a francia *place* leírva azonos, kiejtésük viszont eltérő, és jelentésük is különbözik (francia: tér, angol: hely); de még folytathatjuk a sort: norvég *plass*, román *piătă*, portugál *praça*, és itt van a spanyol *plaza*, napjaink új jövevénye.

Bár a *plaza* eredetileg a spanyol nyelvből származik, manapság az angol szóhasználat tette világhírűvé, mégpedig a bevásárlóközpontok jóvoltából. Az Egyesült Államok spanyol nyelvű területein eredetileg még alapjelentésében szerepelt: köztér. A nagy területű bevásárlóközpontokat még hatalmasabb autóparkolók veszik körül, emiatt sok helyütt az áruház egyben a térnek is nevet adott. Néhány évtizede viszont a *plaza* megnevezés áttevődött az áruházakra, azaz most már nemcsak a térség egészére, hanem az üzletközpontra is vonatkozik. A magyarban viszont már eleve úgy tudatosodott ez a fogalom, mint a bevásárlóközpont rokon értelmű megfelelője. Az pedig csak másodlagos, hogy az épület valóban nagy térségen fekszik-e. A szó etimológiájára gondolva elmondhatjuk, hogy visszatértünk ugyanoda, ahonnan elindultunk: így lett a fél évezredes *piacból* mostanra *pláza*. Az alaktani vonatkozások kapcsán érdemes megjegyezni, hogy származékai is hamar megjelentek: *plázázik*, *plázázás* (Kiss-Pusztai 1999. 122).

Egy másik, frissebb megnevezéssel is találkozhatunk az építészet és a kereskedelem nyelvében, de a médiában is. Ez pedig a *mall*, kiejtve: mól. Az angol szó eredeti jelentése a 18. századtól: fedett, védett sétány. Innen származik a *shopping mall*, azaz a *bevásárlósétány*. A közelmúltban egy szakember így foglalta össze a jellemzőit: „A fogyasztó régmúlt korok nyitott piactere helyett a kereskedelem zárt és szigorúan szabályozott világába, a jövő század fogyasztásának palotájába érkezik. A kereskedőváros lakói a boltok bérlői, a sétányok mentén sorakoznak üzleteik, melyeket sem ajtó, sem ablak nem köt össze a külvilággal. Így a külvilág nem zavarhatja meg a vásárlás szentségét.” Jó harminc éve jelentek meg az első ilyen üzletközpontok az Egyesült Államokban, de csak a nyolcvanas évek közepétől váltak közkedveltté, és azután terjedt el maga a megnevezés is.

Igazán klasszikus hangzású szó az *empórium*. Senki sem vádolhatja bennünket anglicizmussal, amikor halljuk vagy olvassuk. Pedig ez is amerikai közvetítéssel érkezett hozzánk, alig egy-két éve. Boltot, kisebb áruházat, üzletközpontot jelent. A görögre visszavezethető latin szó eredeti jelentése: központi fekvésű

vásártér. Budapesten már tíz üzlet viseli ezt a nevet, terjedésére tehát számíthatunk.

A most bemutatott három kereskedelmi fogalom elsősorban újszerűségével, sajátos hangulatával igyekszik hatni. Hogy az utóbbi kettő nyelvünkben meggyökeresedik-e, azt nem lehet megjósolni. Etimológiájukat tekintve sajátos jelentéstöbbletet rejtenek, ez azonban nyelvünkben nem fedhető fel közvetlenül. Mégis tovább tart az utóbbi évtizedek jellemző folyamata: a *butik, shop, store, megastore, supermarket, market, center* után nem állt meg a változások sora, az újabbnál újabb korfestő kereskedelmi fogalmak megjelenése.

regisztrál

Az utóbbi néhány évben gyakorivá vált *regisztrál* szavunk. De nem pusztán elszaporodásáról van szó, hanem jelentésének bővüléséről, vonzatszerkezetének változásáról és igekötős formáinak megjelenéséről. Így egyetlen szóból kiindulva sokrétű vizsgálatot végezhetünk – nem csekély tanulságokkal.

1972-es kiadású értelmező kéziszótárunk még csupán két jelentését ismeri: **1.** jegyzékbe vesz; **2.** tényeket magyarázat, értékelés nélkül megállapít. Az előbbi értelemben a hivatali nyelv ritkán használatos elemének minősíti a szótár, utóbbi jelentését pedig tudományosnak és választékosnak érzi. Érdekes módon ehhez képest nem változott a 2003-as bővített kiadás szócikke (ÉKsz.²).

Árnyaltabban fogalmaz viszont az Idegen szavak és kifejezések kéziszótárának 1999-es kiadása, mivel a Bakos Ferenc szerkesztette kötet már öt jelentést különít el: **1.** lajstromoz, bejegyez; **2.** nyilvántart; **3.** (magyarázat, értékelés nélkül) tényeket megállapít; **4.** felsorol, feljegyez, rögzít (műszer); **5.** tudomásul vesz, jelzi, hogy tud róla (Bakos 1999. 659). Ugyanezeket tartalmazza az Osiris Kiadó Idegen szavak szótára is (Tolcsvai 2007. 881). A *regisztráció* kapcsán viszont feltünteteti a konferenciákra való bejelentkezést; a tudományos kutatásban az adat rögzítését, valamint az informatikai szaknyelvben az internethez kapcsolódó számítógép IP-címmel és domainnévvel való ellátását (uo.).

Manapság bőven kínálkozik lehetőség arra, hogy valakit nyilvántartásba vegyenek. Cégek, szolgáltatók kedvezményeket nyújtanak azoknak, akik külön jelentkeznek felhívásukra, és erre rendszeresített kártyát vagy igazolványt kapnak. Lépten-nyomon találkozunk a kereskedelmi egységek, a gyártók, a forgalmazók hasonló pályázataival is, és ilyenkor bizonyos adatainkat szintúgy közölnünk kell. Az efféle bejelentkezést nevezik újabban *regisztrálásnak* vagy *regisztrációnak*. Gyakran erre szólít föl a hirdetések szövege:

Regisztráljon és nyerjen!

Itt érdemes megállnunk. Vizsgált szavunk korábban tárgyias ige volt, azaz bővítményként kapcsolódott hozzá tárgy is: *regisztrálja az adatokat, a tényeket;*

illetőleg mellékmondatban: *regisztrálta azt, hogy...* Ezt közli róla mindkét értelmező kéziszótárunk, hiszen a címszó után ott a rövidítés: *ts ige* – azaz tárgyias ige. Am iménti mondatunk szerkezetét elemezve kiderül, hogy nem egyszerűen a fakultatív bővítmény elmaradásáról van szó: tárggyal nem is egészíthető ki az ige, legföljebb helyhatározós vonzattal.

A Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz.) interneten is elérhető adatbázisa alátámasztja azt a feltételezésünket, hogy valóban új fejlemény a tárgyatlanná válás. Az ige kijelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyű alakjára 86 előfordulást adott meg a keresőprogram, 187 milliónyi szövegszó átvizsgálása után (magyarországi és határon túli szövegek, többféle nyelvváltozat). Közülük mindössze 8 esetben tárgyatlan a *regisztrál*, a többi mondatban jól megszokott tárgyias szószerkezetekben áll: *20% bérkiaáramlást regisztrál; sok jelentkezőt regisztrál; regisztrál minden pedagógust; minden telefonszámot regisztrál; regisztrál minden hallgatót.* (www.mnsz.hu/adatbazisok)

Ebben az átalakulásban joggal gyaníthatjuk az angol nyelv hatását, mert ott az ige tárgyias és tárgyatlan változata egyaránt természetes volt. Mivel ez a latin eredetű és formájú szó most nem belső okokból, hanem jórészt angol nyelvből átvett fordítások révén szaporodott el, érthető ez a módosulás. Azért hivatkozunk a fordítások szerepére, mert multinacionális cégek, szolgáltatók hirdetéseiben és tájékoztató szövegeiben találkozunk olyan sokszor ezzel a szóval. Ugyanezzel magyarázhatjuk azt is, hogy a *regisztrálás* magyar képzője helyett miért találkozunk annyiszor a latinós végződéssel (*regisztráció*): ebben szintén angolos közrehatást (*registration*) feltételezhetünk.

Maradjunk az utóbbi szó meghatározásánál. Az egyik szolgáltató írásos tájékoztatója kifogástalanul megmagyarázza, hogy szabályzatuk szerint mi tekinthető regisztrációnak: „Valamely Partner előfizetőjének saját néven történő önkéntes belépése a programba, amelynek során a Program feltételeit elfogadja, és egyedi azonosítót kap.” Némileg különbözik ettől a *hozzáregisztráció* (!) – mert bizony már ilyen is van. Folytassuk idézetünket az iménti tájékoztatóból: „Valamelyik Partner előfizetőjének önkéntes belépése a programba, amelynek során a Program feltételeit elfogadja, és egyedi azonosítót nem kap.” És ekkor: „A Program Ügyfele a különböző Partnereknél nyilvántartott szerződéseit a már meglévő egyedi azonosítóhoz *hozzáregisztrálhatja*.” (A nagybetűsítés hivatalos nyelvi jelenségére most nem térünk ki.)

Következzenek további példák, bemutatva egyfelől a tárgyatlan használatot, másfelől pedig a határozós vonzatok előretörését szemléltetve:

Ügyfeleink fogyasztóazonosítójuk megadásával *regisztrálhatnak*. (Korábban így mondtuk volna: *regisztráltathatják magukat*.) – Küldd be a kupakban található részvételi kódot a [...] számra, és *regisztrálunk* az éppen aktuális nyerevényre. – Ha december 31-ig *regisztrál* a programba, ajándéksorsoláson vesz részt. (Ez a két határozós vonzat – *-ra, -re; -ba, -be* – egyre szilárdabban társul az igehez.) – Valamennyi előfizetését egy programazonosító *alá* tudja *regiszt-*

rálni. (A változatosság kedvéért itt nem raggal, hanem az *alá* névutóval van kifejezve a határozó.)

Ahogy már jeleztük, vannak igekötős változatok is.

Közülük az első létrejöttében a nyelvművelés által sokszor kifogásolt alakok játszhattak szerepet. Talán a *leigazol*, *lejelent*, *leszervez*, *leadózik* stb. mintáját követi a *leregisztrál*: A *leregisztrált* autókról az adóhivatal is értesítést kap. Mivel az igekötő nem ad jelentéstoppletet az igéhez, legföljebb megerősíti, hangsúlyosabbá teszi az idegen szó tartalmát, nyugodtan eltekinthetünk alkalmazásától

A *hozzáregisztrál* mellett vannak további igekötős változatok is. Közülük az első létrejöttében a nyelvművelés által sokszor kifogásolt – de a befejezettséget érzékeltető – *le* igekötős alakok játszhattak szerepet. Vélhetően a *leigazol*, *lejelent*, *leszervez*, *leadózik* stb. mintáját követi a *leregisztrál*: A *leregisztrált* autókról az adóhivatal is értesítést kap (vö. Nyelvművelő kéziszótár II. *le* igekötő). – A másik igekötős forma a *beregisztrál*: „A *programba beregisztrált* számlákon feltüntetésre kerül az adott számla után járó pontösszeg és az aktuális levásárolható pontegyenleg.” Ennek hallatán az is felvetődik bennünk, hogy nem lenne-e egyszerűbb valamely magyar megfelelőt használni.

Most még nem tudhatjuk, hogy milyen sorsra jutnak ezek az új alakulatok. Mindenesetre érdekes, hogy a nyelvünkben fél évezreden át (1527 óta – vö. TESz.) változatlanul használt *regisztrál* igével alig egy évtized alatt ennyi minden történt. De az ilyesféle átalakulások egyébként is természetesek a nyelv életében. A bemutatott jelenségek a beszélők nyelvalkító szerepéről tanúskodnak. Érdekes utalni a szépirodalomra is. A tudatos nyelvtani szabálytalanság, a grammatikai metafora bármilyen nyelvtani eszközzel előfordulhat, így a tranzitívítással és a vonzatváltással is, mint ahogy Petőfi Sándor elbeszélő költeményében, a János vitézben találjuk: *Amint ezt gondolta, szaladni is kezdett, / S az óriás felett átmente a vizet. (Átmegey valamin v. valami felett – átmegey valamit.)* Hasonló jelenséget tapasztalunk József Attila Köntösök című versében, ahol szintén az igéhez kapcsolódó tárgy jelenti az újítást: *Remegni kell a vérsötét, / gyökérző Bánat köntösét...*

retró

A *retró*, *metró*, *logó*, főnevek – hasonló felépítésű, számos további példával együtt – sajátos csoportot alkotnak: közös alaktani tulajdonságaik vannak, és helyesírásuk is azonos szabályra vezethető vissza. Érdekes még szólni kialakulásukról és jelentésükről is.

Szemmel látható közös jegyük a szó végi hosszú magánhangzó. Az viszont már nem látszik rajtuk, hogy szóalkotásmódjuk is azonos jellegű: rövidüléssel, az utótag elmaradásával jöttek létre. A rövidülést nyelvtanaink a ritkább szóalkotásmódok közé sorolják (vö. Keszler 2000. 337, 339–340), sokkal ritkább, mint a szóösszetétel vagy a szóképzés. Az utóbbi évtizedekben rengeteg szóalakult

ki – sokszor bizalmas stílushatású – rövidült formája: *irtózat* – *irtó*, *tulajdonos* – *tulaj*, *matematika* – *matek*, *professzor* – *prof*, *klasszikus* – *klassz*, *laboratórium* – *labor*, *szituáció* – *szitu*. Külön csoportot alkotnak a kicsinyítő képzővel bővített alakulatok: *csokoládé* – *csoki*, *fagylalt* – *fagyi*, *földrajz* – *föci*, *iskola* – *isi*, *köszönöm* – *kösz*, *pasas* – *pasi*, *turkáló* – *turi*, *szabadság* – *szabi*. (Részletesebben I. D. Berencsi 1995. 197.)

Aligha gondolunk manapság arra, hogy közkeletű *metró* szavunk a 'nagyváros' jelentésű *metropolisz* rokona, a *polisz* hallatán pedig az ókori Görögország jut az eszünkbe. A *metropolisz* eredetileg 'anyaváros', előtagjának latin formája, a *mater* bizonyára sokaknak ismerősen cseng. Az első földalattit 1863-ban adták át Londonban *Metropolitan Railway* ('városi vasút') néven. Belőle rövidült és önállósodott később a *metró*. A kontinens első ilyen közlekedési eszközével Budapest büszkélkedhetett a millennium évében, akkor még *földalattinak* hívták, de az újabb vonalakat már nálunk is a nemzetközi szóval jelölik.

Ha megpróbálunk valamilyen időrendet tartani, akkor a *fotográfia*ból származó *fotó* következik. Nehezebb kikövetkeztetni az utótagot a rádiózásból ismert *sztereó* és a *monó* esetében. Mindkettő eredetileg a hangzással kapcsolatos: a térhatású, illetőleg a nem térhatású, szó szerint 'magában, egyedül szóló' készüléket vagy sugárzást jelent. Teljes alakjuk nem közismert: *sztereofonikus* és *monofonikus*. A hangfelvételeknél maradvá említsünk meg egy szakszót. Az énekesek, együttesek *bemutató* felvétele – azelőtt kazettája – a *demó*, a *demonstráció* rövidülése. Zenével, de más művészeti ágakkal is összefüggésbe hozható a *retró*: a múltat idéző hangverseny, bemutató vagy kiállítás, a *retrospektív*, azaz 'visszatekintő' latin szóból. Divatos manapság a *retró parti*, olyasmi ez, mint a korábbi nosztalgiaest.

Ma már kétféleképpen értelmezhetjük *mikró* szavunkat. Néhány évtizeddel ezelőtt távközlési szakszóként a *mikrohullámú átjátszóadó* zsargonszerű rövidülése volt, manapság viszont mindenki a konyhában álló *mikrohullámú sütőre* gondol. Jobban megnézve mikrónkat, bizonyára megtaláljuk rajta a gyártó cég *logóját*. Alig másfél évtizede került nyelvünkbe az angolból a *logogram* (görög: *beszéd* + *lenyomat*) rövidült alakja. Jelentése általánosabb, mint összetevő elemeinek együttese: a jelmondaton kívül embléma, márkajel, jelkép, szimbólum. Mai nyelvhasználatunkból az utóbbiak kezdenek kiszorulni, és ebben nagy szerep jut a logókra épülő reklámoknak. A szélesebb értelemben vett reklám újabbban *promóció*, melynek jelentésköre a hagyományosnál több eladásösztönző eljárást foglal magában: szórólap, áruminta, kóstoló, megállítótábla, szórólap, kedvezmények, pályázatok, egyéb „akciók”. (Az *akció* főnév ezen jelentése a német nyelvből került a magyarba az 1980-as évek végén.) A latinból származó, de hozzánk az angolból – pontosabban az amerikai angolból – érkező *promóció* a szakzsargonban már egyszerűen csak *promó*.

Tovább folytathatjuk a sort: a mesefilmekből ismert *dinoszaurusz* – *dinó* (a készülő új helyesírási szabályzatban esetleg *dinó* [a 2013. júliusi állapot sze-

rint]), a korunkra annyira jellemző *narkotikum* – *narkó*, *pornográf* – *pornó* mellett talán a legújabb az *improvizálás* – *impró*, a zenei rögtönzés fogalma. Sőt már igei származékkal is bővült: *imprózik*, azaz *improvizál*, *rögtönöz*. Az *infó* köré szócsalád szerveződik *infovonal*, *infokommunikáció*, *infotechnológia*. Az előtag teljes alakja az *információ*. Idetartozik a kontinensünk nevéből származó *euró* is, hasonlóan a latin–angol *exposition* rövidült formája, a világkiállítást jelentő *expó*. Nem illik viszont sorozatunkba a *legó*. A kedvelt játék márkanéve nem rövidülés, hanem szóvegyülés, kontamináció (a dán *leg godt* 'játssz jól' szókapcsolatból). Ahogy mindegyik esetben láttuk, ezeknek az idegen szavaknak a helyesírásában a kiejtés elve érvényesül, a szó végi magánhangzó hosszúságát írásban is jelöljük. De ha összetételi előtagként állnak, rövid magánhangzót írunk.

szudoku

A címben szereplő szójelenését megállapíthatjuk a következő két idézetből: „Töltse ki a 9×9 -es négyzetrácsot úgy, hogy minden sor, minden oszlop és valamennyi 3×3 -as doboz tartalmazza az összes számjegyet 1-től 9-ig, de mindegyiket csak egyszer!” – „Töltsd ki az ábrát 1-től 9-ig terjedő egész számokkal úgy, hogy minden sorban, oszlopban és a vastag vonalakkal határolt területeken belül minden szám pontosan egyszer szerepeljen!”

A kifejezés 2005 tájékán jelent meg nyelvünkben, pedig maga a játék nem egészen új: hasonló bűvös négyzetek, számjátékok korábban is léteztek. Manapság viszont a címben szereplő szóval jelölik meg ezt a fejtörőt: *szudoku*, illetőleg idegenszerűen *sudoku* vagy *su doku*. Amikor először megjelent, a *dokumentum* szó *doku* rövidülésére gondolhattunk volna, nem véletlenül, mivel például a *Dokumúzeum* létező műsorcím az egyik televíziós csatornán. A szó története azonban ennél kalandosabb, és térben igen messzire vezet – időben azonban nem.

A kifejezést az angol nyelvből vettük át, mint annyi mindent az utóbbi évtizedekben. A külföldi kiadványokban hatféle írásmódja létezik: *su doku*, *su-doku* és *sudoku*, valamint ezek nagybetűs változata. A feladvány néhány éve az Egyesült Államokból indult hódító útjára az egyik New York-i magazin jóvoltából. Kezdetben még egyszerű angol címet adtak a rovatnak (szó szerint fordításban: számrejtvény), majd később – fantáziánévként – kapta ezt az akkor még ismeretlen, ám figyelemfelhívó kifejezést. Nagy-Britannia egyik legnagyobb napilapja 2004-ben indította el logikai játékát ezzel a címmel, és szinte azonnal követőkre talált. Alig egy év alatt olyan népszerűvé vált, hogy 2005-ben „az év szava”-nak kiáltották ki, a megnevezés pedig tovább terjedt kontinensünkön (Dent 2005. 158).

A szó alakjából sejthetjük, hogy nem angol eredetű. A két elem a japán nyelvből származik (angolos írásmóddal): *su* – szám, *doku* – egyedüli, magá-

nyos. A bevezetőben közölt leírásból világossá válik együttes jelentésük: soronként, oszloponként minden szám csak egyszer szerepelhet.

Érdekes példa ez napjaink nyelvi globalizációjára, valamint a kölcsönhatások határokát, sőt nyelveket sem ismerő folyamatára. De az időtényező szempontból is tanulságos, hogy egy új alakulat miként válhat ismertté ilyen rövid idő alatt. Helyesírási kézikönyveink természetesen még nem tartalmazhatják, így érthető a magyarországi lapokban tapasztalható sokféleség. Ha nem holmi múltó divatról van szó, a címben jelzett magyaros írásmóddal kiküszöbölhetjük a kiejtési és egyéb nyelvi gondokat, mint ahogy a 2013 nyarán még szerkesztés alatt álló akadémiai szabályzatunk szótári része ezt igyekszik is megvalósítani.

tanárok – tantárgyak

2005-ben átalakult a tanárképzés rendszere és közoktatásunk. Tartalmi, szerkezeti és szervezeti változások sorozata révén új tantárgyakkal, új képzési formákkal és új tanári szakképzettségekkel találkozhatunk. Ez alkalommal maradjunk az utóbbinál, tehát annál a kérdésnél, hogy mit tanítanak a tanárok, pontosabban hogyan nevezzük meg őket szűkebb szakterületükre utalva. Forrásunk a röviden – a szakzsargonban – csak KKK-nak (képzési és kimeneti követelményeknek) mondott hivatalos dokumentum (Alapképzési és hitéleti szakok képzési és kimeneti követelményei. 37–39. o. www.nefmi.gov.hu; A tanári szakképzettségek képzési és kimeneti követelményei. 16–18. o. www.nefmi.gov.hu).

Korábban az egyszerű és egyértelmű tantárgynevek miatt könnyű dolgunk volt: *történelemtanár, matematikatanár, kémia tanár, földrajztanár, énektanár*. Helyesírásuk sem okozott gondot, mivel az előtag és az utótag között lévő jelöletlen birtokviszony (*történelemtanár = a történelem tanára*), esetleg jelentéstömörítő jelleg miatt (*történelmet tanító tanár*) egybeírjuk az ilyen összetételeket. Más szabály vonatkozott a *testnevelő tanár*ra, melynek előtagja folyamatos melléknévi igenév. Két egyszerű szó minőségjelzős viszonyát egybeírjuk, ha nem alkalmi szókapcsolat (*a gyerekeket nevelő tanár*), hanem állandósult összeforrott szóösszetétel (*nevelőtanár*). Amikor viszont valamelyik tag már eleve összetett szó, különírjuk a kifejezést. Érdeemes megemlíteni a nyelvtanárookra vonatkozó szabályt is. Az *angoltanár, némettanár, magyartanár* jelentéstömörítő összetétel: az angol nyelvnek a tanára. Helyesírásunk értelemtükröző jellegét mutatja, hogy mást jelent különírva, minőségjelző szerkezetben: az *angol tanár* a szigetországból érkezett, és esetleg történelmet vagy természetismeretet tanít.

Következzenek az újabb szakok. Nyelvi-helyesírási szempontból továbbra sincs gond a következőkkel: *pedagógia tanár, etikatanár, ügyvitel tanár, kommunikáció tanár, informatika tanár, környezettan tanár*, bár az utóbbi kissé „dadozásra” sikeredett. Nem véletlenül a képzési formát tárgyaló hivatalos rendeletben kötőjellel tagolják (*környezettan-tanár*), bár helyesírási szabályaink szerint maradhatnánk a kötőjel nélküli egybeírásnál. Érdekes, hogy az általam használt

szövegszerkesztő program is „jobban tudja” ezt magánál a szerzőnél, mert az egybeírt formát pirossal aláhúzta, és csak a kötőjel kitétele után nyugodott meg. Példánk mindenesetre azt mutatja, hogy új szavak alkotásakor szerepet kaphat a jóhangzás és a nyelvesztétikai szempont.

Mint tapasztaljuk az élet minden területén, napról napra egyre bonyolultabb fogalmakkal ismerkedünk meg, s ez alól nem kivétel az iskola sem. Következzenek tehát azok a megnevezések, amelyek a helyesírás magas fokát igénylik. A többszörös összetételekben figyelembe vesszük a szótagszámlálás szabályát, mely szerint a hat szótagnál hosszabb alakulatokat kötőjellel tagoljuk: *drámapedagógia-tanár, egészségfejlesztés-tanár, minőségfejlesztés-tanár, háztartásgazdálkodás-tanár, természetismeret-tanár*. Az egybeírás oka ezekben az esetekben a bevezetőben már említett jelöletlenség. Következő példánkban viszont már a mozgószabályt alkalmazzuk. Az eredetileg különírt szókapcsolat egészére vonatkozik az utótag: *fogyatékosok rekreációja – fogyatékosokrekreációja-tanár*. Hogy ez mennyire szerencsés megnevezés és írásmód, azt mindenki döntse el saját maga.

Más kifejezések leírásakor további nehézségek adódnak. Az igazán bonyolult szókapcsolatokban az első elem hiányzó utótagját kötőjel helyettesíti: *hon- és népismerettanár, mozgóképkultúra- és médiaismeret-tanár, játék- és szabadidő-szervező tanár, ábrázológeometria- és műszakirajz-tanár*. Az utóbbi esetben nem a többszörös összetételek szótagszámláló szabálya miatt kell a kötőjel a *tanár* szó elé, hiszen a kifejezés második eleme hat szótagból áll, és csak a hatodik után kellene a kötőjel. Mivel az *ábrázoló geometria* és a *műszaki rajz* önmagában különírandó, ismét a mozgószabály alkalmazásával találkozunk, mégpedig a *-tanár* utótagnak köszönhetően. Tehát ez okozza – és fokozza – a gondot. A *vizuális- és környezetkultúra-tanár* utóbbi tagja viszont már nyolc szótagos, de itt sem a többszörös összetételek szótagszámlálási szabálya, hanem ismét a mozgószabály téteti ki a kötőjelet, bár azt is mondhatnánk, hogy a kettő ötvöződik ebben a bonyolult alakulatban. A nyelvtanárokat már említettük, de a nemzetiségi nyelvek kapcsán ugyancsak szükségünk van a mozgószabályra: *nemzetiségi-szlovák-tanár, nemzetiségiukrán-tanár, nemzetiségigörög-tanár*.

Eddigi hagyományos megnevezéseink révén hozzászoktunk a különféle tanári szakképzettségek egybeírásához. Most viszont már vannak különírt, nem kevésbé bonyolult formák: *ember és társadalom műveltségterületi tanár, magyar mint idegen nyelv tanára, pedagógiai mérés és értékelés tanára, a multikulturális nevelés tanára*. A különírás indoka lehet, hogy a szószerkezet első eleme összetétel, egyszersmind – a *testnevelő* mintájára – folyamatos melléknévi igenév: *tehetségfejlesztő tanár, tantervfelkészítő tanár*. A mögötte lévő tartalom pontos ismerete nélkül meglehetősen furcsa a *tanulási és pálya-tanácsadási tanár* fogalma. Az összes közül a leghosszabb, hat szóból álló alakulat az *életviteli és gyakorlati ismeretek műveltségterületi tanár*.

Nyilvánvaló, hogy a mindennapi nyelvhasználatban ilyen körmönfont szó-szerkezetek nem bizonyulnak életképesnek, de arra már nem maradt idő, hogy az egyszerűsített köznyelvi vagy szakzsargonbeli változatok beépüljenek mindennapjainkba. Ugyanis 2013-ban képzésünk újabb átalakítás küszöbén áll.

A 2013 szeptemberétől induló új formát a szakmai zsargon *osztatlan képzés*-nek nevezi, mivel a jelenlegi kétciklusú, két részből álló (BA-MA) tanárképzést ismét egységes folyamat váltja fel: négyéves főiskola, illetőleg ötéves egyetem, mindkettő egyéves szakmai gyakorlattal kiegészítve. Szűkebb szakterületünk tulajdonképpen szerencsésnek mondhatja magát, hiszen a *magyartanár* továbbra is *magyartanár* marad. Ez a megnevezés – akárcsak a továbbiak – egyszersmind a szaknak és a végzettségnek is a hivatalos, törvényben szabályozott formája. Hasonló összetételek a következők: *biológiatanár, filozófiatanár, fizikatanár, földrajztanár, informatikatanár, kémiantanár, matematikatanár*. Ebben a típusban mindössze egyetlen olyan alakulat van, amely hat szótagnál hosszabb többszörös összetétel, emiatt kötőjellel tagoljuk: *művészettörténet-tanár*. Új fogalommal is találkozunk: *könyvtárostanár*. Egybeírását az indokolja, hogy nem két különböző végzettségről van szó, hanem tanári szakképzettséget adó könyvtáros szakról, az alább említendő *mérnökstanár* mintáját követve.

Az eddigi gyakorlathoz képest bonyolultabbá vált az idegen nyelvi szakok és azok tanárainak megnevezése. Az *angoltanár, franciatanár* helyett hivatalosan a jelölt birtokviszonnyal megszerkesztett, ezért különírt többszavas alakulat lép: az *angol nyelv és kultúra tanára*, illetve a *francia nyelv és kultúra tanára*. Még bonyolultabb azoknak a nyelveknek az esete, amelyeket a magyarországi nemzetiségek is beszélnek. A tanárok képzésében ugyanis összekapcsolódik a határon kívüli és a határon belüli nyelvváltozat: *német és nemzetiségi német nyelv és kultúra tanára, szlovák és nemzetiségi szlovák nyelv és kultúra tanára*. A nyelvi gazdaságosság és célszerűség miatt bizonyára továbbra is megmaradnak az egy-szavas kifejezések: *némettanár, szlováktanár*. A korábbiakhoz képest ugyancsak bonyolódik a hagyományos *történelemtanár* elnevezése. Teljes formája az egy szaknak számító *történelemtanár és állampolgári ismeretek tanára*. A kifejezés furcsaságát az adja, hogy míg első része jelöletlen, addig második része jelölt viszonyt tartalmaz, és emiatt – a körülmények, előírások ismerete híján – akár két külön szaknak is értelmezhetjük.

Az élet minden területén egyre bonyolultabb fogalmakkal ismerkedünk meg, s ez alól nem kivétel az iskola sem. Következzenek tehát azok a megnevezések, amelyek a helyesírás magasabb fokát igénylik. Az alábbi szókapcsolatokban az első elem hiányzó utótagját kötőjel helyettesíti: *dráma- és színházismeret-tanár, erkölcs- és etikatanár, hon- és népismerettanár, népzene- és népi kultúra-tanár, rajz- és vizuáliskultúra-tanár*. Az utóbbi két esetben a mozgószabály miatt egybevonódik az eredetileg különírt jelzős kifejezés: *népi kultúra, vizuális kultúra*. A legbonyolultabb a három tagból álló *média-, mozgókép- és kommunikációtanár*. Vélhetnénk: az eddigi *kommunikációtanár* testesedett ilyen szöve-

vényessé, valójában összevonták, egyesítették a korábbi *mozgóképkultúra- és médiaismeret-tanárral*. A létrejött új változat nehézkes, bonyolult alakulat, tartalmilag pedig ne menjünk bele a részletekbe. Párja is akad, a hasonló felépítésű *technika-, életvitel- és gyakorlattanár*.

Eddig is a mozgószabály harmadik pontja szerint írtuk az *ének-zene tanár* kifejezést, most két újabbal bővül a lista: *természetismeret-környezettan tanár*, *gyógytestnevelő-egészségfejlesztő tanár*. Helyesírási szempontból „kivételes” (?) a *közösségi művelődés tanár* jelöletlen birtokviszonyt tartalmazó, különírt formája. Gördülékenyebb lenne a *közösségi művelődés tanára* alakulat.

Eddig a hagyományos, úgynevezett közismereti tanárszakokról szóltunk, de rajtuk kívül vannak még szakmai tanárszakok is. Nagy számuk miatt velük behatóan nem foglalkozunk, csupán néhány ismertebbet említünk. Nincs különösebb nehézség a következők írásmódjában: *mérnök-tanár*, *agrármérnök-tanár*, *közgazdásztanár*, *pedagógia-tanár*, *gyógy-pedagógia-tanár*. A zenetanári szakirányok azonban már tartogatnak helyesírási különlegességeket: *zongoratanár*, *jazz-zongoratanár*, *zeneművésztanár*, *zongoraművész-tanár*, *hegedűművész-tanár*.

Nyelvi és helyesírási szempontból nem fáj a szívünk azért, hogy mostantól nem szerepel a tanárszakok között a *játék- és szabadidő-szervező tanár*, a *tanulási és pálya-tanácsadási tanár* vagy a *pedagógiai mérés és értékelés tanára*. Azért a búcsú mégsem végleges: a továbbiakban a felsőoktatási szakképzések listájában látjuk viszont őket. A 2005-ös példasorral szemben megállapíthatjuk, hogy a 2013-as megnevezések összességében egyszerűbbek, kevesebb a túlbonyolított, életszerűtlen, hagyomány nélküli forma. Igaz, lényegesen kevesebb tanárszakot ismer az új, osztatlan tanárképzési rendszer.

tempós – tempósan

Különleges csoportot alkotnak azok a szavak, amelyek eredeti jelentésük el-lentétét is magukban hordozzák. Az egyik ilyen közülük a *tempós*. Vajon milyen sebességgel megy, aki *tempósan* halad az úton? A válasz érdekes módon az élet-kortól függ. A fiatalabbak számára a *tempós haladás* a gyorsasággal azonosítha-tó, míg az idősebb korosztály tagjai valószínűleg másképp gondolkodnak erről a kérdésről.

Tempós szavunk a 20. században jelentésváltozáson ment át. Száz évvel eze-lőtt még a lassú, kimért, ütemes haladás kifejezője volt. Ismeretes viszont az olaszból átvett sportnyelvi biztatás, amely a nagyobb sebességre, a gyorsabb ütemre ösztönöz:

Tempó, tempó!

Ennek hatására szavunk és a belőle képzett melléknév a sebesség, gyorsaság képzetével kapcsolódott össze. Mindenesetre nagyon érdekes mindkét értelmező kéziszótárunk (Éksz.; Éksz.²) – azonos tartalmú – szócikke:

1. jelentés: kimért ütemű, lassú
2. jelentés: élénk ütemű, gyors

Az utóbbi jelentést az Értelmező szótár + bizalmas használatúnak minősíti (Eöry 2007. 1566).

Ugyancsak elbizonytalanodunk az *idejekorán* határozószót hallva. Mikor érkezett meg az, aki *idejekorán* jött. *Hamar, korán*, vagy pedig *a megfelelő időben, idejében*? Itt is megváltozott a szó értelme. Az *idejekorán* mai közvélekedésünk szerint a túl korán történő dologra utal: *Hamarabb érkezett, mint kellett volna*.

Pedig az *idejekorán* nem összetett szó, noha annak tűnik, utótagként a *korán* határozószóval. Valójában azonos szerepű rag halmozódása figyelhető meg:

idő – ideje – idejekor

Ehhez kapcsolódik a *-kor* határozóragot megerősítő, hasonló jelentésű *-án* toldalék:

idejekor – idejekorán

Alaktani szempontból hasonló szavunk a *kelletekorán*. Fazekas Mihálynak van egy kevésbé ismert verse, amelyet néhány évtizede még a középiskolában tanítottak. Címe: A kelletekorán jött csendes esőhöz. Benne nem a túl hamar érkezett felhőket üdvözli a költő, hanem – a vers tanúsága szerint – az éppen idejében, a legjobbkor érkezett esőt köszönti, hiszen az megmenti a szárazságtól a földeket.

Iménti példánkban a természetre utaltunk, maradjunk is a témánál. A 19. század költői nyelvének kedvelt szava volt a *kies*. Efféle szókapcsolatokban szerepelt:

kies táj – kies liget – kies hegyvidék.

Eredeti jelentése: 'szemet gyönyörködtető, csodálatos, káprázatos'. Valójában a *kéj*, *kéjes* alakváltozata, tehát örömet okozó, kellemes látványt jelölt. Elmenté a *kietlen*, például: *kietlen pusztaság*. Néhány évtizede azonban a *kies* jelentése átcsúszott a *kietlen* tartományába, így saját ellentétévé vált. Hangzása miatt a *kieső* igenévvel rokonítja a mai beszélő, így az *elhagyatott vidék* megfelelőjeként találkozunk vele. Mindkét értelmező kéziszótárunk már nyelvtényként

közli ezt az újabb, beleértett jelentést is, az ÉKsz. ritka minősítéssel, az ÉKsz.² pongyola megjelöléssel. Az Értelmező szótár+ ugyancsak ritkának minősíti (Eöry 2007. 834).

vállalkozó

Az utóbbi két évtizedben átalakult *vállalkozó* szavunk jelentéstartalma és stílusértéke. Az 1990 előtti időszakban az állami szektorral szemben – annak ellenpólusaként, mintegy aszimmetrikus kifejezéseként – a *magánszektort* állították. Ezen összetétel tagjainak, pontosabban az első szótagok összerántásával, szöveggyűlés révén alkotta Kellér Dezső a köznyelvben elfogadottá vált *maszek* szavunkat (Zaicz 2006. 519). Hivatalosan viszont a *kisipar – kisiparos* forma élt. A *maszek* szóra addig volt szükségünk, amíg élesen el kellett különíteni a kisipart az állami, úgynevezett szocialista formációktól. A rendszerváltozás után ez a megkülönböztetés eltűnt, holott a saját tulajdonukban tevékenykedők száma meghatározódott. Azoknak az ideje jött el, akik tudtak és mertek vállalkozni az önállósulásra. Ők a vállalkozók.

Ez a megnevezés éppen olyan általános, sőt hivatalos ízű, mint az *értelmiségi*, a *tisztviselő* vagy a *pedagógus*. Az utóbbi például lehet: óvónő, tanító, tanár, oktató, logopédus, gyógypedagógus stb. Nem túl szerencsés, ha valaki úgy mutatkozik be, hogy ő pedagógus. Ugyanígy keveset árul el magáról az, aki magát pusztán vállalkozónak mondja. Ez ugyan megjelöli az illető jogi, gazdasági helyzetét, de tevékenységi körére nem utal. Persze, nézőpont, illetve egyéni ízlés kérdése, vajon kinek mi a fontosabb, mit tart előbbrevalónak: vélt függetlenségét kívánja-e hangsúlyozni, vagy inkább pontosan megnevezni foglalkozását, mesterségét.

Olykor nagyon zavaró tud lenni ez a fajta általánosítás. A közelmúltban hírközlő eszközeink tele voltak egy vállalkozó adóügyével. Sok-sok beszámoló hangzott el a médiumokban, de egyik sem jelezte pontosan, mivel is foglalkozik a delikvens: téglagyára van, szállodasort üzemeltet, szépségklinikát vezet, vagy a farmján gazdálkodik. Pedig nem mindegy, már csak a reklám kedvéért sem. Az ilye szóhasználat mindent egybeemos, és ez maguknak a vállalkozóknak sem lehet az érdekük. Előbb-utóbb semmitmondóvá, jellegtelenné válik a ma még pozitív értéképpozícióként vélt szó. De ez még a kisebbik baj. A leírt társadalmi tünet akkor válik nyelvi gondná, amikor napról napra tapasztaljuk, miként merülnek a feledés homályába értelmes és érzékletes szavaink. A szükségtelen nyelvi uniformizálódás hatására eltűnnek a hangulatos mesterségnevek, ahogy nincsenek már mesterek sem. Érdekes gondolkodásmódról tanúskodik pl. egy kenyéren lévő cédula: *Készítette Tóth Lajos vállalkozó*. Nem *pék*, *pékmester* vagy *mester*, hanem egyszerűen *vállalkozó*.

Egy utcai cégtáblán olvasható: *Festő vállalkozó*. Pedig micsoda érzelmi többletet sugároz a *mester*, szemben a semleges, hűvösen tárgyilagos, sőt rideg *vál-*

lalkozóval! Ezen a példán remekül bemutatathatjuk azt, hogy régi szavaink sajátos hangulatot árasztanak, a különböző jelentéseikhez tapadó érzelmi többlet motíválttá teszi őket; ugyanakkor az újabb lexémákból és az idegen szavakból hiányzik ez a tényező. Vizsgált szavunkban ez a bizonyos többlet az elismerés, a megbecsülés és a tisztelet, valamint a több évszázados háttérnek köszönhető konnotatív jelentés. Történeti szótáraink (Czuczor–Fogarasi. VI., TESz. III.; Zaicz 2006.) alapján megállapítható, hogy már a XII. századtól kezdve vannak írásos adataink ennek a vándorszónak a nyelvünkben való használatáról. A *mester* megnevezés vagy megszólítás nemcsak az ügyes iparosoknak járt ki – ez ugyanis történelmi léptékkal mérve éppenséggel újabb fejlemény –, hanem mintaképet, előjárót, vezetőt, illetőleg tapasztalt, tanult személyt jelölt. Azután *mester* volt a tanító is, a *magiszter*. (Etimológiailag végső soron a *magiszterre* vezethető vissza a magyar *mester*, illetőleg az angol *master*, *mister* stb.) S gondoljunk a Bibliára: Jézust is *mesternek* szólították tanítványai. Mesterként tiszteltjük napjainkban a művészt, a festőt, a szobrászt, a zeneszerzőt, más jelentéskörben pedig többek között a labdarúgóedzőt. Nem akármilyen előzmények: ebbe az egy szóba páratlanul gazdag történeti múlt sűrűsödik bele. Ma sokan nincsenek is tisztában e szó előéletével, nem látják meg, nem érzik meg patináját. Ezért azután nem akarják vállalni ezt a megnevezést.

MORFOLÓGIAI VÁLTOZÁSOK

A mai magyar nyelvhasználat legújabb jelenségei közül két fő területet érdemes kiemelni: egyfelől a szavak vonzatszerkezetének, másfelől alaktani összetevőinek változását. Együttes tárgyalásukat különösképpen indokoltá teszi az, hogy több esetben kimutatható, sőt egyértelműen bizonyítható az angol nyelv közvetlen vagy áttételes hatása, illetőleg valamilyen tükörszerkezet, tükörfordítás mint indukáló elem.

1. Vonzatszerkezet és tranzitivitás

A tranzitivitás fogalmát kétféleképpen értelmezi szakirodalmunk. A hagyományos felfogás az igék tárggyal való bővíthetőségére szorítkozik, eszerint különíti el a tranzitív és az intranszitiv igéket (MMNyR. I. 483). Újabban viszont kibővült a tranzitivitás fogalma: immár nem korlátozódik a tárgyi vonzatokra, hanem beletartozik a határozói vonzatok köre is. A cselekvés objektumát ugyanis nemcsak a tárgyi bővítmény fejezheti ki, hanem bizonyos határozók is képesek arra, hogy a jelölt cselekvést a tárgyhoz hasonlóan mint tranzitív folyamatot ragadják meg (MGr. 84–5; 414). A továbbiakban nem ezzel az elméleti kérdéskörrel foglalkozunk, hanem azokkal a nyelvi praxisból adódó változásokkal, amelyek alátámasztják a tárgyi és a határozói vonzatok közötti összefüggést, átjárhatóságot. (A kétféle felfogásból adódó terminológiai problémákat az összefoglaló értelmű „vonzatváltás” megnevezéssel küszöbölhetjük ki.)

Korábbi jelenségek

A nyelvhasználat módosulásának sajátos esete egyfelől az igék tranzitivitásának megváltozása: a tárgyatlan igék tárgyassá válása, illetve ennek a fordítottja, másfelől a határozói vonzatok módosulása. Nyelvművelésünk korábban sokszor jelezte, hogy bizonyos igék határozóragos vonzatát kezdi felváltani a tárgy ragja: *előfizet az újságra – előfizeti az újságot, felügyel a vizsgára – felügyeli a vizsgát, lekésik a vonatról – lekési a vonatot*. Immáron – 2013-ban – négy évtizedes Magyar értelmező kéziszótárunk még csak a határozóragos formákat tartotta elfogadhatónak, a 2003-as új kiadásban viszont a következőképpen módosult a megítélés: az *előfizet valamit* „bizalmas” minősítést kapott a korábbi helytelenítő csillag (*) helyett; a *lekésik valamiről* és *valamit* egyenrangú változatként szerepel, míg az utóbbi „vulgáris”-nak (!) minősített az első kiadásban.

Némileg bonyolultabb a *felügyel* ige kérdése. Az 1972-es kiadás tárgyatlan igeeként csak a határozóragos vonzatot tüntette föl. Az új fejleményként megje-

lent tárgyragos változat jelentéskülönbséget is magával hozott: „intézményt, céget stb. hatáskörébe tartozón figyelemmel kísér, irányít. *A MÁV-ot a közlekedési tárca felügyeli.*” A Nyelvművelő kézikönyv *tárgyatlan igék tárgyassá válása* címmel az előbbieken kívül hasonlóknak tartja a *megválaszol a kérdésre – megválaszolja a kérdést, betekint az iratokba – betekinti az iratokat* kifejezéseket, egyszersmind újszerűnek, szokatlannak, idegen mintát követőnek minősíti őket (II. 974). A Nyelvművelő kézisótár (1996; 2005) szerint viszont az idézett tárgyas szerkezetek – a legutóbbi példától eltekintve – már nem hibáztathatók.

Hasonló vonzattváltást tapasztalhatunk két olyan igéssel kapcsolatban, amelyek a sajtónyelvben igen gyakoriak: *A miniszterek megállapodtak a jövő évi költségvetés sarokszámairól. – A tárgyaló felek megegyeztek a diplomák honosításáról.* A mai köznyelvben mindkettőhöz a *valamiről* kapcsolódik természetesebb módon, tradicionálisan viszont a *-ban, -ben* rag használatos, azaz *megegyeztek a diplomák honosításában.* Idősebb újságírók, szerkesztők, korrektorok érzékenyek erre a kis különbségre, és továbbra is ragaszkodnak az utóbbi fogalmazásmódhoz.

Horváth László felhívja a figyelmet a *győzködik* vonzatszerkezetének és jelentésének változására. Az elektronikus szövegtár korpuszában adataiból megállapítja, hogy az 1970-es évek elejéig kizárólag tárgyatlanul, azóta viszont többségében tárgyasan használják. Az ÉKsz. szerint intranszitiv, az ÉKsz.² szerint egyszersmind intranszitiv és tranzitiv. A Czuczor–Fogarasi (1864) így értelmezi: ’ellenséget legyőzni iparkodik; győzve küzködik’ [sic!]. (Bővebben: Horváth 2013)

Újabb példák

Ezek a kettősségek a 20. században hosszabb idő alatt alakultak ki, további példáink viszont az utóbbi egy-két évtized nyelvhasználatának módosulását tanúsítják. Szemünk előtt zajlott le a *kommunikál* ige jelentésének és vonzatszerkezetének átalakulása, így – egyfelől – a korábbi szaknyelvi kifejezés megszokott köznyelvi szavakat helyettesít: *mond, kijelent, bejelent, kifejez, közöl, jelez, nyilatkozik.* (Bővebben I. a Szavak jelentésváltozása c. fejezet **kommunikál** címszavát!) Másfelől: a *kommunikál* ige nyelvünkben a legutóbbi időig tárgyatlan volt, így csak alanyi ragozása létezett: *valaki* vagy *valami kommunikál.* Újabban viszont tárgyas igeiként is használatos, tárgyas ragozási sorral: *Ez a reklám azt kommunikálja a fogyasztóknak, hogy változtassák meg szokásaikat.* (Más megfogalmazásban: *Ez a reklám azt sugallja, üzeni, mondja, közvetíti...*) Más példa: *Az új kötvényárfolyamokat december 9-én fogjuk kommunikálni* (azaz *nyilvánosságra hozni*). A vonzattváltás részben idegen hatásra, tükörszerkezetként alakulhatott így – mivel az angol nyelvben vonzata a tárgy (*communicate something*) –, részben pedig tárgyas magyar szinonimái hatására (*közöl, közvetít, kifejez, mond, beszél, jelez, üzen, átad, sugall valamit*). A *kommunikál* ige közelmúltban még ritkának és szokatlannak minősített tárgyas alakja

egyre gyakoribbá, megszokottabbá válik, hovatovább teljesen beépül a magyar sztenderdbe.

Ugyancsak feltételezhetünk némi idegen hatást a *túlél* – jelentésbővüléssel is együtt járó – vonzatvesztésében. Korábban kizárólag tárggyal együtt használtuk: *túlélte a balesetet, túlélte a megpróbáltatásokat*. Manapság viszont a tágabb jelentésű angol *survive* fordításaként akkor is ezt a magyar megfelelőt alkalmazzák, amikor eredetileg más megoldás volt szokásos: *A 26 hetes koraszülött általában túlél*. Itt hagyományosabb az *életben marad* kifejezés, máskor viszont a *fennmarad* illik a mondatba: *Ez az endemikus faj a mostoha körülmények között is évezredek óta túlél*.

A vonzatváltás következő esetében az eredetileg igekötő nélküli formákhoz utóbb igekötő társul, ezzel együtt tárgyassá válnak: *elnököl az ülésen – leelnökliz az ülést, reagál valamire – lereagál valamit*. Az utóbbi változat inkább zsargonyszerűnek, semmint köznyelvinek minősíthető. Az igekötő elhagyásával is módosulhat a nyelvtani szerkezet. Sajtónyelvi rövidülést találunk ebben a címben: *A minisztérium nem szívárogtat*. (Mármint *nem szívárogtatja ki a híreket*).

Ugyancsak a szakzsargonban használatos a *repül valamit, megrepül valamit* tárgyass szerkezet: *A helikopter a partot repülte, amikor a személyzet észlelte a gát megcsúszását*. Itt is létezik az igekötős változat: *A kollégák megrepülték a területet, de nem találták a gyereket*. A tranzitivitás jelentéstömörítést okoz, az intranszitiv *repül-höz* képezt a *repüli a partot* a következő viszonyokat sűríti magába: *a part felett repül, a part mentén, környékén repül, végigrepül a part felett*; illetőleg az igekötő miatt tranzitívva váló *végigrepüli a partot*; stb. (Az utóbbi példa (*végigrepül valamit*), illetőleg a *valamennyi időt* [pl. *két órát*] *repül* szerkezetben a *-t* ragos főnév úgynevezett határozói értékű tárgy, az első esetben helyhatározói értékű, a második esetben időhatározói. Jelentése: *végigrepül valamin, valami fölött*, illetőleg *két órán át/keresztül, két óráig repül*, tehát átmene-ti mondatrészt. A *repül* tranzitivitása ezekben a szerkezetekben nem tekinthető teljes értékűnek (Keszler 2000. 421).

Következő idézetünk szintén igekötővel megszokottabb: *Nem mindegy, hogyan közelítjük a problémát*. A manapság előforduló *közelít valamit* szerkezet-vegyülés eredménye: *megközelít valamit*, illetőleg *közelít valamihez*, tehát itt is a tárgy váltakozik a határozóval. Szintén a hírekben tűnik föl a tárgyi bővítmenyét nélkülöző *aláír*: *A köztársasági elnök aláírt*. Ismét a címmel szembeni alapkövetelmény, a tömörség okozza ezt a rövidülést, amelyet a szövegkörnyezetből és ismereteink alapján tudatunkban kiegészíthetünk: *...aláírta a törvényt*. A sporttudósításokban viszont újabb határozói vonzatot kap ez az ige. Az *aláír valakinek* jelentése: *sportoló (le)szereződik valamilyen egyesülethez*, pl. *Sarkadi aláírt a Fehérvárnak*.

A *cáfol* ige is szerepelhet intranszitiv alakban: *Az ellenzék a tények elferdítésével vádolja a kabinetet, a kormányzóvivő azonban cáfol*. Itt is jellemző a címbeli sűrítés: *A miniszterelnök cáfol*. Részletesebb elemzést végeztem a Magyar

Nemzeti Szövegtár (a továbbiakban MNSz.) interneten elérhető adatbázisa segítségével. Az ígét tartalmazó – véletlenszerűen kimutatott – 40 sajtónyelvi mondat alapján a következő eredmények születtek: 12 tárgyias ige, 28 tárgyatlan. Az utóbbi csoporton belül érdekes lehet az is, hogy milyen szintaktikai vagy milyen mondathelyzetben található a tárgyatlan *cáfol*: 11-szer kiemelt pozícióban, címben tömörít (*A főváros is cáfol; Miklós Éva cáfol; Faragó Csaba cáfol*); 7-szer idéző mondatban, és ez a címbeli helyzethez hasonló kiemelés (*A polgármester cáfol: ...; A Globex cáfol: ...; Frunda György itthon cáfol: ...*); 4-szer mondatba, szövegbe beszerkesztve, az iméntiekkel szemben ez nem tekinthető kiemelt helyzetnek. (*A magánnyomozó azonban cáfol, az egykori tiszthelyettes...; Sohasem kerül sor igazunk bizonyítására, hisz minden cáfol, késik.*). Az adatbázisból nyert többi eset a tárgyatlan *rácáfol* elváló igeekötővel.

Jelentésbeli és grammatikai kontaminációnak tulajdonítható az a sajátos szóhasználati változás, amely látszólag ugyanilyen jelenségnek, tárgyatlanná válásnak tűnik. Az új üzletek működését manapság mind gyakrabban a következő kiírás adja hírül: *Megnyitottunk*. Valójában két szerkezet keveredéséről van szó: *az üzlet megnyílt* (intranszítív ige) – *az üzletet megnyitottuk* (transzítív). Az idézett forma kizárólag többes szám első személyben fordul elő, tehát nem érvényes az egész paradigmásra, azt mondhatjuk tehát, hogy minden szempontból (szemantikailag, grammatikailag és pragmatikailag) is kötött használatú, az említett egyetlen szituációra korlátozódik. A *Megnyitottunk* újszerű használatát az MNSz. adatbázisából nem sikerült kimutatni – ez is bizonyítja ennek a frissességét (Vö. Balázs 2004).

Ahogy már az eddigiekből is kitűnt, a nyelvtani szerkezetek, jelesül a vonzatók módosulása és tudatos módosítása egyaránt létezik. Az ilyen változások nemcsak felszíni jelenségek, mint szókincsünk bővülése új szavakkal vagy új jelentésekkel, hanem – grammatikai jellegüknél fogva – nyelvünk mélyebb rétegeit is érintik.

2. A ritkább szóalkotásmódok mint morfológiai tényezők

Morfológiánk kevésbé feldolgozott területei közé tartoznak a ritkább szóalkotásmódok (Keszler 2000. 337), ezért részletes elemzésük mindenképpen indokolt. A magyar szókészlet bővülésének ritkább válfajai között tartjuk számon a szóelvonást (képzőelvonást), a szóhasadást, a mozaikszó-alkotást, illetőleg a szóvegyülést, a csonkítást (rövidülést) és a szóértelmesítést (népetimológiát). Az utóbbi háromról *A mai magyar nyelv* című egyetemi nyelvtan 1968-ban megállapította, hogy ily módon „ma már legföljebb kivételesen hoznak létre új szót” (MMNy. 166). A 2000-ben megjelent *Magyar grammatika* nagyobb terjedelemben foglalkozik velük, az iméntitől némileg eltérő felosztásban. Mivel nem mindegyikük sorolható a morfológiai természetű folyamatok vagy műveletek közé, a leghelyesebb a morfológia és a szótan határsávjaként tárgyalni őket. Lengyel

Klára megjegyzi, hogy gyakoriságuk tekintetében erősen különböznek egymástól. (MGr. 337–345) A nyelvújítás korában viszont több közülük igen termékeny eljárás volt, bár az új alakulatok mesterkétségét sokan bírálták (Fábián 1984. 55; 60).

Elvonás

A ritkább szóalkotási módok közül az elvonásról, ezen belül az 1990-es évtized magyar belső fejleményeiről és idegen eredetű neologizmusairól már született kiváló összefoglalás (Minya 2003; valamint további új példák: Minya 2011. 30–32), így ezzel a területtel nem foglalkozunk. Meglehetősen nagy a mozaikszó-alkotás szakirodalmi feldolgozottsága, emiatt csak olyan példákra szorítunk, amelyeket a publikációk nem érintettek. Hiányos viszont a szövegyülés, a csonkítás (rövidülés) és a szóértelmesítés (népetimológia) adatolása, valamint alakutani elemzése, így sajátosságaikat részletesebben elemezzük.

A szövegyülés (kontamináció)

A szövegyülésre a mai köznyelvben kevés példa van: *csokor* (*bokréta* x *csokréta*), *ordibál* (*ordít* x *kiabál*), *rémisztő* (*rémítő* x *ijesztő*), *ucSORa* (*uzsonna* x *vacsora*), *zargat* (*zavar* x *kerget*). Külön csoportot alkotnak a nyelvújítás idején létrehozott szavak (*csipesz*, *csőr*, *higany*, *rovar*). Az utóbbi évszázadban alkotott ilyen alakulatok – belső fejlemények – vagy nem váltak közhasználatúvá, vagy megőrizték szakzsargon jellegüket: *citrancs* (*citrom* x *narancs*; *grape fruit*), *burizs* (*búza* x *rizs*), *rocsó* (*roham* x *csónak*; katonai szakszó), *kivíng* (*kívül* x *ing*; 'kívül viselt rövid ujjú ing', 1960-as évek), *viřli* (*virslí* x *kifli*; a *hotdog* magyarítási kísérlete).

A különféle rövidítéseket kedvelő angolban viszont gyakori eljárás a szövegyülésnek az a fajtája, amelyet a Magyar grammatika szóösszerántásnak nevez (Keszler 2000. 337). Tipikus esetében az első szó előtagja és a második szó utótagja vonódik össze. Az angol nyelvben keletkezett újdonságok közül jó néhány használatos a magyarban is, így a szóösszerántás nálunk főleg idegen hatásra terjed. Nyelvünkben az 1950-es évekre vezethető vissza a *motel* (*motorists* x *hotel*) és a *smog* (*smoke* x *fog*; az angolban 1905-ben adatolták először). Ugyancsak az ötvenes évektől létezik a *legó*: a kedvelt játék márkanéve a dán *leg godt* 'játssz jól' szókapcsolatból származik. Újabb, nálunk is közkeletű megnevezés a *camcorder* (*camera* x *recorder*; hang és kép rögzítésére alkalmas felvevő). A két nyelvben morfológiailag azonos a La Manche alatti vasúti összeköttetést biztosító műtárgy teljes (*Channel Tunnel* – *Csatorna-alagút*) és kontaminált (*Chunnel* – *Csalagút*) neve.

Az angolban számos alakulat jött létre a legújabb médiaműfajok megjelölésére:

infotainment (information x entertainment),
docutainment (documentary x entertainment),
docudrama dramadoc,
faction (fact x fiction; tényirodalom és fikció keveredése).

Az USA-ban az 1960-as évektől, Britanniában a 80-as évek második felétől, Magyarországon 1990 után jelentkezett az *advertorial (advertisement x editorial; 'szerkesztőségi hirdetés', újságíró által írt, terméket, szolgáltatást, bemutató v. népszerűsítő, valójában reklámcélokat szolgáló írás)*. Televíziós megfelelője az *infomercial (information x commercial; tényanyagra épülő, dokumentumfilmszerű hirdetés)*.

Ennek a szóalkotási módnak a gyakoriságát mutatják további angol példáink:

bromance (brother x romance),
twixter (between – betwixt – 'twixt 20 and 30),
kidult (kid x adult),
adultescent (adult x adolescent),
protirement (proactive x retirement),
*mobisode (mobil x episode; mobiltelefon-hálózaton nézhető szappanope-
ra része),*
monergy (money x energy; energiatakarékos gazdasági megoldások).
(Dent 2005)

Szélesebb körben és nemzetközileg ismert a *workaholic (work x alcoholic; munkamániás)*. A legújabbak közé tartozik a *bliki v. bloki (blog x wiki, blog x website, olyan blog, amelybe más is beleírhat, valamint a memail (me x email, „önajánló” levél, a küldő pusztán saját magára v. cégére kívánja felhívni a figyelmet)*. A könnyűzenei életben is népszerű szó- és fogalomalkotási mód. A *fantastic* hátravetett jelzőként különböző stílusokkal kontaminálódik: *funktastic (← funky), poptastic, retrotastic (← retrospective)*. A szójáték is szerepet kap: a *Brazilian wax* elnevezésű női kozmetikum férfi párja a *boyzilian*.

A szóvegyülésre számos példát idéz az amerikai angoltól és a német nyelvből Simigné Fenyő Sarolta és Kegyesné Szekeres Erika tanulmánya (2007). Megállapításuk szerint a neologizmusok között sok játékos szóalkotás van, és a nőírók nyelvhasználatában a férfi írókhoz képest nagyobb szerepet kap a szójáték:

bore-ocracy (bore x bureaucracy; 'unalmas bürokrácia'),
the-rapist (therapist x [the] rapist; erőszakoskodó pszichiáter, terapeuta').
bio-graphie (biology x biographie).

A legutóbbi jelentése csak körülírással fogalmazható meg: a jelentéssűrítő forma arra utal, hogy a hagyományos női életutat nagymértékben befolyásolják a nők biológiai adottságai.

A téma további feldolgozását l. Minya 2011. 35.

Rövidülés (csonkítás)

A csonkítás hasonlít a képzőelvonáshoz – mellyel a bevezetőben jelzettek szerint itt nem foglalkozunk –, de célja nem más szófajú és új jelentésű szó létrehozása, hanem csak a szó hangtestének pusztá megrövidítése akár hangzásbeli vagy nyelvesztétikai okokból (pl. a nyelvújítás korában), akár a tömörítés, egyszerűsítés kedvéért (mint manapság). A nyelvújítás korából származnak a következők: *állá(dalo)m*, *árny(ék)*, *diadal(om)*, *perc(enet)*, *cég(ér)*, *cikk(ely)*, *gép(ely)* (Fábián 1984. 60). A csonkítás terminust elsősorban a nyelvújítás idejében létrejött alakulatokra alkalmazzák, míg az újabb példákat rövidülésnek nevezzük (MGr. 339–341). A bizalmas nyelvhasználatban, a diák- v. az ifjúsági nyelvben rendkívül gyakori szóalkotási eljárás, igen nagy szakirodalmi feldolgozottsággal: *matematika* – *matek*, *osztályfőnök* – *oszi*, *történelem* – *töri*, *irtózat* – *irtó*, *szabadság* – *szabi*, *fagyalt* – *fagyi*, *csokoládé* – *csoki* (D. Berencsi 1995. 197).

Az iméntiekből is látszik, hogy a rövidülés összekapcsolódhat képzéssel, leggyakrabban valamilyen kicsinyítő képzővel. Különösen az *-i* képző szerepére érdemes fölfigyelnünk; ez a szórövidítési és játékos képzési módszer hasonló stílushatású alakulatokat hoz létre az angolban is: *independent* – *indie* (music, kids), *fundie* ~ *fundy* – *fundamental* (szélsőséges, fundamentalista). Az elmúlt fél évszázadban – részben idegen hatásra, részben belső fejleményként – rövidült több idegen szó: *professzor* – *prof*, *kondíció* – *kondi*, *klasszikus* – *klassz*, *laboratórium* – *labor* (angol: *lab*), *tinédzser* – *tini*, *facsimile* – *fax*, *szituáció* – *szitu*, *protézis* – *protkó*.

Külön csoportot alkotnak az idegen nyelvi *o*, magyar nyelvi *ó* végű szavak, melyeket keletkezésük, illetve magyarban való megjelenésük körülbelüli időrendjében tekintünk át:

fotográfia – *fotó*,
linóleum – *linó*,
információ – *infó*,
reprodukció – *repro*,
narkotikum – *narkó*,
pornográf(ia) – *pornó*,
mikrohullámú – *mikró* (előbb a szakzsargonban 'rádióadó', utóbb a köznyelvben 'sütő'),
demonstráció – *demó* (pl. lemez, kazetta; mutatóanyag valamilyen zenei v. egyéb alkotásból, szakzsargon),
retrospektív – *retró* (pl. kiállítás),

logogram – *logó* (az angolban rövidült, nyelvünkbe a rövid forma került),
promóció – *promó*.

Az angolban az 1970-es évektől létezik az *impro* (← *improvisation*) is. Az ugyancsak az angolban keletkezett *emo* (← *emotion*, 'érzelem') a magyarban is használatos *emo*, *emó*, *emós* formában bizonyos öltözködési, viselkedési és életstílus jelölésére.

Az *information* rövid formája az angolban már több mint fél évszázados múltra tekint vissza, de szócsaládja nagyobb mértékben az 1970-es évektől gyarapodik összetételekkel. Közülük több nyelvünkben is megvan: *infoline* – *infovonal*, *infocommunication* – *infokommunikáció*, illetőleg újabbak *infobit*, *infofile*, *infopack*, *infomania*, *infotech*.

Az utóbbi évtizedek morfológiai változásainak újabb alcsoportjában az *-us*, *-um* végződésű korábbi latinus formák helyett az ezt nélkülöző németes és főleg angolos változatok terjednek el:

projektum – *projekt* – *project* [prodzsekt]
effektus – *effekt* (filmes szakzsargon)
prológus – *prológ* (sportnyelvben 'előfutam')
szegmentum – *szegmens* – *szegment*
kontaktus – *kontakt* (-óra, -személy, -nap)
dokumentum – *dokumentfilm* (filmes szakzsargon; újabban *doku* is)
centrum – *center*.

A rövidülés válfaja az összetett szó előtagjának vagy utótagjának rövidülése: *levelezőlap* – *levlap*, *paradicsompüré* – *parpüré* (szakzsargon), *kábítószer* – *kábszer*. Az angolból vettük át a *high-tech* ~ *hi-tech* (← *high technology*) alakulatokat. Átmeneti kategória, ha mind az előtag, mind az utótag rövidül: ez a típus szóösszevonásnak számít, és leíró nyelvtanunk a mozaikszók közé sorolja: *szociáldemokrata* – *szocdem*, *agitációs-propagandista* – *agit-prop*. Megint más kategória, amikor az összetett szó egyik tagja – jelentéstapadással – magára veszi az összetétel egészének jelentését: *multinacionális* – *multi*.

Egészen új jelenség nyelvünkben az *e-mail* típusú szavak megjelenése. Valójában ez a rövidülés sajátos esete, amikor a szókapcsolat (*electronic mail* – *elektronikus levél*) első eleméből csupán a kezdőbetű marad: *e-mail* – *e-levél*; újabban mind gyakrabban kötőjel nélkül egybeírva: *email*. Morfológiailag átmenet a rövidülés-rövidítés és a betűszó között; nevezhetjük félbetűszónak is. Igen gyorsan terebélyesedő szócsaládja alakult ki mind az angolban, mind pedig a magyarban:

e-banking – *e-bank*,
e-learning – *e-tanulás*,

e-commerce – *e-kereskedelem*,
e-shopping – *e-bevásárlás*,
e-passport – *e-útlevel*;
hasonlóan: *e-közigazgatás*, *e-adóbevallás*, *e-bíróság*, *e-tankönyv*.

Az angolban már mindenesetre megjelentek további hasonlóak is: *m-commerce* (mobilkereskedelem, azaz mobiltelefonon folytatott értékesítés); *t-commerce* (interaktív televízió folytatott értékesítés); *d-commerce* (digitális eljárással folytatott értékesítés). Alaktani és helyesírási szempontból még érdekesebb eset az *eMagyarország* fogalma, amelyet az ún. *eMagyarország pont*-ok tettek ismertté. A maga nemében az első, talán „precedens értékű” példa, melynek képlete: kezdőbetűvel rövidített kisbetűs köznévfőnév + nagybetűs tulajdonnévfőnév = egybeírt összetétel.

Az angol szaknyelvekben egyébként már korábban találkozhattunk hasonló alakulatokkal, melyeknek létrejöttét az egyszerűsítés és a formalizálás igényével magyarázhatjuk. Példáinkat a lexikai-funkcionális grammatika (LFG) terminológiájából vesszük:

a-functions (← *argument-functions*),
non-a-functions,
d-functions (← *discourse-functions*),
non-d-functions,
f-structure (← *functional-structure*).

Hazai szakirodalmunk is átveszi ezeket: *a-funkció*, *d-funkció*, *f-szerkezet* (Kömlösy 2001. 53).

Morfológiai szempontból ugyanebbe a csoportba tartozik a *blog*, az interneten vezetett napló, korábbi formában az *on-line/online napló* megnevezése. Keletkezését tekintve a *web* (’háló’ ← world wide web, www – ’világháló’) és a *log* szavak összevont alakjából rövidült oly módon, hogy az előtagból mindössze az utolsó betű maradt meg s járult az utótaghoz: [*we*]b log – *blog*. A *log* többek között ’hajónapló, napló’ jelentésben élt az angol nyelvben, és így került a számítógépes szóhasználatba. Várható a *blog* igésülése is: már létezik a *blogot készít/ír* forma, akárcsak a képzett *blogol* is. Alaktani szempontból ugyancsak szabályos az *ikes*, pontosabban álikes *blogozik*, mint ahogy sok új alakulat ilyen (*e-mailezik*, *internetezik*, *mobilozik*, *szörfözik*, *videózik*). Mivel a *blog* nyelvünkben úgynevezett motiválatlan szó, tehát jelentése nem vezethető le sem magából a hangalakból, sem pedig az összetevő elemekből, nem csodálkozhatunk azon, hogy olykor magyar megfelelője is hozzákapcsolódik: *blognapló*. Így ugyanolyan pleonazmus jön létre, mint a *CD-lemez* esetében.

A *blog* köré máris kisebb szócsalád szerveződött az angol nyelvben, ugyan csak sajátos morfológiai jellemzőkkel. A *blogosphere* és *blogdom* általános je-

lentéstartalmú főnevek (blogoszféra – a blog szférája), a *blogroll* a blogok sorozata, de keletkeztek további összevonások, így a *phlog* (*photoblog*), a *vlog* (*videoblog*) és a *moblog*, a mobiltelefonról elkészíthető blog (Dent 2005. 33).

A kötőjelezés miatt látszólag hasonló, ám morfológiailag eltérő eset az *on-line* – *off-line*, illetőleg az *off-shore* problémája, mivel itt prepozíció és főnév kapcsolatáról van szó. Az eredetileg kötőjeles alakulatokat mind gyakrabban írják egybe, az angolban és a magyarban egyaránt.

A téma további feldolgozását l. Mínya 2011. 32–35.

Népetimológia (szóértelmesítés)

A *hamburger steak* szókapcsolatból jelentéstapadással rövidült *hamburger* főnév a német város nevére vezethető vissza. Ennek az etimológiának számos ismert előzménye van (*párizsi*, *parizer*, *bécsi szelet*, *roquefort*, *edami sajt*). A névben rejlő lehetőséget (*ham* – ’sonka’) kihasználva hamar átértelmeződött az angol *Hamburger*: az utótag magára vette a készítmény egészének köznévi jelentését (*hamburger* → *burger*), és a *ham* előtagot a szendvics jellegének megfelelő szóval helyettesítették: *beefburger*, *cheeseburger*, *vegeburger* (← *vegetable* v. *veggie burger*); illetőleg *sajtburger*, *csibeburger*, *vegasajtburger*, *báránburger*.

A *burger* teljesen önállósodott az angolban és a magyarban egyaránt: *Big Head Burger*. A *vegetable* vagy *vegetarian* rövidülése szintén önállósodott: *vegás szendvics*, *vegás tortilla*, *sajtos vega*, *magyaros vega*, *vega extra*.

Mínya Károly Változó szókincsünk c. munkájában a szándékos szóferdítések címszó alatt tárgyalt számos további alakulatot (Mínya 2011. 36–37).

Betűszók

A mozaikszók két csoportja közül – szóösszevonások, betűszók – most csak az utóbbival foglalkozunk, mivel itt egyrészt számba vehetünk több újdonságot, másrészt a korábbiakhoz hasonlóan ismét erőteljes angol hatást regisztrálhatunk, harmadrészt pedig kevésbé feldolgozott részterület, mint a szóösszevonásoké (az utóbbira pl. l. Antalné 1993).

Az angolban a köznévi betűszókat is csupa nagybetűvel szokták írni, a magyarba átkerült alakulatok is először ezt követik, holott a magyar helyesírás az ilyeneket kisbetűvel javasolja. Ezért ingadozik az *SMS* ~ *sms*, *CD* ~ *cd*, *PR* ~ *pr* (újabbán a *tévé*, *tébécé* stb. mintájára fonetikusán is: *esemes*, *cédé*, *piár*). A betűszók a mindennapi életben és a szaknyelvekben egyaránt szaporodnak. Közhasználatúak pl. a következők:

AIDS (acquired immunodeficiency syndrome),
ATM (*automatic teller machine*, bankjegykiadó automata, *bankomat*, az utóbbi részleges szóvegyülés),

CT (computer tomograph),
DVD (digital video disc),
PC (personal computer),
PIN (personal identification number) [kód],
VIP (very important person),
www (world wide web).

Az angolban kialakult a *curriculum vitae* rövidítése, a *CV*, amely újabban a magyarban is használatos az 'életrajz' zsargonszerű megnevezésére.

A betűszók az angol szaknyelvekben rendkívüli mértékben terjednek, a magyarban megszokottnál és elfogadhatónál is erőteljesebben: *PCI* (peripheral component interconnect), *PCL* (printer control language), *PDF* (portable document format), *RAM* (random access memory), *ROM* (read only memory). Az angol szlengben és más rétegnyelvekben is bevett szóalkotásmód: *nab* (non-alcohol beer), *lab* (low-alcohol beer), *dink* (double income, no kids), *DSC* (back, sack, crack; a teljes testszörzet-eltávolítás rövidítése).

Gyakori jelenség manapság mind az angolban, mind a magyarban a betűszók köznevesülése és képzése. Jellegetes példa erre a folyamatra az immár két és fél évtizede életképes *yuppie* (*young urban professional* v. *young upwardly mobile professional* kezdőbetűiből, valamint az *-ie* képzővel). Bár a magyarban csak ez az alapszó ismert, tanulságos áttekinteni angol nyelvbeli származékait, azok morfológiai változatossága miatt. Első megjelenésekor, 1982-ben még nagybetűs betűszóként (*YUP*) használták, de létezett *yumpie* változatban is. Azóta megjelent a *yummie* (*young upwardly mobile mummy*) és a *yappie* (*young affluent parent* v. *young aspiring professional*). Végbement rövidülése (*yup*), továbbképzése (*yuppeism*, *yuppiedom*, *yuppiefication*, *yuppiefy*), és megjelent nőnemű alakja (*yuppette*) is (ODN 1995. 317–9).

Képzővariánsok

Magyarra fordított szövegekre jellemző, hogy egyes szavakban idegen képzőt alkalmaznak magyar megfelelője helyett: *evakuáció* – *evakuálás* helyett, *kvalifikáció* – *kvalifikálás* helyett, *motiváció* – *motiválás* helyett, *partneritás* – *partnerség* helyett. *emirátusok* – *emírségek* helyett, *szponzoráció* – *szponzorálás* helyett. A *szponzoráció* belső magyar fejlemény (angol szó + latin képző magyaros formája), nem tükörszó, az angolban ugyanis nem létezik *sponsoration*, hanem *sponsorship*. Új morfo-szemantikai jelenség, hogy a *politika* megszokott, egyes számú használata mellett fordításokban feltűnik többes számú alakja: *politikák* (Dróth 2000: 293).

Az alaktani tényezők kiejtési különbséggel is párosulhatnak, jellemzően az angolos forma prioritásával:

imágó (lat) – *imázs* (fr) – *image* (ang) [imidzs];
frizsider (fr) – *fridzsider* (ang);

standard – *sztenderd*;
burleszk (ol → magy) – *börleszk* (ang → magy).

Összegezés

A bemutatott példák csupán ízelítőül szolgáltak a morfológiai jelenségek szemléltetésére, ennél ugyanis sokkal nagyobb korpusz áll rendelkezésünkre. Így biztosan állíthatjuk, hogy a ritkább szóalkotási módoknak nevezett esetek valójában nem is olyan ritkák mai nyelvhasználatunkban. Manapság nem szorítkozhatunk a hagyományos kategorizációra, mivel sok átmeneti típus is megjelent. Elemzésünk szerint az idegen hatások nyelvünk szókészletén kívül annak mélyebb rétegeit, így az alaktant is érintik.

3. Szóképzésünk újabb példáiból

A szóképzést leíró nyelvtanaink a legfőbb szóalkotási módnak tartják az összetétellel együtt. Nyelvünk ragozó jellegéből fakad rendkívül gazdag képzőrendszerünk, melynek segítségével igen tömören tudunk új jelentéseket társítani valamely szóhoz, abszolút vagy relatív tőhöz egyaránt: *kéz* – *kezel* – *kezelhetetlen* – *kezelhetetlenség*, *társ* – *társadalom* – *társadalmi* – *társadalmiasít* – *társadalmiasítás*, *lát* – *látható* – *láthatóság* – *láthatósági* (mellény). A nyelvújítás korától kezdve mind gyakoribbá vált a szóösszetétel, az utóbbi fél évszázadban pedig a többszörös összetétel: *anyagcserezavar*, *fékhatómérés*, *honlap-tervező*, *játékvezető-asszisztens*, *számítógép-kezelő*, *vonalkód-leolvasó*. Az összetételek számának és arányának növekedése mégsem jelenti azt, hogy a szóképzés háttérbe szorult volna, hiszen újabbnál újabb alakulatok születésének vagyunk tanúi. Az újdonságokat azonban megjelenésüket követően nem mindig fogadja be a nyelvi köztudat, sokszor érezzük furcsának őket, és megalapozott vagy téves vélemények is alakítják sorsukat, használatukat. A következőkben szóképzésünk újabb példáit vizsgáljuk, elsősorban alaktani és jelentéstani szempontok figyelembevételével.

Kezdjük azzal a korábbi esettel, amelyik akkori vezető politikusunk nevével kapcsolódott össze. Egyik nyilatkozatában úgy fogalmazott, hogy a kormány tervezett intézkedései *olcsítják* az életünket. Értetlenség, sőt sajtóbeli felháborodás fogadta bejelentését, mondván, hogy *olcsít* szavunk nincs. Pedig ha analóg példákat veszünk, akkor láthatjuk a köztük lévő képzésbeli, morfológiai azonosságot: *drága* – *drágít*, *csúnya* – *(el)csúnyít*, *fakó* – *fakít*. Ehhez pedig csak annyit kell hozzátennünk, hogy a köznyelvünkben ugyan nem volt használatos az *olcsít*, de a nyelvjárásokban igen. Ráadásul a *drága*, a *csúnya* és a *fakó* melléknevekhez hasonlóan szabályos a képzés: *olcsó* – *olcsít* (népies ejtésmóddal: *ócsít*). A köznyelvi *olcsóbbá tesz* szókapcsolattal összehasonlítva éppenséggel nyelvünk toldalékoló – agglutináló – jellegét használtuk ki, tömörebb kifejezést

alkotva. Sőt az *olcsóbb lesz* szerkezet is szabályosan rövidíthető képzővel: *olcsul* (hasonlóan: *drágul, csúnyul, fakul*), szinonimája pedig az *olcsóbbodik*. Ne mondjunk tehát elhamarkodott véleményt olyan kifejezésekről, amelyeket még nem hallottunk – attól még más nyelvváltozatokban létezhetnek, és szabályos, helyes formák lehetnek.

A toldalék-morfémákkal alkotott úgynevezett szintetikus alakulatok, azaz képzett szavak más esetben is szembeállíthatók a szószerkezetekkel, amelyek analitikus kifejezések. Csak a közelmúltban jelent meg a köznyelvi *pánikba esik* mellett a *pánikol – bepánikol* mint egyelőre bizalmasabb forma. A *pánik* főnévből *-l* igeképzővel létrejött alakulat szintén szabályos, akárcsak az eléje kapcsolt igekötő (vö. *kéz – kezel – lekezel*). Hasonló a *csődbe megy – becsődöl* esete is, viszont némileg különbözik ettől a *rokkanttá nyilvánít – (le)rokkantosít*, az utóbbiban ugyanis a hivatalos nyelv – valójában az eddigi nyelvhasználatunkban kikerülhetetlen – terpeszkedő kifejezése áll szemben az új változattal, amely idővel főnévképzővel is bővült: maga a folyamat ugyanis a *rokkantosítás*. Ne törődjünk azzal, hogy a számítógép helyesírás-ellenőrző – vagy nyelvi ellenőrző – programja pirossal aláhúzza!

A *-sít* képző egyébként gyakran vállal szerepet. Az autópályák fizetővé tételkor jelent meg a *díjasítás*, majd az újabb átalakítás idején a *matricásítás* fogalma. Szokatlanságuk miatt annak idején mindkettőt bírálták, nyelvhelyességi és jelentéstani szempontból viszont meg kell védenünk őket: mennyivel egyszerűbbek, mint a többszavas körülírás. A *hivatásosítás* fogalma a kötelező sorkatonai szolgálat megszüntetésekor tűnt föl, amikor a kiskatonák helyét átvették a hivatásosok. Említett képzőnk idegen szóhoz is járulhat: egyelőre ritkának, egyedinek tarthatjuk a *trendesít, trendesítés* formákat.

Maradva az idegen szavaknál, magyar képzővel való ellátásuk szintén természetes jelenség: *blog – blogol – blogozik, (inter)net – (inter)netezik, twitter – twitterrel* v. *twitterez, retweet – retweetel, click – clickelem – klikkel* (vagy inkább *rákattint*). A legfrissebb példa a fiatalok gyakorlatában csak fonetikusán írt *lájkol*, a 'tetszik, szeret, kedvel' jelentésű angol *like* igéből. Magyarázata, jelentése: internetes felületen a *Like* ikonra kattintva jelzi az olvasó, a felhasználó, hogy tetszik a téma. (Angolos írásmódja kezelhetetlenül bonyolult volna, különösen a mindenféle egyszerűsítést azonnal alkalmazó internetes zsargonban és szlengben: *like-ol*.) Előfordul olyan eset is, amikor a szófaji elkülönülést hoz a magyar igeképző: *menedzser – menedzsel, szkennel – szkennel*. Vannak bonyolultabb esetek is: *promóció – promotál*.

Mint látjuk, az *-l* és a *-z(ik)* igeképző rendkívül produktív. A hirdetések nyelvéből terjedt el a *bankol* ige, nyilván a *tankol* hasonlósága folytán. Egyébként mindkettő angol hatás eredménye. A fegyveres testületek szakzsargonjában a *gyakorlatozik* mellett vagy helyett föltűnt a *rutinozik* (rutinfeladatokat végez, rutinpályán gyakorol). A rendőrségi zsargonban ismerős a *lekoccol* (a *kocc* hangutánzó szóból). Azt a trükkös lopást nevezik így, amikor a támadók szándé-

kosan nekimennek, nekikoccannak a kiszemelt gépkocsinak, hogy aztán – annak megállása után – egy óvatlan pillanatban elemeljék belőle az értékeket.

Igen gyorsan elterjedt nyelvhasználatunkban a *lepapíroz* ige. Népszerűségének valószínű oka egyrészt konkrét, képszerű volta, másrészt az, hogy – az előzőekhez hasonlóan – bonyolultabb szókapcsolatokat helyettesít: *dokumentál, írásban rögzít, írásba foglal*, illetőleg *papírra vet, papírra ír* és egyben ki is nyomtat, nem csupán a számítógépen rögzít. Szintén hosszabb kifejezés rövidítésére alkalmas az ifjúsági nyelvben az *önzőz*: önző módon viselkedik. De a nehéz körülmények között élők nyelvváltozatából is idézhetünk példát az efféle tömörítésre: *vasaz* – vasat gyűjt, vasgyűjtésből él. A családi életben már jó évtizede elterjedt az *unokázik*, majd mintájára a közelmúltban megjelent a *nagymamázik* ige. Új jelentéssel bővült *kártyáz* szavunk: pénztárban bankkártyával fizet.

Különösen gazdag a kicsinyítő képzős származékok tárháza. Külön csoportot alkotnak azok, amelyek rövidült szavakhoz kapcsolódnak, és sajátos stílusértékkel, használati körrel rendelkeznek. A diáknyelvben már régóta megvannak az effélek: *földrajz* – *föci*, *történelem* – *töri*, *röpdolgozat* – *röpcsi*, *bizonyítvány* – *bizi*, *ügyelet* – *ügyi*, *iskola* – *isi*, *suli*. (Bővebben l. a 2. fejezet Rövidülés – csonkítás című pontjában.) Nyelvművelésünk az utóbbi két évtizedben igen kritikusán értékelté ezt a szóalkotási módot, pedig megvan a helye nemcsak a magyar, hanem más nyelvek rendszerében is. A rövidülés ugyanis a hosszabb szavak esetében olykor még szerencsés eljárásnak is mondható: *álladalom* – *állam*, *diadalom* – *diadal*, *percenet* – *perc* (mindhárom a nyelvújítás idején rövidült, illetve csonkult), *tulajdonos* – *tulaj*, *laboratórium* – *labor* (az angolban: *lab*), *professzionális* – *profí*, *logogram* – *logó* (az angolban rövidült), *retrospektív* – *retró*.

A kicsinyítő képzős változatokat azért bírálták, mert túlzásba vitelük – legalábbis egyes vélemények szerint – mesterkéltséget, édelgő stílust eredményez: *szabadság* – *szabi*, *pulóver* – *pulcsi*, *fizetés* – *fizu*, *Balaton* – *Balcsi*. Minderre különösen akkor figyeltek föl, amikor a zöltség- és gyümölcsfélék körében elszaporodtak az efféle kiírások az árusítóhelyeken: *buri*, *cseri*, *kápi*, *nari*, *pari*, *sali*. Pedig az elsődleges oka ennek az eljárásnak éppenséggel a helyteliség, a takarékoskodás, hogy a kis táblácskán minél célszerűbb módon elférjen a megfelelő szó. E szavak pusztán léte nem jelenti azt, hogy a *burgonya*, *cseresznye*, *káposzta*, *narancs*, *paradicsom*, *saláta* szavakat most már ebben a rövidült formában fogja használni a magyar ember.

Ugyanígy természetesnek tarthatjuk az ifjúsági nyelv újabb rövidüléseit, ha a megfelelő helyzetben használják őket. Való igaz, hogy a választékos stílusban, a hivatalos nyelvben vagy egy érettségi dolgozatban nincs helyük, de a fiatalok beszédéből nem tudjuk – és nincs is jogunk – számúzni az ilyen alakulatokat:

bocsánat – *bocs*, *bocsi*, *bocsika*;
találkozás, *találka* – *tali*,

*találkozik – talizik,
pörög – pörizik,
köszönöm – kösz, köszi, kösziké.*

Ha a legfrissebbek közül válogatunk, morfológiai sokszínűségük igazán szembeütő: *szívesen – szicsi, kábítószert – kábszer, kábszi, kabcsi; mobiltelefon – mobcsi, mobitelő; király – kira, pendrive – pendí.* Újabban *zúzós* bulikról beszélnek a fiatalok. Egyes szavaink etimológiáját csak akkor tudjuk helyesen megállapítani, ha már megjelenésük idején ismerjük keletkezésük körülményeit. Így vagyunk a *zúzós* melléknévvel is, ami a *húzós* szándékos elferdítése, tehát játékos szóalkotás, ugyanúgy, ahogy a hamar elkoptatott *király* (jó, remek, kiváló) jelzőből csakhamar *sirály* lett. – A kérdés további feldolgozását l. Minya 2011. 28–30. és 32–35.

Érdekes módon összekapcsolódik a **szaknyelvi szövegek** sajátos is képszerűsége magával a szóképzéssel. Sokszor a köznyelvben megszokott metaforáktól merőben különböző fordulatokkal találkozunk, mégis pontosan érthetők az alábbi, földtani témájú írás mondatai a néhány éve megjelent Bükk-monográfiából: *A járatot több ponton omladék és mennyezeti felharapózás jellemzi. – A rátalálást követő emelkedés közben a Bükk előtere délnyugati–északnyugati irányú vetők mentén pásztásan föltagolódott.* – Még a nem szakember számára is mennyire szemléletes a *mennyezeti felharapózás* képe, és a szakkifejezések ellenére (*rátalálás, vetők*) milyen sűrítést tesz lehetővé a *pásztásan föltagolódott* határozós szó szerkezet! A kizárólag magyar szavakból álló mondat akkor is könnyebben befogadható, ha több szakszót tartalmaz: *A látványos szakadéktöbör barlangeredetere több cseppkő-bekérgeződéses barlangroncs utal.* Szemléletes, képszerű volta miatt a szövegkörnyezetből kiemelve is érthető a *tányérosodás* és a *tálasodás* fogalma.

Ritkábban előfordulnak egyedi szóképzések is. Mivel a magyar todalékoló nyelv, érdemes kihasználni a képzők jelentéssűrítő szerepét. Ha szabályosan, azaz nyelvünk hagyományainak, rögzült szokásainak megfelelően alkalmazzuk őket, a számunkra ismeretlen alakulatok jelentése is könnyebben megfejthető: *Gyakoriak benne a szénült növénymaradványok.* Mint a szövegből megtudjuk, a jelzőként álló *szénült* itt nem helyettesíthető az *elszenesedett* igenévvel, hanem a természetes folyamatok révén széné vált anyagra vonatkozik. *Elszenesedett – széné vált – szénült:* érezhető eltérés a kifejezések nyelvi szerkezetében, és árnyalatnyi különbség értelmükben. Így játszhatunk egyetlen szóval igekötők, képzők és egyéb elemek segítségével.

Ugyancsak egyedi képzésű alakokkal, jelesül melléknévvel találkozunk a következő mondatban: *Közettörmeléke alig koptatott vagy koptatlan mészkő.* A köznyelvben szokatlan szó logikusan és helyes analógiával jött létre: *járt út – járatlan út,* illetőleg *alig koptatott vagy koptatlan mészkő.* Akárcsak az előbb, a *koptatlan* is a todalékolás tömörítő szerepét bizonyítja. A többszavas körülírás-

nál (*nem koptatott mész*) mindenképpen egyszerűbb, sőt egyedi, találó volta miatt sajátos stílusértéket is hordoz.

Még színesebb terület a növénytan. Továbbra is a Bükkben – és az említett kiadványnál – maradva, hangzatos fajnevekben gyönyörködhetünk: *északi fodorka, kereklevelű harangvirág, sédbúza, fehér perjeszittyó, tarka nádtippán, kövér daravirág, fürtös kőtörőfűvel, sziklai borkóró, jajrózsa, szirti gyöngyveszsző, illatos bibircsvirág, légybangó, enyves aszat*. Az olvasónak rögtön kedve támad sétálni közöttük. Érdeemes megemlítenünk, hogy kiknek is köszönhetjük ezt a tarka virágoskertet, illetőleg az ilyesféle, nyelvileg igen kifejező megnevezéseket. Nagy szerepe volt hazai növényneveink rendszerének kialakításában és változatos magyar megfelelők létrehozásában Fazekas Mihálynak és Diószegi Sámuelnek. 1807-ben megjelent Fűvészkönyvük legfőbb érdeme, hogy tudományos igényvel megalapozták növénytani szaknyelvünket.

Összegezés

A szóképzés tehát manapság is rendkívül termékeny szóalkotási módunk. Az újabb alakulatok életképességét majd eldönti az idő, értékelésük, minősítésük pedig sokszor szubjektív elemeket is magában rejt. Ha maradunk a pusztán szám-bavételnél, akkor is meggyőzően látszik a téma fontossága. Ehhez hozzátehetjük még azt a régen hangoztatott tételt, hogy az anyanyelvi nevelés, a magyartanítás folyamatában nélkülözhetetlenül fontos terület az alaktan, a toldalékok rendszerének bemutatása. S mint láttuk, nem unalmas rendszertanról, kategorizáló morfológiáról van szó, hanem az élő nyelv működésének árnyalt és sokszínű vizsgálatáról.

4. A többszörös szóösszetételek szaporodása

Manapság egyre bonyolultabb fogalmak keletkeznek, és ezzel együtt maguk a nyelvi formák is egyre bonyolultabbá válnak, gyakoriak tehát a többszörös szóösszetételek: *diákhitelközpont, munkaerő-nyilvántartás, számítógép-hálózat, táplálkozás-élettan, teljesítményvolumen-korlát, vonalkód-leolvasó*. A korábbi – egyszerűnek mondható – *fizikatanár, történelemtanár, énektanár* mellett legújabb oktatási dokumentumaink már ilyen alakulatokat is tartalmaznak: *múzeum-pedagógia-tanár, inkluzív nevelés tanára, minőségfejlesztés-tanár, játék- és szabadidő-szervező tanár*. (Bővebben l. a Szavak jelentésváltozása című fejezet tanárok – tantárgyak pontjában.)

A többszörös szóösszetételek bizonyos szempontból magyar sajátosságnak tekinthetők. Például az angol nyelv analitikus, széttagoló jellege a legegyszerűbb megoldást kínálja tálcán, mivel a szavakat különírják (a szakkifejezéseket ráadásul sokszor nagy kezdőbetűvel): *Process Quality Management* (szolgai magyar fordítása egy minőségbiztosítási kézikönyvben: *Folyamat Minőség Menedzs-*

ment), de sokkal egyszerűbben csak *PQM* betűszóval rövidítik. Az agglutináló magyar nyelv viszont vagy toldalékokat használ, és akkor marad a különírásnál, vagy pedig a toldalékokat elhagyva jelöletlen alárendeléseket alkot, ekkor viszont már egybeírásra van szükség.

Az egybe- és különírás nemcsak helyesírási, hanem szintaktikai és morfológiai kérdés is. A mindennapi gyakorlatban sokszor találkozunk ilyen írásmóddal: *természeti erőforrás gazdálkodás, folyékony szennyezőanyag kibocsátás, növényvédő szer adalékanyag és segédanyag*. Ha ennél a jelöletlen szerkesztésmódnál maradunk, mindkétszer a helyesírási szabályzat (AkH. 1984.) 138. b) pontját, a mozgószabály második esetét kell alkalmaznunk: *természetierőforrás-gazdálkodás, folyékony-szennyezőanyag-kibocsátás, növényvédőszer-adalékanyag és -segédanyag*. Nem szükséges bővebb magyarázat ahhoz, hogy lássuk: szerencsétlen alakulat jött létre, s bár a mozgószabály igen logikus, készség szintű alkalmazása mégsem várható el a nyelvhasználóktól. Inkább a jelöltséget vagy a körülírást ajánljuk: *természeti erőforrásokkal való gazdálkodás, gazdálkodás természetierőforrásokkal, folyékony szennyezőanyagok kibocsátása*.

A jelöletlen viszony jelöltté tételezését úgy szemlélteti – mintegy népszerűsíti – a Közgazdasági helyesírási szótár (Tinta Kiadó, 2002), hogy nagyon sok helyütt feltünteteti mindkét formát: *ipar-továbbfejlesztés, ipar továbbfejlesztése; irodaház-üzemeltetés, irodaház üzemeltetése; munkaviszony-megszüntetés, munkaviszony megszüntetése; okmányoshitellel-vélmegnyitás, okmányos hitellel vélmegnyitása, tőkeállomány-növekedés, tőkeállomány növekedése*. (A határozott névelőt a jelölt birtokviszonyok elé kell gondolnunk. Az utolsó példánál maradva: *a tőkeállomány növekedése*.)

5. A főnevek neméről

Néhány ritkábban használatos idegen szavunk sajátos változást mutat. Bizonyos főnevek esetében a mai magyar nyelvhasználat kezdi elkülöníteni a megnevezett személy nemét. Az alaki kettősség az indoeurópai átdadó nyelvekből ered, bemutatandó példáinkban a latin eredetű formák részben angol közvetítéssel kerülnek hozzánk, illetőleg befolyásolják szóválasztásunkat. Foglalkozásnevekben, megszólításokban egyre gyakoribb a két nem megkülönböztetése: *doktor – doktornő, képviselő – képviselőnő, rendőr – rendőrnő, ügyész – ügyésznő*. A férfi-női megkülönböztetés igénye tehát belső fejleményként is igazolható, ehhez járul hozzá az idegen szavak átvételéből, illetve használati szabályainak alkalmazásából fakadó hatás. Az okok messzire vezetnek, e helyütt legyen elég csupán röviden utalni a két nem társadalmi egyenrangúságát követő nyelvi egyenrangúságra, amelyet szakkifejezéssel politikailag korrekt nyelvhasználatnak neveznek. Egyenrangúság helyett valójában egyenrangúsítást kell mondanunk, hiszen ezt erősítő, ezt célzó folyamatnak vagyunk tanúi.

Az egyetemeken dolgozók tisztában annak a *professor emeritus* fogalmával. Azoknak a hetvenedik életévüket betöltött egyetemi tanároknak adományozhatják ezt a nagy erkölcsi és anyagi megbecsülést jelző címet, akik egész életpályájukon kiemelkedő munkát végeztek. Az *emeritus* melléknév jelentése a latinban: 'érdemes, kiérdemesült'. A megnevezés mindeddig férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozott. A 2012-ben elfogadott új felsőoktatási törvény viszont már kettős alakot tartalmaz: *professor emeritus* és *professor emerita*. Csak nyelvi érdekességképpen: a szó szerkezet megfordítható, és ritka kifejezésként, nem hivatalosan létezik az *emeritált professor* megnevezés is, amely csak ebben a magyaros formában írható.

Ugyancsak változófélben van a doktori fokozatszerzés előtt állók megnevezése. Eddig a *doktorandusz* fogalmába beletartoztak mind a férfiak, mind pedig a nők, újabban viszont itt is megjelent az alaki kettősség: *doktorandusz* – *doktoranda*. A korábbi tudományos minősítési rendszerben a *kandidátus* ugyancsak egyalakú főnév volt: pl. a *nyelvtudomány kandidátusa* ('jelölt'-je). A szó nőnemű párja, a *kandidáta* nem volt közhasználatú, de sajátos hangulatú, egyedi előfordulásával találkozhatunk Kaffka Margit Hangyaboly című regényében az apácajelöltekre vonatkoztatva. Ugyancsak a múltba vész a *medikus* – *medika* alaki kettőssége (vö. Nyelvművelő kéziszótár 1985.). Korábbi nyelvhasználatunkban kikristályosodott az a gyakorlat, hogy összefoglaló megnevezésként, megszólításként a hímnemű forma szolgált, míg a személyre szabott, egyedi esetekben érvényesült a kettősség.

Érdekes kérdés az is, hogy nagy múltú és hangulatos *öregdiák* szavunk miért vált szalonképtelenné. A változás, illetőleg váltás háttérében bizonyára több ok rejlik, s ezek együttes közrehatásaként egészen új idegen forma terjed, az *alumni*. Manapság kívánalom a korrekt nyelvhasználat, s ennek fogalomkörébe talán nem illeszkedik bele tökéletesen az *öregdiák*, mindenekelőtt az összetételi előtag, a melléknév jelentéstartalma miatt. Kiváltképp így érezhetik ezt a hölgyek.

A váltás másik oka az idegen kifejezések magasabb vagy inkább annak vélt presztízse, valamint a divathullám: ma ez a korszerű megnevezés, ráadásul nemzetközileg csereszabatos. A nagy egyetemek *öregdiák-egyesületeinek* ugyanis célszerű olyan nevet adni, amely idegenek számára érthető. Már csak azért is, mert külföldi diákok egyre nagyobb számban tanulnak nálunk. Így válhatott nemzetközi szóvá az *alumni*, elég, ha a hazai és a külföldi egyetemek honlapját megnézzük, itthon is terjed az *alumni*, *alumnitalálkozó*, *alumniszervezet*, *alumniszövetség*, *alumni lap* fogalma.

A kifejezés értelmezéséhez egy lépéssel vissza kell mennünk, mégpedig az *alumnátus* vagy az *alumnium* fogalmáig. Ez a latin szó bentlakásos iskolát, teljes ellátást nyújtó tanintézetet, illetőleg papnevelvét jelentett. Az *alumnus* pedig az alumnátus neveltje, tehát tanítvány, papnövendék. A Bakos-féle Idegen szavak és kifejezések szótárának 2002-es, bővített kiadása még ennél a pontnál

megáll, kiterjedtebb értelmezést nem ad. Ezen persze nem csodálkozhatunk, hiszen az *alumni* népszerűsége csak az utóbbi években növekedett, meglehetősen látványos módon. Az Osiris Kiadónak *A magyar nyelv kézikönyvtára* c. sorozatában megjelent Idegen szavak szótára (2007) viszont már feltünteti a ’végzett diák; öregdiák’ értelmezést is. A *doktorandusz*, *medikus* használatához hasonlóan az eredetileg fiút, férfit jelölő *alumnusz* összefoglaló értelemben mindkét nemre vonatkozhatott. Manapság azonban megjelent női párja, az *alumna*, amely a középkori latinban ’fogadott lány’-t, illetve ’leánynövendék’-et jelentett. Tehát máris három alak értelmezésével, alkalmazásával kell tisztában lennünk: az *alumnusz* a férfi, az *alumna* a nő és az *alumni* a többes számú forma. E latin szócsalád most angol közvetítéssel érkezett hozzánk.

Idegen szó belső – magyar – fejleményként is felvehet nőnemképzőt. Az eredetileg angol, de csakhamar közismert nemzetközi szóvá váló *blogger* (’blogíró, blogoló’, azaz a blog szerzője) magyar nyelvű internetes forrásaink szerint már társat is kapott a *bloggerina* személyében. Pedig a *blogger* egyaránt vonatkozott férfira és nőre, mégis szükségessé vált a megkülönböztetés. A *bloggerina* nem is pusztán a női blogíró, hanem a női témákat feldolgozó női blogolót jelöli, hangsúlyozva a nőiség tényét. A szó bizonyára a *balerina*, *kollegina* analógiájára született. Eredeti angol nyelvű szövegekben magam nem találtam nyomát, ezért vélem belső származéknak.

Ugyanezt mondhatjuk el a *travellina* szóról: az angol *travel* – *traveller* (utazó), eredetileg mindkét nemre vonatkozó képzett alaknak a magyarban történt továbbképzése, nőneműsítése, mégpedig egy női blog szerzőjének alkotása.

A két nem alaki megkülönböztetése tehát csak kevés idegen szóra terjed ki. Mégis érdemes felfigyelnünk arra, hogy olyan jelenségről van szó, amely tovább árnyalja kifejezőképességünket.

6. Az általános alany

Az általános alany látszólag kevés nyelvhasználati gondot okoz, ezért csak ritkán kerül szóba. Nyelvtanaink szerint az általános alanyú mondatok állítmánya mindenkire vagy egy közösség minden tagjára vonatkozik. Többféleképpen kifejezhetjük, például általános névmással: Ha majd a bőség kosarából / *Mindenki* egyaránt vehet... – E fiúból pap lesz, *akárki* meglássa! – *Senki* sem menekülhet! (Keszler 2000. 410–411)

Olykor előfordul az általános jelentésű *ember* vagy *világ* főnévvel: Egyszer él az *ember!* – Tudja meg a *világ* [azaz *mindenki*], hogy mi történt velem! A leggyakoribb megnyilvánulási formája azonban az igei állítmány megfelelő ragozása, így a többes szám harmadik személyű igealak: Árnycáért *becsülik* a vén fát. Érdekes, hogy ez a közmondásunk többes szám első személyben is él, ugyancsak általános alannyal: Árnycáért *becsüljük* a vén fát. Említsünk köznyelvi példákat is, mint amilyenek a következő mondatkezdő fordulatok: Azt *beszéli*...; Azt

mondják... Az iskolai nyelvhasználatban, pontosabban a tanári beszédben különösen a többes szám első személy fordul elő sűrűn: *Kinyitjuk* a könyvet... *Olvassuk* el hangosan... *Jegyezzük* meg jól! Kínos beszédhelyzetekben a többes szám első személy arra is alkalmas, hogy vele kikerüljünk a közvetlen megszólítást, az önözést, magázást, tegezést: *Mossuk a kocsit? – Szintén a piacra megyünk?* – kérdezzük a szomszédtól köszönés helyett, egyszerű kapcsolatfelvételi céllal.

Az általános alanyt kifejezhetjük egyes szám második személyű igével is, mint ahogy általános igazságot megállapító közmondásainkban: Amit ma *megtehetsz*, ne *halaszd* holnapra! Ajándék lónak ne *nézd* a fogát! Addig *nyújtózkodj*, ameddig a *takaród* ér! *Nézd* meg az anyját, *vedd* el a lányát! A továbbiakban ezzel, a 2. személyű változattal foglalkozunk kissé részletesebben. Bár erre a lehetőségre több mondatot idéztünk, a szólások és közmondások gyűjteménye kevesebb példával szolgál, mint a harmadik személyűre, nyilván nem véletlenül. Korábbi egyetemi nyelvtanunk (MMNy.) is elsősorban a közmondásokra hivatkozik, illetőleg a költői nyelvhasználatra utal: Ha most feltámadna s eljöne *közétek*, / Minden dolgát szemfényvesztésnek *hinnétek*. / Hárman sem *bírnátok* súlyos buzogányát... – *Látjátok* ezt a táncot? / *Halljátok* e zenét? / Akik még nem *tudtátok*, / Most *megtanulhatjátok*, / Hogyan mulat a nép.

Angolból szinkronizált televíziós programok költőinek semmiképpen sem nevezhető szövegeiben viszont igen gyakoriak a második személyű alakok. Főleg az utazási vagy a valóságcsatorna műsoraira jellemző ez:

Tavasszal sok esőre számíts, és ennek megfelelően öltözz!
A képtárral szemben találod az emlékművet.
Ne feledkezz meg a borraivalóról sem!
Ha Londonban jársz, nézd meg az őrségváltást!

Természetesen semmi baj nincs ezekkel a mondatokkal, bár arányát tekintve olykor túlzottnak tűnik az egyes szám 2. személy használata. Védelmében azzal érvelhetünk, hogy sokkal személyesebb így a fogalmazás, és a műsorvezető egyenesen a nézőhöz szól, mintha vele beszélgetne, vagy csak neki mondaná tanácsait. Valóban, a közvetlen hang, a bizalmas stílus ezt alá is támasztja.

Ugyanakkor némi kétségeink is támadhatnak, mégpedig éppen az ilyen formák halmozódása miatt. Az angolban ugyanis az egyes szám második személy a magyarnál sokkal gyakoribb kifejezőeszköze az általános alanynak. S ha ez így van, akkor nem kell mindig ragaszkodnunk a szó szerint fordításhoz: *Amikor elsétálsz az épület előtt, a falaktól nem látod a gyönyörű kertet.* Itt már elképzelhető valamilyen más megoldás:

Amikor elsétálunk az épület előtt, a falaktól nem láthatjuk a kertet.
Az épület előtt elsétálva a falaktól nem láthatjuk a kertet.

Aki elsétál az épület előtt, az a falaktól nem láthatja a kertet.

Az idegen szöveg fordításakor tekintettel kell lennünk a szöveggörnyezetre, az előzményekre, a stílusra, és nemcsak az adott mondat, hanem a nagyobb egység jelentésviszonyaira, mindemellettt törekedni kell a magyaros szerkezetekre. A szövegen kívüli tényezők figyelembevételével még furcsább a következő mondat: *Ha rajtad van a nehéz búvárfelszerelés, a cápák elől nem tudsz elmenekülni.* Mivel nem valószínű, hogy a nézők többsége nehéz búvárfelszerelésben fog úszkálni az óceán mélyén, érdemes teljesen személytelenné tenni a mondatot: *Nehéz búvárfelszerelésben nem lehet elmenekülni a cápák elől.* Hasonlóan indokolatlan a második személyű szerkesztésmód egy pilóta beszámolójának következő részletében is: *Amikor leállítod a motort, egyenetlenül kezd siklani a gép, végül irányíthatatlanná válik. Ilyenkor csak egy esélyt kapsz, és azt ki kell használnod.*

Utolsó példánk előtt röviden az útifilm előzményeiről. Egy bennszülött törzs különös szokását mutatták be, miszerint a házastárs elvesztésekor az özvegy egyik ujját levágják. Ekkor hangzott el a következő: *Ha levágják az ujjadat, a helyét még hosszú ideig érzed.* Az angol változat második személyű általános alanya szó szerinti fordításban egyértelmű hiba, túlságosan is személyes közlésnek hat, a megoldás pedig hasonló a korábbiakhoz: *Akinek levágják az ujját, az még hosszú ideig érzi a helyét.* A tapasztaltabbak persze tudják: nem a szavakat, a szerkezeteket fordítjuk, hanem a gondolatokat, a jelentés egészét, ez pedig nem feltétlenül egyezik meg szó szerint az eredetivel.

NÉVTANI ELEMZÉSEK

1. Az oktatási intézmények névformái

Áttekintve az oktatási intézmények névadásának sajátosságait, megállapíthatjuk, hogy az utóbbi két évtizedben egyre hosszabb, mind bonyolultabb alakulatok jöttek létre. Helyesírási szabályzatunk 10. és 11. kiadásának megjelenésekor még az intézménynevek kategóriája könnyen kezelhető, problémamentes csoport volt, benne az iskolanevek két típusa, a számmal, illetőleg a névvel jelölt intézménynév: *II. Sz. Általános Iskola, Móra Ferenc Általános Iskola, 321. Sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet, Vörösmarty Mihály Gimnázium*. Gondot csupán a *számú* szó írásmódja jelentett, amely az 1984-es új szabályzat útmutatása szerint vált nagy kezdőbetűssé. Az 1980-as években elindult az a folyamat – mondhatni divathullám –, melynek keretében az eredetileg csupán számmal jelölt alapfokú intézmények személynévi előtagot kaptak. Erről a ma már történelminek számító időszokról még egy észrevétel: az intézmények általában tiszta profilúak voltak, nem úgy, mint napjainkban. Következzék tehát áttekintésünk a mai névtani helyzetről, illetőleg a belőle fakadó nehézségekről. Az alábbiakban névszerkezeti, szóhasználati, helyesírási, pragmatikai és egyéb tudnivalókat veszünk számba. Példáinkat elsősorban a középiskolák névanyagából merítjük, ugyanis a problémák jó része itt összpontosul, míg az általános iskolák elnevezése kevesebb buktatót rejt magában.

A mai intézménynevek igyekeznek minél pontosabban tükrözni a képzési kínálatot, emiatt jönnek létre a már említett sokszavas, bonyolult alakulatok: *Károly Róbert Kereskedelmi, Vendéglátóipari, Közgazdasági és Idegenforgalmi Szakképző Iskola; Stromfeld Aurél Gépipari, Építőipari és Informatikai Szakközépiskola*. Már itt érdemes megállnunk egy megjegyzés miatt. Helyesírási szabályzatunk 137. pontja szerint a hat szótagonál hosszabb többszörös szóösszetételeket többnyire kötőjellel tagoljuk. (A *többnyire* a szabályzat szóhasználat.) Sajátos esetnek tekintjük azokat a származékokat, amelyekben a kötőjeles tagolást magával vonó hetedik szótag csupán egyetlen betűs morfémának, az *-i* melléknévképzőnek tulajdonítható. Iménti példánkban a *vendéglátóipar – vendéglátó-ipari* forma a szabálykövető megoldás, ennek ellenére meglehetősen gyakori az efféle szavak kötőjel nélküli egybeírása intézményneveinkben (további példa: *élelmiszeripar – élelmiszer-ipari*, l. alább).

Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága (újabb megnevezéssel: Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága) a szabályzat 12. kiadásának előkészítésekor több alkalommal tárgyalta ezt a szabálypontot. Szó volt visszavonásáról, megerősítéséről, illetve választhatóvá tételéről. Jelen sorok írásakor az a javaslat

látszik érvényesülni, hogy továbbra is maradjon meg ez a kiolvasást segítő megoldás. A Magyar helyesírási szótár tanúsága szerint a *szakközépiskolai* esetében – érthető módon – nem alkalmazunk kötőjelet, hiszen kitétele, az összeforrott alakulat megbontása logikátlan lenne, és csak értelmetlen tagolási megoldást szülne (**szak-középiskolai*, **szakközép-iskolai*). Előbbi példánkhoz visszatérve, a tulajdonnévből képzett melléknévi alak így fest: *Stromfeld Aurél gépipari, építőipari és informatikai szakközépiskolai* [tanuló]. Hozzá kell tenni az eddigiekhez, hogy az intézménynevek vagy más tulajdonnévtípusok esetében a hivatalos, bejegyzett forma még akkor is kötelező érvényű, ha nem felel a szabályzatban közölteknek. Ugyancsak kivételt jelenthetnek bizonyos szaknyelvi összetételek. (A készülő új szabályzat a szaknyelvi terminusoknak az ediginél nagyobb mozgásteret kíván hagyni, ezáltal mondhatjuk, hogy rugalmasabb lesz helyesírásunk.)

Ide kívánczik a két tannyelvű oktatási intézmények nevének helyesírása. Az AkH.¹⁹⁸⁴ 119. pontja egyértelműen eligazít a tőszámnév + képzett melléknév esetében: *kétnyelvű – két tannyelvű*. Ennek ellenére bevett gyakorlat, hogy az utóbbi alakulatot is egybeírják: *Ganz Ábrahám Kéttannyelvű Gyakorló Szakközépiskola és Szakiskola*. Létezik a helyesírási problémát kiküszöbölő hosszabb változat is: *Kőrösi Csoma Sándor Két Tanítási Nyelvű Gimnázium és Szakközépiskola*. Ugyanennek a szabálynak az alkalmazására van szükség akkor is, amikor az intézmény nevében megadják a működő évfolyamok számát: *Balassi Bálint Nyolcévfolyamos Gimnázium* (helyesen: *Nyolc Évfolyamos*). Számjeggyel írva megkerülhető ez a helyesírási buktató: *Csokonai Vitéz Mihály 12 Évfolyamos Gimnázium*. Mindezek a példák ugyancsak megerősítik korábbi megállapításunkat, hogy manapság sokféle információt kívánnak belesűríteni az intézménynevébe, olyan elemeket is, amelyeket régebben nem tartottak fontosnak feltüntetni.

Előfordulnak tulajdonnévi névrész nélküli intézménynevek is: *Gimnázium, Informatikai, Közgazdasági, Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakiskola*. Gyakori jelenség a néven belüli egyszerűsítés, főleg az *-iskola* összetételi utótag elhagyása. Köznévi használatban természetes jelenség: *Sok általános [iskolai] és középiskolai tanuló vett részt a versenyen*. Az intézményneveken belül még talán szokatlan, de végül is nem hibás az ilyen változat: *Csányi János Szakközép- és Szakiskola; Kereskedelmi, Mezőgazdasági, Vendéglátóipari Szakközép-, Szakiskola és Kollégium*. Megítélésük, elfogadásuk jórészt a megszokáson alapul, tehát állandósult szókapcsolatként rögzülhet ez a kifejezéstípus. Az iméntieknél viszont furesább elliptikus szerkezet a következő: *Széchenyi Ferenc Közép-, Szakképző Iskola és Kollégium*. Az utóbbi esetben a gördülékeny fogalmazás szenved csorbát.

Sokféle névszerkezeti típust különböztethetünk meg. Vannak olyan intézmények, amelyek a korábban megszokottnál több nevelési-oktatási szintet foglalnak magukban: *Svetits Katolikus Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon*. Ebbe a csoportba tartozik legbonyolultabb példánk: *Jálics Ernő Általános*

és Szakképző Iskola, Óvoda, Alapfokú Művészetoktatási Intézet, Diákotthon, Egységes Pedagógiai Szakmódszertani és Nevelési Tanácsadó. Ennek kapcsán jogosan felvetődik a kívülállóban, hogy valóban indokolt-e az ilyen alapos körülírás. Ha csak praktikus szempontokra gondolunk, bizony akadhatnak gondok: hivatalos iratokban, bizonyítványokban, bélyegzőkön, névjegyeken stb. a teljes nevet kell feltüntetni. Az intézmény honlapján is három sorban szerepel a teljes alakulat. De sok hasonlóval találkozhatunk: *Mikszáth Kálmán Kereskedelemi, Élelmiszeripari, Vendéglátó, Idegenforgalmi és Gazdasági Középiskola; Városi Intézményi Központ Remenyik Zsigmond Gimnázium, Szakközépiskola és Diákotthon; Eszterházy Károly Főiskola Gyakorló Általános Iskola, Középiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény.*

A közbeszédben és az iskolai zsargonban kialakulnak a bonyolultabb intézménynevek bevett rövidülései. Nem eléggé ismert a Magyar helyesírási szótár útmutatása. Az *általános iskola* bokrában a következőképpen ad példát erre a lehetőségre: *Petőfi Sándor Általános Iskola*, de *Petőfi Sándor-iskola*, *Petőfi-iskola* (MHSZ. 1999). Tehát a tulajdonnévi elem teljes vagy részleges megtartásával elhagyhatjuk a köznévi tagok jó részét: *Csányi-szakközépiskola, Mikszáth-középiskola, Remenyik-gimnázium.*

Manapság már viszonylag kevés az olyan középiskola, amelynek hivatalos névformája tartalmazza a település vagy az utca nevét: *Aszódi Evangélikus Gimnázium; Lónyay Utcai Református Gimnázium, Óbudai Gimnázium.* Az általános iskolák esetében viszont továbbra is gyakorlat, főleg a kis településeken, vagy ahol csak egyetlen oktatási intézmény van: *Toldi Lakótelepi Általános Iskola.* Egyre több az alapítványi iskola, és ez – nem minden esetben ugyan, de – a nevükben is tükröződhet: *Trívium Alapítványi Szakközépiskola és Szakiskola.* Mégint más típust képviselnek azok a megnevezések, amelyek valamilyen speciális képzést jelölnek, és szóhasználatukat tekintve ritkának, egyedinek minősíthetők: *Európai Üzleti Ismeretek Szakközépiskolája; Leonardo Média Akadémia Informatikai Szakközépiskola és Gimnázium; Szondi György Szakközépiskola, Szakiskola és Speciális Szakiskola; Grassalkovich Antal Gyakorlatközpontú Szakiskola és Szakközépiskola.*

Az utóbbi példánál maradvá, a szakiskolák és a szakközépiskolák természetesen leggyakrabban a gimnáziumokkal szemben, de bizonyára nyomós oka van, hogy ily módon hangsúlyozzák ezt aényt. Találkozunk a *humán* melléknévvel is: *Selye János Humán Szakközépiskola, Kolumbusz Humángimnázium.* Az utóbbi, egybeírt formával szemben a Magyar helyesírási szótár a különírt változatot ajánlja. De valóban nem egyértelmű a szintaktikai helyzet. A kérdés bonyolult voltát bizonyítja, hogy a helyesírási szabályzat szójegyzékének felülvizsgálatakor nagy vita volt a *humán* szófajiságáról (mikor főnév, mikor melléknév), és ennek kapcsán a különírás és az egybeírás szerepéről.

A bevezetőben már volt szó az iskolák számozásáról, manapság viszont más ok miatt kezdődhet számjeggyel az intézménynév: *I. Rákóczi György Gimnázium.*

um; II. Géza Gimnázium; III. Béla Gimnázium. Számjegy állhat az alakulat belsőjében is: *Március 15. Gimnázium, Szakképző Iskola és Kollégium*. Végül említsünk meg további két helyesírási sajátosságot, a nagyköötjel, illetőleg a csupa nagybetűs írásmód szerepét: *Angol–Magyar Szakképző Iskola és Gimnázium; EURO-OKTAÉDER Szakközépiskola*. Bonyolultabb általános iskolai példával: *Kazinczy Ferenc Általános és Magyar–Angol Két Tanítási Nyelvű Iskola*. Ugyancsak nagyköötjelre van szükség akkor, ha két általános iskola összevonását a névben is tükrözni kívánják: *Fazekas–Istvánffy Általános Iskola* (a *Fazekas-iskola* és az *Istvánffy Gyula-iskola* összevonása).

Példatárunk jelzi, hogy az iskolák névadása a korábbinál sokszínűbb. A tevékenységi kör minél pontosabb feltüntetése manapság alapvető igény, mivel többféle iskolatípus és képzési ág működik egyetlen intézményen belül. De a praktikus szempontokról sem kellene megfélekedezniük a hivatalos nevek megalkotóinak, és nem lehet mellékes körülmény a helyesírási szabályok követése sem.

2. A szállodák névformái

Az alábbi felmérésben azt vizsgálom, hogy az idegenszerűségek mekkora háttal vannak erre az igazán nemzetközi területre. Sokan ugyanis az angol szavak, kifejezések áradatától tartanak, de vajon alátámasztja-e ezt a statisztika?

Az egyik nagy utazási iroda – pontosabban *travel* – belföldi üdülési ajánlatait bemutató terjedelmes kiadványa 212 szálláshely nevét tartalmazza; ez alapján készült az összegzés. Első adatunk viszonylag kedvező: 113 tulajdonnév ugyanis (a *hotel* szótól eltekintve) magyar szavakból, illetőleg már megszokottá vált jövevényszókból áll, és csak 99 megnevezés rejt idegen elemet. Az előbbi csoport legnagyobb része helyre utaló földrajzi név: *Hotel Írottkö, Hotel Pilis, Hotel Széplak, Odvaskő Hotel, Őrség Vendégház, Szalajka Fogadó* – mindegyiket a hely szelleme lengi körül.

Más hangulatot árasztanak viszont az alábbi, igen kifejező névalakulatok: *Aranybánya Panzió, Aranygombos Fogadó, Bérc Hotel, Fűzfa Pihenőpark, Hajnal Panzió, Kagyló Hotel, Kulacs Szálloda, Négy Tó Panzió, Tengerszem Szálló; Hotel Cseppkő, Hotel Csipke, Hotel Ezüstpart, Hotel Fenyves, Hotel Tiszavirág, Hotel Kikelet*. Mindössze egyetlen példa akadt a hagyományos magyar névtípusra: *Fogadó az öreg préshez* – veretes, igazán találó kifejezés, üdítő színfolt az *Old Jack's Pub*-ok korában.

Most pedig következzenek néhány példa a másik csoportból, amelyek idegen elemeket is tartalmaznak:

*Aqua Lux Hotel,
Barbara Wellness Panzió,
Club Hotel,
D & K Center,*

Easy Life Club Hotel,
Gold Haus Vendégház,
Hilltop Neszmény Borhotel,
Hotel Club Tihany,
Hotel Európa Fit,
Hotel Laroba,
Hotel Marina Port,
Hotel Villa Medici,
Inn Tokaj Vendégház,
Panzió Art Café,
Rogner Hotel Lotus Thermal,
Villa Bridge Panzió,
Wellness Hotel Residence.

Igen vegyes formákkal is találkozunk: olykor egyetlen névben a magyar és az idegen – ráadásul több nyelvből származó – elemek ötletszerűen keverednek, és szórendi furcsaságok is vannak. Divatos a *club*, a *villa* és a *wellness*, de akad értelmezhetetlen betűrejtvény is. Érdekes, egyedi ötlet a *borhotel*.

A vizsgált anyag egészében mindössze három olyan név akad, amelyikben a *szálloda* főnév szerepel. Ezzel szemben a *hotel* aránya 65%, bizonyára nem véletlenül alacsonyabb a tisztán magyar nevekben, ám magasabb arányú az idegenszerű alakulatokban. Azt is láthattuk az eddigiekből, hogy sokkal gyakoribb az idegenszerű szórend, tehát az, amikor a *hotel* a névalakulat elején áll. Ez persze nem új jelenség, már a 20. század első felében is a nyelvművelés témája volt, a jelek szerint el kell fogadnunk.

Mégis sajnálhatjuk *szálloda* szavunk hattyúdalát. Érdeemes róla tudnunk, hogy nyelvújítás kori alkotás: Fogarasi Jánosnak, a híres Czuczor–Fogarasi-szótár társszerkesztőjének nevéhez fűződik 1845-ből. Eredeti formája *szállota*, és a *palota*, *porta* mintáját követi úgy, hogy az utóbbiak végződéséből mesterséges képzőt vontak el. Nem sokkal később azonban már mai alakjában használták: idomult a *-da*, *-de* képzős származékokhoz, mivel ez a szintén mesterséges képző sokkal elevenebb, divatosabb volt (*dalárda*, *iroda*, *járda*, *nyomda*, *tanoda*, *uszoda*).

Vélhetnénk, hogy a *szálloda* rövidülése a közkeletű *szálló*, pedig nem így van! Az utóbbi ugyanis már a 16. század óta élt nyelvünkben, de nem ebben a jelentésében: eredetileg a szálláson, fogadóban megszálló vendégeket jelentette. Az 1800-as évek második felében nem kellett sok idő ahhoz, hogy végbemenjen a jelentésváltozás, és kialakuljon a *szálló* mai értelme.

A múlt után a jövőről. Mégsem hiszem, hogy el kellene búcsúznunk a *szállodától*. Bár a hivatalos megnevezésekből valóban kiszorult, a társalgási nyelvben természetesebb és sokkal gyakoribb, mint nemzetközi megfelelője. Így tehát bizakodhatunk ősi, finnugor igéből képzett szavunk további pályafutásában.

3. A fesztiválok névformái

Az enivalók sorának azonban koránt sincs vége: *diófesztivál, krumpli-fesztivál, keszegfesztivál, kukoricafesztivál, lecsófesztivál, levendulafesztivál, mézfesztivál, sütőtökfesztivál*, sőt: *birkafőző fesztivál*. Lépést tarthatunk a kordivattal, mivel van már *bioétel-fesztiválunk* is. Egyedi szóösszevonás a *gasztrofesztivál*, előtagja más összetételekből már ismert (pl. *gasztronómia* – szakácsművészet), ebben a formában mégis újdonság. Szójátékon, valamint két-féle olvasaton, úgynevezett szóhatár-eltolódáson alapul ennek a rendezvénynek a figyelmet érdemlő jelmondata: *Íz! Lelj!*

Az ötletek tárháza kifogyhatatlan, újabbnál újabb fesztiválokat találunk a 2009-es rendezvénynaptárban:

*falusi ízek fesztiválja,
sajt- és túrófesztivál,
libamájfesztivál,
fehérpecsenyék fesztiválja,
perecfesztivál,
borkirálynő- és pálinkakirálynő-fesztivál.*

Különösen gazdag a Somogy megyei kínálat, itt rendezték meg többek között a *nyárson sült falatkák fesztiválját*, a *kukoricás ételek fesztiválját*, a *tüzes lecsófesztivált* és a *csuszafesztivált*. Ugyancsak a megyéhez kötődik a *szárnyas ételek ünnepe*, a *kalácskarnevál*, a *pogácsasütő viadal* és a *káposztaiünnep*. Paradoxonnak tűnik az *igricfesztivál*. Úgy látszik, a fesztiválok megnevezésének egyhangúságát oldva, az ötletgazdák igyekeztek változatosabb címekkel élni, s ezzel másutt is próbálkoznak: *molnártalálkozó, mandulás napok, kertművészeti napok, szüreti vigasságok, őszköszöntő multságok, völgykavalkád* (Kapolcson), *lecsófőző kavalkád, homokháti sokadalom, prószaparádé* (a *prósza* kukoricalisztből készült tészta és lepényféle). Ötletes elnevezések a kulturált borfogyasztást népszerűsítő rendezvények között is akadnak: *bormajális, bor-zsongás, bországgyűlés, bornapok, a kéknyelű virágzás ünnepe*. Nagyon hangulatos a *csintalan palacsintanap*, és ugyancsak szójátékra épül a *tortúra*: az étkezésre utaló *tor* és a *túra* összetétele. Ám egybeírva – jelentése miatt – mégsem a legszerencésebb. Szójátékkal összekapcsolódó alliterációra épít a *töklámpás-fesztivál* és *tökéletes tökételek sütő-főző versenye*. Megragadja képzeletünket a *sárkányok napja* és *madárijesztő-kiállítás*.

Külön csoportot alkotnak azok a rendezvények, amelyekben a földrajzi név – vagy a földrajzi helyre utaló kifejezés – elválaszthatatlanul beleépül a megnevezésbe: *szentgotthárdi történelmi napok, váci világi vigalom klastromdombi pincenapok, Orosháza Fesztivál* (alcíme: *a puszta ízei*), *Berek fesztivál* (Berekfürdő), *Tenkesalja fesztivál, Nádasdy történelmi fesztivál* (Sárvár), *kocsitoló fesztivál*

vál (a dunántúli Kocs településen), *tiszavirág fesztivál* (Szolnok, a Tisza partja), *alföldi betyáréltető fesztivál*.

Bővebb magyarázatra szorul a szombathelyi *Bloomsday* összművészeti fesztivál angol fantáziánéve: James Joyce Ulysses című regényében a főhős, Leopold Bloom édesapja a dunántúli városban született, erre utal a rendezvény címe. Csak a bennfenteseknek világos az *off-road fesztivál*: nem más ez, mint a terepjáró gépjárművek ünnepe. Idegen szót tartalmazó további példák: *Sárvári Vármeeting* (nemzetközi motoros találkozó és rockfesztivál), *Lóshow* (Komárom).

Akadnak bonyolultabb kifejezések is, mint például a *hőlégballon-verseny és fieszta*. A *fesztivál* helyett itt a szó spanyol változatával találkozunk (vö. Zaicz 2006.). Igazi újításnak tarthatjuk, és másféle hangulatot is kölcsönöz. A *fieszta* népnepélyt jelöl, és elsősorban a bikaviadalhoz is kapcsolható. Vele kiválóan szemléltethetjük, mennyire hasonlítanak egymáshoz a nagy európai nyelvekben a latinból átvett *festivalis* rövidült utódai: a németben *Fest* (a kétszáz éves múltra visszatekintő ismerős az *Oktoberfest*), az angolban *feast* és a spanyolban *fiesta* – etimológiai szempontból mind közeli rokonok. Néhány hazai példánk a *Fest* szóra is akad: *Bike Fest HungaroringFest*, *SzeptEmberFeszt*, *Vecsési Káposzta-feszt*.

4. Műsorcímek a Magyar Rádióban

A jó cím – kis túlzással – fél siker, legalábbis annyiban, hogy hallgatókat, érdeklődőket vonz. A jellegtelen, semmitmondó műsorcím hatáskeltésre kevésbé alkalmas. E fontos tényezőkön kívül még további szempontok alapján vizsgálhatjuk a címet:

- A legfontosabb az, hogy mennyire adja vissza a mű vagy a műsor témáját, és hangulatában, stílusában, összhatásában megfelel-e a tárgynak.
- Döntő a nyelvi leleményesség, az ötletesség, a figyelemfelhívó jelleg, az egyediségre való törekvés, hogy nyelvünk gazdag tárházából a leginkább odaillő formát találjuk meg.
- Elemezhetjük a nyelvi összetevőket: sok mindenről árulkodik a címben szereplő szavak szófaja, a cím terjedelme, hossza, az, hogy állítmányt is magában foglaló teljes mondat vagy névszói kifejezés (nominális cím).
- Felmerülhetnek nyelvhelyességi, helyesírási kérdések is. Mindezekből kitűnik, hogy bőven akad mondanivaló a címadás kapcsán, és terjedelmi okokból csak a leglényegesebb dolgokra térhetünk ki.

A címek vizsgálatához egy korábbi műsorújság (RTV Részletes) alapján a 2003 októberi műsorokat vettem alapul. Azért kellett a múltba fordulni, hogy leletmenést végezhessünk. A három nemzeti főadó (Kossuth, Petőfi, Bartók) 2008-ban jelentős mértékben átalakult: a Petőfi is zenei csatornává vált, jelesül az értékes könnyűzenéé. Próza műsorai mind megszűntek, pedig megörökítésre

érdemes címek tucatjaival találkozhatott a hallgató. A Kossuthon bevezették a műsorsávokat: azonos időben mindennap ugyanazok a műsorok, ugyanazok az állandó műsorok hallhatók, így a kreativitásnak, ötletességnek kevesebb szerep jut.

Vizsgálatunk csak az állandó címekre terjed ki. Ennek két oka van: egyrészt itt nem lenne értelme foglalkozni az irodalmi adaptációk, színházi közvetítések, zenei alkotások címével (*Bánk bán*, *Az ügynök halála*; *Varázsfülvola*), másrészt az állandó műsorok száma már önmagában is igen nagy. A három adón közel háromszáz állandó műsorral találkozhatott a hallgató, a következő megoszlásban: Kossuth – 104, Petőfi – 103, Bartók – 73. Ennyi cím került bele a felmérésbe.

A részletek előtt érdemes áttekintenünk a címek fajtáit. A sajtóbeli címeknek tizenkét típusát különíti el Kemény Gábor: 1. leíró, eseményközlő (alannyal és állítmánnyal), 2. témamegjelölő (névszói, nominális), 3. protokoll, 4. szenzációs, 5. kérdő, felszólító mondatos, 6. lakonikus, 7. sűrítő, 8. alliteráló, 9. semmitmondó, 10. közhelyes, 11. parafrázis (módosított felidéző), 12. humoros, szójátékos (Milyen címen? Címiszavakban a sajtónyelvi címadásról. In: Szaknyelvi divatok. Szerk.: Bíró Ágnes. Gondolat Kiadó, 1989). A rádióműsorok címében is hasonló változatossággal találkozunk, ám szerencsére hiányoznak az üres, semmitmondó, közhelyes és a protokoll címek, tehát azok, amelyeket az iménti csoportosítás is a kevésbé sikerültek közé sorol.

Az állandó címekről beszélve először az állandóság egyik velejárójáról szólnunk: egyszerű szavak, mindennapi fogalmak is sajátos, különös hangulatot kaphatnak. Vegyük példának a *Falurádió* címet, hogy szemléltessük azt a folyamatot, ahogy egy közömbös, semleges (motiválatlan) stílushatású szó meghatározott érzéseket, érzelmeket kiváltó szóvá alakul. A *Falurádió* szó szerinti jelentése (denotátuma) önmagában nem hordoz sajátos hangulatot. E több mint fél évszázados műsor azonban ismerőinek, hallgatóinak – különösen azoknak, akik hosszú ideje figyelik –, többet jelent, mint egyszerű szóösszetétel. Minél régebbi a nyelvünkben egy szó, minél régebbi egy műsorcím, annál több járulékos hangulati tényező társul hozzá (konnotáció), és az átélt tapasztalatok összessége hozzáadódik az eredetileg semleges jelentéshez. Így látszólag egyszerű szavak, kifejezések, műsorcímek már önmagukban is hatást tudnak kifejteni. Évek-évtizedek alatt így lett fogalommá a *Falurádió*, a *Krónika*, a *Napközben*, a *Szívküldi*, az *Édes anyanyelvünk* és még tucatnyi műsor.

A három adó műsorainak címadása határozottan elkülönül egymástól, ezért a továbbiakban célszerű külön-külön szólnunk róluk. Ezt természetesnek tarthatjuk, ugyanis mindhárom adónak kialakult a sajátos arculata, és ez nemcsak a műsorszerkezetben, a témaválasztásban, a feldolgozásmódban nyilvánul meg, hanem a stílusban, a nyelvezetben és – mint látjuk – a címadásban is.

Először a hírműsorokról és a nagyobb műsoregységekről. Egyedi jelleget kapva ebben is szerencsésen elválík egymástól a három adó, a Kossuth *Krónikái*

– komoly hangú megnevezés – az egész napot átfogják (*Reggeli krónika, Délelőtti krónika, Déli krónika, Délutáni krónika, Esti krónika, Késő esti krónika*), a Petőfit adót napszaktól függetlenül a *Hirpercek* és a *Sportpercek* egyedítik, a Bartók műsorában viszont elég a legegyszerűbb forma: *Hírek*. A napszakoknak további műsorrendszervező erejük van, a Kossuthon kevésbé (*Napközben, Kossuth éjszaka*), a másik két adón annál inkább (*Kívánságreggel, Sportreggel, Délelőtt, Kettőtől ötig, Éjfél után...*; illetőleg *Muzsikáló reggel, Hangverseny délidőben, Muzsikáló délután, Kora esti hangverseny, Notturmo*). Nagyon találóak.

A rádióműsorok címei viszonylag rövidek, eltérően a sajtóbeli címadásról, ahol igen jellemző az egész mondatos, több (olykor 6-8) szóból álló cím. Nyilvánvaló okokból ez elképzelhetetlen a rádióban, itt a tömörségnek meghatározó szerepe van. A sűrítés egyik eszköze pedig a szóösszetétel, ezért a rádió egyszavas címeinek többsége összetett szó. A Kossuth rádióban 32%, a Petőfi műsorai között viszont 43% az egyszavas címek aránya.

Kossuth: *Aranyemberek, Barangoló, Cigányféléra., Digitális, Érintő, Falurádió, Felhang, Fórum, Hangversenymúzeum, Hagyományápolók, Hírek, Holnaprakész, Időalagút, Ítélet, Kertbarátok, Kopogtató, Mérleg, Műsorajánló, Művészlemez, Napközben, Névjegy, Operettkeringők, Oxigén, Rádiófónia, Rádiószínház, Sportvilág, Szonda, Társalgó, Törvénykönyv, Vállalkozásklinika, Világóra, Világstúdió, Világvevő.*

Petőfi: *„Felejtethetlen”, Bagatell, Blues, Csillagtúra, Csúcsforgalom, Daráló, Délelőtt, Drogér(i)a, Eurofoci, Gramofonalbum, Gyökereink, Gyöngyhalász, Hintaszék, Hirpercek, Jazzmagazin, Jazzportré, Kabarécsütörtök, Kataposta, Kerengő, Kitekintő, Kívánságreggel, Korkérdés, Kölyökrádió, Lelátó, Leporoló, Memoriter, Mesesziget, Mozgás!, Moziklub, Művilág, Müzli..., Önazonos, Őszikék, Parti, Premier, Promenáád, Sportpercek, Sportreggel, Szalmaszál, Szellemjárás, Szívküldi..., Verkli, Világgége, Zenesarok.*

Eltérő adatok jellemzik a Bartók adót: a címek hosszabbak, 40%-uk több szóból áll, és megjelenik a körülírás: *60 éves a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara, A Magyar Rádió Gyermekkórusának felvételeiből, A XX. század legszebb felvételei az EMI gondozásában, Megelevenedő legendák – fejezetek a BBC archívumából, Rézfűvós kamaraegyüttesek régizene felvételeiből*. Ennek megfelelően az egyszavas címek aránya itt a legalacsonyabb, 25%: *Baletzene, Bravissimo! Égővek, Gyerekpáholy, Hangadó, Hangraforgó, Hangszerszólók, Hangversenykülönlegességek, Jazz-lemezkülönlegességek, Kóruspódium, Kultúrhistóriák, Muzsikások, Notturmo, Opera-művészlemez, Operakarmesterek, Orgonamuzsika, Összkiadás, Pianissimo, Pódium, Repríz, Teleobjektív*. A Bartók rádió egyszavas címei bonyolultabb zenei fogalmakat jelölnek, amelyeket csak bonyolultabb módon lehet megnevezni, ezért közöttük nagyobb számban fordul elő többszörös összetétel (*Hangverseny-különlegességek, Jazz-lemezkülönlegességek, Opera-művészlemez, Operakarmesterek*), ezek helyesírási vetületével külön foglalkozunk.

Térjünk még vissza a Petőfi rádió műsorainak címéhez! Itt több esetben találunk körülírást tartalmazó alcímet, és ezek jól kiegészítik a rövid, áttételes főcímet: *A vélemény szabad* (Interaktív félóra a hallgatókkal), *Ahol élünk, ahogy élünk* (Az életmód magazinja), *Csúcsforgalom* (Egy mobil óra közlekedőknek), *Gyöngyhalász* (A Művészeti Főszerkesztőség legsikeresebb beszélgetései), *Kataposta* (Levelekre válaszol a szerkesztő-műsorvezető), *Szalmaszál* (Kik azok, akik néha éppen az utolsó szalmaszálat nyújtják az esetteknek?), *Verkli* (Kedvenc slágereink a kuplétól az operettig). A Kossuth rádió szerkesztői – a vallási műsoroktól eltekintve – kevésbé élnek az alcím adta lehetőséggel, pedig így egyértelműbbé válnának az áttételes címek.

Érdeemes megvizsgálnunk a műsorok címében az idegen szavak előfordulását, valamint arányát. Általánosságban azért nehéz röviden szólni erről a témáról, mert megítélése alapvető szemléleti kérdés. Már az sem egyértelmű, hogy mit tartunk idegen szónak és jövevényszónak, de ennek részleteiben most nincs értelme – és szerencsére nem is kell – elmélyedni. Mégpedig azért, mert a címekben szereplő idegen vagy idegen eredetű szavak többsége mással, egyértelmű magyar megfelelővel nem helyettesíthető. Különösen igaz ez a zenei műfajok nevére, és a címekben előforduló idegen szavak jelentős része ilyen: *jazz* (8 előfordulás), *blues*, *klasszikus* (kamarazene), *szimfonikus*, *opera*, *operett*, *pop*, *rock*. A Kossuth műsorcímeiben mindössze néhány – kikerülhetetlen – idegen eredetű szó található: *A múzsák kertjében*, *Hangversenymúzeum*, *Klasszikusok koránke-lőknek*, *Krónika*. Az ilyeneket nem is szabad ugyanolyan idegen szóknak tartanunk, mint a legújabb jövevényeket. Mindössze néhány huszadik század végi újdonsággal találkozunk, mint amilyen a *Digitális* és a *Szonda*. A Petőfi adó szóképzését nagyobb mértékben jellemzik az idegen szavak: *Bagatell*, *Blues*, *Café Montmartre*, *CD-börze*, *Drogér(i)a*, *Eurofoci*, *Folk-óra*, *Gramofonalbum*, *Jazz-show*, *Jazzmagazin*, *Jazzportré*, *Magyar jazz*, *Nemzetközi jazz*, *Memoriter*, *Müzli...*, *Parti*, *Pax rádió*, *Premier*, *Promenád*, *Rock and gól*, *Új generáció*, *Szieszta* – de a műsorok témáját, stílusát, hangvételét jól tükrözik. A Bartók rétegműsoraiban ritkább alakulatokkal találkozunk: *Bravissimo! Jubilate deo*, *Notturmo*, *Pianissimo*, *Repríz*, *Teleobjektív*. Összegezve: nyelvészeti szempontból nem találhatunk kifogásolnivalót az idegen szavak használatában.

Magam a legérdekesebb csoportnak a hangulatos címeket tartom, különösen a Petőfi adó műsorcímei között találunk jó néhányat közülük: *Arcok*, *emlékek*, *Bagatell*, *Édes éjszaka*, *Gyöngyhalász* (A Művészeti Főszerkesztőség legsikeresebb beszélgetései), *Hírpercek*, *Gramofonalbum*, *Hintaszék*, *Ízes történetek – barangolás a gasztronómiában*, *Kávés, tea... rádió!*, *Kerengő*, *Leporoló*, *Mese-sziget*, *Őszikék*, *Promenád*, *Szalmaszál*, *Szellemjárás*. A szóhangulat kérdésénél járva – egyúttal újabb adalékot szolgáltatva az idegen szavak megítéléséhez –, érdemes összevetnünk két rokon értelmű szót, a *zene* és a *muzsika* csengését. Az idegen eredetű *muzsika* dallamosabb, hangulatosabb, mint a magyarítására utóbb megalkotott, semleges hatású *zene*. Az iménti felsorolásban szereplő *Gramofon-*

album is semmitmondóvá válnék például *Hanglemeztár* formában. – A komoly-
nak elkönyvelt Bartók rádió is büszkélkedhet nagyon kifejező címekkel: *Gye-
rekepáholy*, *Hangvarázs*, *Magyar daloskert*, *Muzsikáló délután*, *Muzsikások*, *Nyi-
tott fül – kitáruló világ*, *Zenei emléksillámok*. Mitől olyan egyediek, sőt szépek
az iménti címek? Attól, hogy képszerűek, sajátos stílusesszközökből építkeznek,
metaforikusak, egynémelyikük már-már költői: *Édes éjszaka* (gyönyörű szinesz-
tétzia), *Gyöngyhalász* (találó metafora), *Magyar daloskert* (remek metonímia). A
nyelvi szépség, esztétikum kialakulását segíti, hogy bennük szerencsésen talál-
kozik a szöhangulat és a stílusérték.

A cím is segíthet abban, hogy közel férközzünk a hallgatóhoz, és szavainkkal
megérintsük őt. Ennek kiváló eszköze a személyesség, ami nyelvünk todaléko-
lási sajátosságaiból adódik. Érdeemes kihasználnunk az igék és a névszók sze-
mélyragozását, személyjelezését. Érdekes, hogy a Kossuth és a Bartók rádióknak
csupán néhány ilyen műsora van: *A mi időnk...*, *Neked szól! Zenélő városaink*. A
Petőfi adón viszont már kilenc: „*Életem lemeze*”, *Ahol élünk, ahogy élünk, Élj
jól! Fülönfogva, avagy hogyan hallgassunk zenét, Füttyüljünk rá!* (zenei műsor),
Gyökereink, Hogy vagyok? (A belső harmóniáról), *Kedvenceink kedvencei*,
Nosztalgiaázzon velünk. Újabb sajátosságra is érdemes rámutatnunk: a felsoroltak
között szerepet kap a modalitás, azaz a kijelentések mellett kérdő, felszólító és
felkiáltó mondatok is vannak. Mindezek szintén kiváló hangulatteremtő és szí-
nező elemek.

Másfajta módszerrel, hitük alapján, belsőleg szólítják meg a hallgatóikat a
vallási műsorok: *Az Úr közel!* (baptista), *Békesség Néktek!* (Evangéliumi Pün-
kösdí Közösség), *Egy az Isten!* (unitárius), *Erős vár a mi Istenünk!* (evangéli-
kus), *Halljad Izrael!* (izraelita), *Krisztus közöttünk* (görög katolikus), *Reménység
Hangja* (Hetednap Adventista Egyház), *Tanúim lesztek!* (római katolikus), „*Te-
benned bízunk eleitől fogva...*” (református).

A Magyar Rádió műsorcímeinek helyesírását három alkalommal, az 1990-es
évek elején, közepén és végén vizsgáltam, melynek összesített eredménye meg-
jelent a Pagoda c. szakmai lapban (1998. nov.–dec., 38–41). Akkor föltűnő saját-
osság volt az indokolatlan kötőjelek alkalmazása. 1991-ben 11, 1996-ban 5 és
1998-ban 8 állandó műsor címében szerepelt formabontó, játékos vagy fölösle-
ges kötőjel. Több esetben olyan modorosságnak tűnt, amely igazi többletjelen-
tést nem adott, inkább széttörte a szóképet: *Drog-ér(i)a*, *Élő-szó*, *Iskola-példák*,
Köz-igazgatás, *Mikro-fon*, *Mikrofon-próba*, *Test-őrségen*, *Zene-szó-tár*. Dicsére-
tes, hogy az egyértelmű hibákat csakhamar kijavították: *Nosztalgia-parádé* –
Nosztalgiaparádé, *Vállalkozás-klinika* – *Vállalkozásklinika*, *Drog-ér(i)a* – *Drog-
ér(i)a*. (Összehasonlítóként jelzem, hogy a Magyar Televízióban akkor sokkal
több, funkciótlan kötőjelet tartalmazó címmel találkozhattunk.) Most viszont
örömmel tapasztalhatjuk, hogy nem szaporodott tovább a fölösleges kötőjelet
tartalmazó címek sora: mindössze 8 példát találtam a kötőjel sajátos használatá-
ra: *Folk-óra*, *Gordiusz-játék-tér*, *Hang-szóró*, *Irodalmi-Élet-Képek*, *Modem-*

idők, Terep-járó, Zene-java, Zene-szóval, Életmű-töredék (az utóbbi kivételével mindegyik a Petőfi műsora). A részletek. *Folk-óra, Modem-idők*: szabály szerint ugyan nem kellene kötőjel, de olyan egyedi összetételről van szó, amelynek a felismerését, megértését, kiolvasását segíti a kötőjeles tagolás. *Hang-szóró, Terep-járó*: jelentéstöbbletet ad a kötőjel. *Zene-java*: játékos alakulat talán a *színe-java* mellérendelő összetétel hatását tükrözi, *Irodalmi-Élet-Képek*: a kötőjelek és a második és a harmadik szó nagy kezdőbetűje a kötőjelek után mindenképpen indokolatlan. Ebben a csoportban hiába keressük a *Gondolat-jel* műsorát, mivel benne nem az úgynevezett kiskötőjel, hanem nagyköötőjel – valójában tehát nem gondolatjel – található. (Gondolatjellel viszont így fest: *Gondolat – jel*) Kifejező írásmódú címnek tarthatjuk.

Csupán röviden említtem meg azt az esetet, amikor a címek minden szavát nagy kezdőbetűvel írják, a korábban említetteken kívül ilyen az *Irodalmi Újság* és az *Új Zenei Újság*. Egyrészt – mint látjuk – csak néhány műsort érint, másrészt a számuk a kilencvenes évekhez képest jelentősen csökkent. Tudnivaló, hogy a csupa nagy kezdőbetűs írásmód a sajtótermékek címében indokolt, s a mostanra megmaradt példánk valahogyan arra kívánnak emlékeztetni, ezért a nagy kezdőbetű „hibának” nem tekinthető. (A jelenség – eredetét tekintve – helyesírási anglicizmus, nem belső fejlemény.)

Akad viszont néhány egyértelmű hiba is. A *Pérez Piac Profit* cím három szava közé valamiféle írásjel mindenképpen szükséges, vagy vessző: *Pérez, Piac, Profit*; vagy gondolatjel: *Pérez – Piac – Profit*. S akkor még nem beszéltünk a nagybetűs írásmód szükségességéről: nem lenne elég a *Pérez, piac, profit*? Különírandó a *Koraesti hangverseny* első szava, tehát helyesen: *Kora esti hangverseny* (analóg példa a *Késő esti krónika*). Indokolt lenne a kötőjeles tagolás a *Hangversenykülönlegességek* címében, a többszörös összetétel miatt így helyes: *Hangverseny-különlegességek*. Csak a kötőjeles egybeírás fogadható el a *régizene felvételek* esetében: *régizene-felvételek* (a teljes cím szabályosan: *Régizene kamaragyűjtések régizene-felvételeiből*).

A címek mögött ott van a Magyar Rádió műsorának egésze, hatalmas szellemi kincse. Ebből következik, hogy még hosszan folytathatnánk áttekintésünket, s akár mindegyik műsor címéhez fűzhetnénk valamilyen megjegyzést, ám akkor visszaélnénk az olvasó türelmével. Remélhetőleg az eddigiekből is kiderült, hogy közszolgálati rádióink címadásával összességében meg lehetünk elégedve. Abban is biztosan lehetünk, hogy a szerkesztők ötlettára kimeríthetetlen, és az „*Állandóságban is a változás*” jegyében képesek újítani.

IRODALOM

- AkH.*¹¹ 1984. = *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Magyar Tudományos Akadémia – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- A magyar nyelv jelene és jövője c. tanácskozás anyaga. 1996. *Magyar Nyelvőr* 2. sz. 236–263; 3. sz. 380–402; 1997. 3. sz. 377–396.
- Anyanyelvünk jövője. Az 1997-es tanácskozás anyaga. *Nyelvünk és Kulturánk* 100. sz. 6–77.
- Bakos Ferenc (szerk.) 1972. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bakos Ferenc (szerk.) 1999. *Idegen szavak és kifejezések kézis�ótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 1998. *Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón*. A–Z Kiadó, Budapest.
- Balázs Géza 2000a. A média nyelvi normája. *Magyar Nyelvőr* 1. sz. 5–24.
- Balázs Géza 2000b. *Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája*. Magyar Rádió, Budapest.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Balázs Géza 2004. Tárgyatlaná válás. *Édes Anyanyelvünk* 3. 4.
- Bañcerowski Janusz 1998a. Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről? *Magyar Nyelv*, 1998. 16–31.
- Bañcerowski Janusz 1998b. Néhány gondolat a nyelvi és a kommunikációs normákról. *Magyar Nyelvőr*, 2. sz. 129–133.
- D. Berencsi Margit 1995. Egyéb szóalkotási módok: rövidülés, rövidülés képzéssel és továbbképzéssel. In: *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 198. sz., Budapest, 197–201.
- Bíró Ágnes (szerk.) 1989. *Szaknyelvi divatok*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862. *A magyar nyelv szótára I*. Magyar Tudományos Akadémia, Pest.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- Dent, Susie 2005. *The Language Report*. Oxford University Press, Oxford.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest.
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 2. sz. 287–297.

- ÉKsz. 1972. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. Kovalovszky et al. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉKsz.² 2003. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. Pusztai Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Eöry Vilma 2007. *Értelmező szótár+ I–II*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fábián Pál – Lőrincze Lajos: *Nyelvművelés*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.
- Glatz Ferenc (szerk.) 1999. *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Grétsy László 1998. Nyelvhasználat és nemzeti tudat. *Magyar Nyelv* 1. sz. 31–37.
- Heltai Pál 2004a. Terminus és köznyelvi szó. In: *Szaknyelv és szakfordítás*. Szerk. Dróth Júlia. Szent István Egyetem, Gödöllő. 25–45.
- Heltai Pál 2004b; 2005. A fordító és a nyelvi normák I–II. *Magyar Nyelvőr* 4. sz. 407–434.; 2005. 1. sz. 30–58.
- Heltai Pál – Gósy Mária 2005. A terpeszkedő szerkezetek hatása a feldolgozásra. *Magyar Nyelvőr* 4. sz. 473–487.
- HKsz. 1988. = *Helyesírási kéziszótár*. Szerk. Deme László, Fábián Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Holczer József 2008. Milyen víz a farviz? *Édes Anyanyelvünk* 3. sz.
- Horváth László 2013. Lehet-e valakit győzködni? *Édes Anyanyelvünk*, 2013. 3. sz. 6.
- Károly Sándor 1967. A magyar intranszitiv-tranzitív igeképzők. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok V*. 189–218.
- Kemény Gábor (szerk.) 1992. *Normatudat – nyelvi norma*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Keszler Borbála 2000. L. *MGr. 2000*.
- Kiefer Ferenc 1999. Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In: Glatz Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 129–133.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Klaudy Kinga 1994. Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény Gábor és Kardos Tamás (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 57–63.
- Kontra Miklós 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Kontra Miklós (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltozáskori Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Komlósy András 2001. *A lexikai-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához. VII. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Közgazdasági helyesírási szótár* 2002. Szerk. Bárányné Szabadkai Éva, Mihalik István. Tinta Kiadó, Budapest.
- Kurtán Zsuzsa 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Kiadó – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest–Pozsony.
- Lanstyák István 2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 127–141.
- Magyar Orvosi Nyelv*. Alapító-főszerkesztő prof. dr. Bösze Péter. Megjelenik a Magyar Szakírók Szövetsége, az MTA Orvostudományi Osztálya, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Magyar Orvosi Kamara és az Európai Nőgyógyászati Rák Akadémia gondozásában évente kétszer. 2001–.
- MGr.* 2000. = *Magyar grammatika*. Főszerk. Keszler Borbála. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- MHSz.* 1999. = *Magyar helyesírási szótár*. Szerk. Deme László, Fábíán Pál, Tóth Etelka. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Mihalovics Árpád (szerk.) 2000. *Tanulmányok a politikai szaknyelvről*. Besenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Minya Károly 2007. *Új szavak I*. Nyelvünk 1250 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal. Az ékesszólás kiskönyvtára sorozat. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Minya Károly 2011. *Változó szókincsünk*. A neologizmusok több szempontú vizsgálata. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 118. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- MMNy.* 1968. = *A mai magyar nyelv*. Szerk. Bencédy József – Fábíán Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné. Tankönyvkiadó, Budapest.
- MMNyR.* 1961–62. = *A mai magyar nyelv rendszere I*. Szerk. Tompa József. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Molnár Zoltán Miklós 1995. A nyelvi tervezés néhány regionális vonatkozása. *Magyar Nyelv* 2. sz. 222–226.
- Murádin László 1993. Az erdélyi magyar nyelvművelés problémái. *Magyar Nyelvőr* 4. sz. 485–487.

- Nyelvi tervezés, nyelvi politika 1996. Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága 1995. október 9-i ülésének teljes anyaga. *Magyar Nyelvőr* 2. sz. 237–263; 3. sz. 380–402.
- Nyelvművelő kézikönyv I–II.* 1980–1985. Főszerk.: Grétsy László és Koválovsky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nyelvművelő kézisztár.* Főszerk. Grétsy László és Kemény Gábor. Auktor Kiadó, 1996.; Tinta Könyvkiadó, 2005.
- ODN* 1995. = *The Oxford Dictionary of New Words.* Oxford University Press, Oxford, 1995.
- Országh László 1977. Angol eredetű elemek a magyar szókészletben. *Nyelvtudományi Értekezések [NytudÉrt.]* 93. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Péntek János 1994. Normagondok Erdélyben. *Magyar Nyelvőr* 2. sz. 133–144.
- Péntek János 1998. Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről. *Magyar Nyelv* 1. sz. 43–49.
- Péntek János 1999. *A megmaradás esélyei.* A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Pusztai Ferenc 1993. Minta és érték nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr* 4. sz. 404–405.
- Sebestyén Árpád 1981. A nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése. *Magyar Nyelvőr* 3. sz. 322–323.
- Simigné Fenyő Sarolta – Kegyesné Szekeres Erika 2007. A szójáték és a kettős olvasat szerepe a nőírók nyelvhasználatában. *Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei.* Tanulmányok a magyar nyelvről. Líceum Kiadó, Eger.
- Szabómihály Gizella 2005. Nyelvművelés – nyelvtervezés – nyelvi menedzselés. In: *Fórum. Társadalomtudományi Szemle.* 4. sz. 67–75.
- Szaknyelvi konferencia 1992. *Magyar Nyelvőr* 1993. 4. sz. 549–614.
- Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV.* 303–329.
- Szirmai Imre 2003. Stroke: balegyenes a nyelvre. *Magyar Orvosi Nyelv.* 1. sz. 25–6.
- TESz.* 1967–1976. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III.* Főszerk. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998a. A nyelvi norma. *Nyelvtudományi Értekezések [NytudÉrt.]* 144. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998b. *Nyelvi tervezés.* Universitas Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2007. *Idegen szavak szótára.* Osiris Kiadó, Budapest.
- ÚMT.* 1990–2006. = *Új magyar tájszótár I–V.* Főszerk. B. Lőrinczy Éva. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- H. Varga Márta 2007. Nemcsak megnyitunk, felújítunk, hanem már át is rendezünk? *Édes Anyanyelvünk* 3. 9.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég, Budapest.
- Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Zimányi Árpád 2001. *Nyelvhelyesség*. Líceum Kiadó, Eger.
- Zimányi Árpád 2003. A szaknyelvi helyesírás-tervezés újabb feladataiból. *Magyar Nyelvőr* 1. sz. 12–23.
- Zimányi Árpád 2006. A befejezett melléknévi igenév állítmányi szerepének szemantikája és pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 2. sz. 176–186.
- Zoltán András 2003. Farvív. Szó- és szólásmagyarázatok. *Magyar Nyelv* 1. sz. 73–80.
- Zsilinszky Éva 2003. Az angol vonatkozású elemek újabb etimológiai szótárainkban. *Nyelvtudományi Értekezések [NytudÉrt.]* 153. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Internetes források

- Alapképzési és hitéleti szakok képzési és kimeneti követelményei.* 37–39. o.
www.nefmi.gov.hu
- A tanári szakképzettségek képzési és kimeneti követelményei.* 16–18. o.
www.nefmi.gov.hu
- MNSz. = Magyar Nemzeti Szövegtár. www.nytud.hu/adatbázisok

